

परिच्छेद एक

शोधपरिचय

१.१ शोधशीर्षक

प्रस्तुत शोधको शीर्षक 'ताप्लेजुङ्ग जिल्लाका प्रचलित गाउँखाने कथा: संकलन, वर्गीकरण र विश्लेषण' रहेको छ ।

१.२ शोध कार्यको प्रयोजन

यो शोधपत्र त्रि.वि.वि. मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र संकाय पाटन संयुक्त क्याम्पस नेपाली शिक्षण समिति स्नातकोत्तर तह दोस्रो वर्षको दशौं पत्रको प्रयोजनार्थ प्रस्तुत गरिएको छ ।

१.३ ताप्लेजुङ्गको परिचय

नेपालको चौध अञ्चल पचहत्तर जिल्लाको पूर्वी भागमा अवस्थित ताप्लेजुङ्ग, पाँचथर, तेह्रथुम र संखुवासभासँग सीमानाहरू जोडिएका छन् । ताप्लेजुङ्गको क्षेत्रफल ३,६४६ वर्ग किलोमिटर छ । यहाँ पुरुष ६६,२०५ र महिला ६८,४९३ जना गरी कूल जनसंख्या १,३४६९८ रहेको छ । २८ वटा विद्यालय, ४८,६८० जना विद्यार्थी १,४१७ जना शिक्षक रहेका छन् ।

ताप्लेजुङ्गमा जम्मा ५० गा.वि.स., दुईवटा निर्वाचन क्षेत्र, ११ वटा इलाकामा विभाजित छ । यहाँ ५४ वटा स्वास्थ्य संस्था छन् र ३८.५४ प्रतिशतले परिवार नियोजनको साधन प्रयोग गर्छन् भने जनघनत्व ३७ र पुरुष महिला अनुपात ९६.६६ रहेको छ ।

स्वच्छपानी खाने ९०.७ टेलिफोन भएका २.१, रेडियो सुन्ने ५७.७ छ । कूल कृषि योग्य जमिन २१९९८.० हेक्टर रहेको छ । यी मध्ये सिञ्चित क्षेत्र ३६.५५ प्रतिशत बालिहरूमा धान, मकै, कोदो जौ आदि उत्पादन गरिन्छ ।

ताप्लेजुङ्गमा किराँत, हिन्दू, ख्रीष्टीयन, बौद्ध, मुस्लिम आदि धर्म र अन्य रहेका छन् । यहाँ गाई, भैँसी, भेडा, बाखा, हाँस, कुखुरा पालिन्छन् । सडकको लम्बाई ३७ कि.मी., हुलाक ५१ वटा र ठूला-ठूला उद्योग चार वटा छन् । यहाँ लिम्बू ४१.७५, क्षेत्री ११.८७,

ब्राह्मण १०.३७, शोर्पा ९.३४ र राई ५.०३ प्रतिशत बसोबास गर्छन् । यहाँको मुख्य पेशा कृषि ८८.२१, गैह्र कृषि ११.७९ प्रतिशत रहेको छ ।

लिम्बू, शोर्पा, राई आदिले आफ्नो संस्कृतिलाई परिवर्तन गरेर केही ख्रीष्टीयन भएको पाइन्छ तर ब्राह्मणहरूले आफ्नो संस्कारलाई अडिग राख्न प्रयास गरेता पनि समय अनुसार युवावर्गले परिवर्तन गरेको देखिन्छ । जनजातिले मातृभाषा बोले पनि अधिकांश नेपाली भाषा नै बोल्दछन् ।

शोध विषय परिचय

नेपाली बहुभाषी बहुजाति, बहुधर्मी, बहुपाटीका साभा फूलबारी भएकोले पूर्वदेखि पश्चिम सम्म नै लोक साहित्यका विविध विधाहरू छरिएर रहेका छन् । जसमध्येमा गाउँखाने कथा पनि एक हो । गाउँखाने कथा बौद्धिक साहित्यिक ग्रन्थहरूमा समेत सामान्य चर्चा गरिएको छ । यसलाई लोकस्तरमा मनोरञ्जनको साधनको रूपमा लिइन्छ ।

मूलतः गाउँखाने कथालाई लोकमनोरञ्जन लिन दिन रचिएका हुन्छन् । यसले लोकका सामाजिक सांस्कृतिक, आर्थिक, बौद्धिक पक्षको प्रतिबिम्ब उतार्ने गर्छ । गाउँखाने कथामा प्रश्न सोधेर उत्तर मागिन्छ । यदि उत्तरदाताले उत्तर मिलाउन नसकेमा प्रश्न सोध्नेलाई कुनै एउटा काल्पनिक गाँउ दिएर मात्र प्रश्न कर्ताले उत्तर दिन्छ । लोकमा प्रचलित यस्ता गाउँखाने कथामा बौद्धिकता भल्किएको पाइन्छ । यस्ता गाउँखाने कथाहरू ताप्लेजुङ्गेको विशेषता भल्कने खालका हुन्छन् ।

विशेषगरी एकले अर्काको कुटिल बुद्धिलाई जाँचका लागि सोधिने गाउँखाने कथामा बौद्धिकता भल्किएको पाइन्छ । गाउँखाने कथाहरूमा बौद्धिकता, चातुर्यता मनोरञ्जनात्मकता, व्यावहारिक जीवन जगतको प्रतीकात्मक प्रयोग र लयात्मकता प्रशस्त मात्रामा पाइन्छ । यस्ता गाउँखाने कथालाई शिक्षित अशिक्षित दुवैले मेलापातबाट घर फर्कि सुत्ने बेलामा थकाई मेट्न, गोठमा सुत्दा, जाडोमा आगो ताप्दा कुनै विशेष समयमा एकले अर्काको बौद्धिक स्तर जाँच र मनोरञ्जन दिलाउन गाउँखाने कथा भन्ने गरिन्छ ।

१.४ शोधसमस्या

नेपाली लोकसाहित्यका विभिन्न विधाहरू मध्ये गाउँखाने कथा पनि एक हो । यसको आफ्नै विशेषता रहेको हुन्छ । ताप्लेजुङ्गे गाउँखाने कथाको आफ्नै पहिचान पाइन्छ । यस शोधका मुख्य समस्याहरू निम्न रहेका छन् :

- क) ताप्लेजुङ्ग जिल्लाका जनजीवनसँग सम्बन्धित जिल्ला परिचय के कस्तो छ ?
- ख) ताप्लेजुङ्ग जिल्लामा प्रचलित लोकसाहित्यका विधा के कति छ ? गाउँखाने कथाहरूको पृथक रूपमा वर्गीकरण र अध्ययन भएको छ छैन ?
- ग) ताप्लेजुङ्ग जिल्लाको गाउँखाने कथाहरूको के कस्ता विशेषता छन् ?

१.५ शोधकार्यका उद्देश्यहरू

शोधसमस्यामा उठाइएका प्रश्नहरूको समाधानार्थ निम्न लिखित उद्देश्यहरू पूर्तिको निमित्त यो शोधकार्य गरिएको छ ।

- क) ताप्लेजुङ्ग जिल्लाको परिचय दिनु ।
- ख) ताप्लेजुङ्ग जिल्लामा प्रचलित लोकसाहित्यका विधाको खोजी गर्नु ।
- ग) ताप्लेजुङ्ग जिल्लाका जनजीवनसँग सामीप्यता राख्ने गाउँखाने कथाहरूको विश्लेषणात्मक अध्ययन र मूल्याङ्कन गर्नु ।

१.६ पूर्वकार्यको समीक्षा

नेपाली प्रख्यात तथा लेखकहरूले प्रचलित नेपाली गाउँखाने कथाको परिचय, संकलन वर्गीकरण र अध्ययन गरेतापनि ताप्लेजुङ्गमा प्रचलित गाउँखाने कथाहरूको अध्ययन गरेको देखिदैन । लोकसाहित्य अन्तर्गत पर्ने गाउँखाने कथाहरूको बारेमा अग्रज विद्वान तथा लेखकहरूले गरेका मुख्य कार्यहरूलाई निम्नानुसार देखाउन सकिन्छ ।

१. सत्यमोहन जोशीले २०१४ मा 'हाम्रो लोकसंस्कृति' भन्ने पुस्तकमा गाउँखाने कथा उल्लेख गरेका छन् ।
२. काजीमान कन्दुवाको 'नेपाली साहित्य' (२०२०) मा जन शब्द प्रयोग गरिएको छ, जुन काठमाण्डौं रोयल एकेडेमीले प्रकाशन गरेको छ ।
३. राम कुमार पाण्डेले 'गाउँखाने कथा' नामक पुस्तक २०२६ मा प्रकाशन गरेको छ ।
४. चूडामणि बन्धुद्वारा लिखित 'नेपाली लोकसाहित्य' नामक पुस्तकलाई एकताबुक्स काठमाण्डौंले २०२८ मा प्रकाशन गरेको छ ।
५. रत्न बहादुर तमोटले २०३३ सालमा 'गाउँखाने कथा' नामक पुस्तक प्रकाशन गरेको छ ।

६. कृष्णप्रसाद पराजुलीद्वारा लिखित 'नेपाली उखान र गाउँखाने कथा' लाई नेपाली राजकीय प्रज्ञाप्रतिष्ठानले २०३९ मा प्रकाशन गर्‍यो । जसमा गाउँखाने कथाको पृष्ठभूमि (पृ. १७१) संकलन तथा अध्ययन अन्वेषण (पृ. १७३), परिचय परम्परा (१७४), उखान र गाउँखाने कथामा अन्तर (पृ. १७६), नेपाली गाउँखानेकथाको विशेषता (पृ. १८८), गाउँखाने कथाको वर्गीकरण (१९४), वर्गीकरणको आधार (१९४), समाज र संस्कृतिको चित्रण (पृ. २०२), गाउँखाने कथाको वर्णानुक्रमिक सङ्कलन (पृ. २०९) नेपाल राजकीय प्रज्ञा प्रतिष्ठान २०३९, रत्न पुस्तक भण्डार ।
७. धर्मराजथापा र हंसपुरे सुवेदीले 'गाउँखाने कथालाई' नेपाली लोकसाहित्यको विवेचना २०४१ त्रि.वि. (पृ. ४३९) मा साइतर भ्याँगा, कुटरचनाका रूपमा गाउँखाने कथालाई परिभाषित गरेका छन् ।
८. किरण लक्ष्मी श्रेष्ठको 'गाउँखाने कथाको संकलन' धरान २०४३ मा प्रकाशित छ ।
९. कपिल लामिछानेले गाउँखाने कथामा अशिललताको पुट जुही ३२, २०४८ मा प्रकाशन गरिएको छ ।
१०. शिवकुमार राई 'नेपाली लोकसाहित्यको एक अंग' अङ्को जर्नल नेपाली एकेडेमी
११. अच्युतशरण अर्यालको 'सुर्खेतको नेपाली साहित्य' २०५१ अनुसन्धान प्रतिवेदनमा सुर्खेतको गाउँखाने कथाको उल्लेख (पृ. २७) पाइन्छ ।
१२. सुकुम शर्माको मधुपर्क पत्रिकामा नेपाली लोक साहित्यको गाउँखाने कथाको शोध कार्यको उल्लेख भएको छ । यस लेखमा इश्वरी प्र. भण्डारीको गुल्मी जिल्लामा प्रचलित गाउँखाने कथाको अध्ययन २०५६, शोधपत्रको सूचना छ । लेखकले गाउँखाने कथामा कार्यहरू शून्य प्राय देखिन्छ भनेका छन् ।
१३. ईश्वरी भण्डारीको 'गुल्मी जिल्लाको प्रचलित गाउँखाने कथाको अध्ययन' त्रि.वि. स्नातकोत्तर नेपाली शोध पत्र २०५६ उल्लेखनीय छ ।
१४. अच्युतशरण अर्यालको 'नेपाली बालसाहित्यको अध्ययन' शीर्षकको विद्यावारिधी शोध प्रबन्ध २०५८ मा लोकबाल साहित्य अन्तर्गत पहेंली वा गाउँखाने कथालाई लोक वा बाल साहित्यको विधा मानिएको छ । उनले बाल साहित्य अन्तर्गत लोकबालकथा, लोकबालगीत, शिशुगीत, पहेंली र पहेंली गाउँखाने

कथाको उल्लेख गरेकाछन् साथै गाउँखाने कथाको परिचय, प्रकार विश्लेषण गरेकाछन् । (पृ. १०९-११४)

१५. रत्नाकर देवकोटाले लेखेको 'केन्द्रीय नेपाली भाषिक उखान र गाउँखाने कथा' नामक पुस्तकलाई साभा प्रकाशनले २०५८ मा प्रकाशित गर्‍यो । जसमा गाउँखाने कथाको संक्षिप्त परिचय (पृ. ४१९) उल्लेख छ ।
१६. डा. चूडामणि बन्धु (सम्पादक), मोहन राज शर्मा, हेमाङ्क राज अधिकारी, शरदचन्द्र शर्मा भट्टराई, घट्टराज भट्टराई द्वारा लिखित 'नेपाली साहित्यको आलोक' नामक पुस्तकलाई वि.सं. २०६० मा काठमाण्डौ कमलादी नेपाल राजकीय प्रज्ञा प्रतिष्ठानले प्रकाशन गर्‍यो । जसमा गाउँखाने कथा भन्दा केटाकेटी र किशोर किशोरीहरू दुई समूह बाँडिने र एक समूहले गरेको प्रश्नको उत्तर दिन नसकेमा सो समूह हारेको ठहरिने र जित्ने समूहलाई गाउँदिनु पर्ने भएकोले गाउँखाने कथा भनिएको हो । गाउँखाने कथा भन्नेले आफ्नो ज्ञान र क्षमताअनुसार प्रश्न गर्ने र उत्तरको अपेक्षा गर्नुलाई नै अड्को फुकाउने काम र पहेंली पनि भन्न सकिन्छ । (पृ. १०३-१०४) भनी विश्लेषण गरिएको छ ।
१७. हिमाल विक्रम कुरुम्बाङ्गले 'पाँचथर जिल्लामा प्रचलित गाउँखाने कथा: संकलन, वर्गीकरण र विश्लेषण' महेन्द्ररत्न क्याम्पस इलामबाट २०६२ मा अनुसन्धान गरेकाछन् ।
१८. कृष्णप्रसाद आचार्यको 'पूर्वआधुनिक नेपाली साहित्य लोक साहित्य र आधुनिक नेपाली निबन्ध' नामक पुस्तकलाई २०६३ मा कीर्तिपुर क्षितिज प्रकाशनले प्रकाशित गर्‍यो जसमा गाउँखाने कथालाई अंग्रेजीमा रिडल, नेपालको पूर्वी भागमा अड्को/अत्तो, पश्चिमी भागमा साइतर, सुदुर पश्चिममा गेय गाउँखाने कथालाई भ्याङ्गा/भिट्टा र घाउटा भनिने र गाउँखाने कथा मानव सभ्यताको प्रारम्भ देखि नै प्रचलनमा भएको केटाकेटी, बूढाबूढी, शिक्षित, अशिक्षित जुनसुकै उमेर समूहका मानिसहरूले पनि यसलाई मनोरञ्जन लिन दिन बौद्धिक, ज्ञानवर्द्धक साधनको रूपमा गाउँखाने कथालाई दिइन्छ । यसलाई दुवै व्यक्ति वा समूहबीच हुने सवाल जवाफ, तथा ज्ञानवर्द्धक विधाका रूपमा लिइन्छ । त्यसैगरी गाउँखाने कथालाई हिन्दीमा पहेंली, संस्कृत र जर्मनमा ज्याकटी भनिन्छ र

उक्त पुस्तकमा गाउँखाने कथाको परिभाषा (पृ. ४७२), विशेषता (पृ. ५७३-५७५), वर्गीकरण (पृ. ५७५-५८२) आदि उल्लेख गरिएको छ ।

१९. प्रा. मोहनराज शर्मा र खगेन्द्र प्रसाद लुइटेल्द्वारा २०६३ मा लिखित 'लोकवार्ता विज्ञान र लोक साहित्य' प्र.सं २०६३ नामक पुस्तकलाई काठमाण्डौं, भोटाहिटी विद्यार्थीपुस्तक भण्डारले प्रकाशन गरेको छ । उक्त पुस्तकमा गाउँखाने कथालाई अंग्रेजीमा रिडल, नेपालीमा पहेंली, पश्चिमी भेगमा अड्को/अत्तो र गाउँखाने कथालाई जान्ने कथा र सुदूर पश्चिममा गेय कथालाई भ्याँगा, भिटा, गौडेगीत, घाउटा भनिने उल्लेख छ । (पृ. ४७९-४००), गाउँखाने कथाको परिचय (पृ. ४७९-४८०), नेपाली गाउँखाने कथाको वर्गीकरणको आधार र प्रकार (पृ. ४८५-५१७), गाउँखाने कथाको विशेषता (पृ. ४८२-४८३), गाउँखाने कथा प्रक्रिया (पृ. ४८१-४८२), लोकसाहित्यको परिचय (पृ. १४), लोकसाहित्यको व्युत्पत्ति र अर्थ (पृ. १४), लोकसाहित्यको विधागत वर्गीकरण (पृ. ४६-५२) आदिको उल्लेख गरिएको पाइन्छ ।

यी माथिका पूर्वकार्यबाट नेपालमा गाउँखाने कथाको सैद्धान्तिक अध्ययनको परम्परा बसेको देखिन्छ । यस आधारमा देशका सबै क्षेत्रका लोकसाहित्यहरूको अध्ययन हुनसक्ने कुरा खुल्न आउँछ । त्यसैले प्रस्तुत अध्ययन ताप्लेजुङ्ग जिल्लामा आधारित छ ।

१.७ शोधकार्यको औचित्य

लोकका मानिसहरूको कण्ठमा रहेको गाउँखाने कथाहरूको संकलनकार्य अवश्य पनि त्यति सहज नहोला । अझ हालसम्म आएका सैद्धान्तिक आधारबाट वर्गीकरण र व्याख्या गर्न त भनै गाह्रो हुन्छ । ताप्लेजुङ्ग जिल्लाको जनजीवनलाई आधार मानी गाउँखाने कथाको संकलन वर्गीकरण र विश्लेषण गर्ने काम हालसम्म नभएकोले यो कार्य भावी पिँढीको लागि एकस्रोत समेत बन्न सक्ने उद्देश्यले प्राज्ञिक एक अनुसन्धानात्मक दृष्टिले पनि औचित्यपूर्ण नै देखिन्छ ।

ताप्लेजुङ्ग जिल्लामा प्रचलित गाउँखाने कथाको बारेमा जानकारी लिन खोज्ने पाठकका साथै सो क्षेत्रमा अन्य जातजातिमा प्रचलित गाउँखाने कथासँग तुलनात्मक अध्ययन गर्न चाहनेलाई समेत यस शोधकार्यले लाभ पुऱ्याउँछ । यसमा संकलित गाउँ खाने

कथाले ताप्लेजुङ्गे जीवनको सामाजिक आर्थिक, साँस्कृतिक, भौगोलिक, राजनैतिक धार्मिक आदिको प्रतिच्छायालाई उतार्ने काम गर्छ । त्यसैले यस शोधकार्यको औचित्य पूर्ण रहेको छ ।

१.९ सामग्री संकलन विधि

यस शोधकार्यमा आवश्यक सामग्री संकलन ऐतिहासिक विधि, प्राथमिक र द्वितीयक स्रोत, क्षेत्रीय सर्वेक्षण र पुस्तकालीय पद्धति आदिको प्रयोग गरिने छ । गाउँखाने कथा संकलन गर्ने क्रममा विभिन्न स्थानका जानिफकार, प्रत्येक प्रा.वि. देखि मा.वि. सम्मका विद्यार्थीसँग सोधपुछ, अन्तर्वार्ता, छलफल, भेटघाट, टेपरेकर्ड र स्थानीय बासिन्दाको कथ्य भाषालाई यथासक्य उतार्ने कोशिस गरिएको छ ।

१.१० शोधविधि

प्रस्तुत शोधार्थमा सम्बन्धित क्षेत्रमा गएर विभिन्न विद्यालय र अनुभवी व्यक्तिहरूबाट प्राप्त सामग्रीहरूको संकलन गरी थप अध्ययन गरेर मुख्यतः क्षेत्रीय विधि प्रयोग गरिएको छ । यसैक्रममा पुस्तकालय विधिको पनि अनुसरण गर्दै लोक साहित्यको सैद्धान्तिक आधारमा गाउँखाने कथाहरूको संकलन वर्गीकरण र विश्लेषण गरिनेछ ।

१.११ शोधपत्रको रूपरेखा

१. परिच्छेद एक : शोधपरिचय
२. परिच्छेद दुई : ताप्लेजुङ्ग जिल्लाको संक्षिप्त परिचय
३. परिच्छेद तीन : ताप्लेजुङ्गका जिल्लाको लोक साहित्यको परिचय र विधागत वर्गीकरण
४. परिच्छेद चार : गाउँखाने कथाको सैद्धान्तिक आधार
५. परिच्छेद पाँच : ताप्लेजुङ्गका गाउँखाने कथाको परिचय र विशेषता
६. परिच्छेद छ : ताप्लेजुङ्ग जिल्लामा प्रचलित गाउँखाने कथाको संकलन र विश्लेषण
७. परिच्छेद सात : उपसंहार एवं निष्कर्ष
८. सन्दर्भसूची

परिच्छेद दुई

ताप्लेजुङ्ग जिल्लाको सामान्य परिचय

२.१ भौगोलिक परिचय

नेपाल अधिराज्यको उत्तर-पूर्वी सीमानामा अवस्थित ताप्लेजुङ्ग जिल्ला पूर्वाञ्चल विकास क्षेत्रमा पर्ने मेची अञ्चलको चार जिल्लाहरूमध्ये एक हो । यो जिल्ला करिब ३७° मिटरदेखि ८५°९८ मिटर सम्मका उच्च भू-भाग भएको हिमाली जिल्ला हो ।^१ पूर्वाञ्चल विकासक्षेत्रमा जिल्लाहरूमध्ये सबैभन्दा कम जनघनत्व भएको र सबैभन्दा तेस्रो ठूलो क्षेत्रफल भएको जिल्ला हो । यो जिल्ला उत्तरपूर्व पश्चिम हुँदै फुकुदै गएको दक्षिणतिर साँगुरिदै गएको छ । यो २७° १५' देखि २७°५६' उत्तरी आक्षांश र ८७°३२' देखि ८८°१५' पूर्वी देशान्तर भित्र पर्दछ । यो समुद्रको सतहदेखि ७७७ मिटर देखि ८५९८ मिटर सम्मको उचाई छ ।^२ यसको क्षेत्रफल ३६४६ वर्ग कि.मि. छ ।^३ यसको उत्तरी सीमाना टिप्टाला घाँटीदेखि दक्षिणी साँध काबेली खोला सम्मको लम्बाई करिब ९६ कि.मि. र पूर्वी सीमानाको याम्फुदिन गा.वि.स. पर्दछ । यो दुई निर्वाचन क्षेत्रमा विभाजन गरिएको, ५० गा.वि.स., नगरपालिका नभएको र इलाका संख्या ११ छ ।^४

यस जिल्लाका सीमानाहरू उत्तरमा चीनको तिब्बत क्षेत्रको सरतिङ्ग प्रान्त, पूर्वमा सिक्किमको गेजिङ र सोसिङ जिल्लाहरू र मेची अञ्चलको पाँचघर जिल्ला थतथा पश्चिममा तेह्रथुम जिल्लाको उत्तर-पूर्वी भाग र कोशी अञ्चलकै संखुवासभा जिल्ला पर्दछन् ।^५

ताप्लेजुङ्ग एक पहाडी जिल्ला भएकोले यहाँ मैवाखोला, तमोरखोला र मिवाखोला जस्ता नदीहरू बग्ने गर्दछन् । यस जिल्लामा तीनवटा खोलाहरू बग्ने भएकोले त्यति सुखा हुँदैन । धरातलीय स्वरूपको आधारमा ताप्लेजुङ्गलाई हिमाली प्रदेश, पहाडी प्रदेश र बेंसी

१ मेची देखि महाकाली भाग १, पूर्वाञ्चल विकास क्षेत्र पृ . ५३

२ मेची देखि महाकाली, भाग -१, पूर्वाञ्चल विकास क्षेत्र

३ केन्द्रीय तथ्याङ्क विभाग थापाथी, काठमाडौं, असार २०६१

४ केन्द्रीय तथ्याङ्क विभाग थापाथली, काठमाडौं, असार २०६१

५ मेची देखि महाकाली भाग -१ पूर्वाञ्चल विकास क्षेत्र

गरेर बाँड्न सकिन्छ । पहाडी प्रदेश र बेंसी प्रदेशमा खेती योग्य जमिन पाइन्छ, भने हिमाली प्रदेशमा लालीगुरास, कटुस जस्ता रुखविरुवाहरू पाइन्छन् ।

ताप्लेजुङ्गको हावापानी विविध खालको पाइन्छ । हिमाली प्रदेशमा धेरै जाडो हुन्छ । वंगलाखाडीको नजीक पर्ने भएकोले यस जिल्लामा मनसुनी वर्षा बढी हुने गर्दछ । उत्तरी भागको धेरैजसो इलाकामा सदैव हिउँले ढाँकिरहने भएकोले यस भेकमा असाध्य जाडो हुन्छ । यस जिल्लाको तमोर, मैवा र मिवा नदीको बेंसीतिर भने निक्कै गर्मी हुन्छ ।

यस जिल्लामा सबैभन्दा ठूलो ताल सिंजेमा ताल हो । यो ओलाङ्चुङगोला गा.वि.स. मा पर्दछ । यो ताल धार्मिक दृष्टिकोणले निकै प्रख्यात छ । यस ताललाई लिम्बूहरूले मानस ओरक (अरक) पनि भनिन्छ । ओलाङ्चुङ गा.वि.स. नुप, नुराक, लाम पोखरी आदि नाम गरेका पोखरीहरू पाइन्छन् । यसका साथै टिपताला छहरा र इलाडाँडा फेदी छहरा रहेकाछन् । इलाडाँडा छहरा निक्कै सुन्दर छाँगे हो ।

२.२ नामाकरण

ताप्लेजुङ्ग जिल्लामा तत्कालीन लिम्बूवानका दश प्रान्त मध्ये एक प्रान्त हो । यिनै दशथुमको नामबाट ताप्लेजुङ्गको नामाकरण भएको प्राचीन भनाई पाइन्छ । “ताप्ले” राजाको “जोङ्ग” (किल्ला) भएको पुरानो कथनबाट यसको नामाकरण गरेको ऐतिहासिक भनाई छ ।^६ अठारौँ, शताब्दी अगाडि लिम्बूवानको दश प्रान्त भएको भनाई उल्लेख छ । अर्को भनाई अनुसार ‘ताप’ नामक राजाले ली (धनुकाँड) लिएर आफ्नो किल्ला (जोङ्ग) लाई अरुको आक्रमणबाट सुरक्षित राखेका हुनाले पनि ताप्लीजुङ्ग शब्दलाई समयअनुसार सुधार ल्याएर ताप्लेजुङ्ग बनाइएको ऐतिहासिक कथन छ ।^७

२.३ सामाजिक-साँस्कृतिक जीवन

ताप्लेजुङ्ग जिल्लाका अधिकांश जनताहरूको मुख्य पेशा खेती (कृषि) भएतापनि आजभोलिका युवायुवतीहरूले समयको मागअनुसार व्यापार, व्यवसाय, विभिन्न रोजगारी साथै वैदेशिक रोजगारमा बढी आकर्षित भएको पाइन्छ । यस जिल्लाका मतवालीहरू लाहुर लाग्न केही मात्रामा कमै भएपनि अझ जाने क्रम जारी नै देखिन्छ ।

६ मेचीदेखि महाकाली भाग -१, पूर्वाञ्चल विकास क्षेत्र

७ लिम्बू मिलन

ताप्लेजुङ्ग, जिल्लाका प्रमुख खाद्यान्न तथा अन्यबालीहरूमा धान, मकै, कोदो, गहुँ हुन् भने अन्य बालीहरूमा आलु, जौ, तोरी, भट्मास पर्दछन् ।

यस जिल्लाको हिमवर्ती इलाकामा मैल, हाडेओखर आस्यू पाइन्छन् त्यस्तै लेकाली भागमा नासपाती, हाँडेओखर अम्बा, आरु, आरुबोखडा आदि पाइन्छन् भने बेंसी भागमा सुन्तला, कागती, आँप, कटहर, भूईकटहर, लिची आदि जस्ता फलफूलहरू पाइन्छन् । त्यस्तै अन्यमा अलैंची अकबरे खुर्सानी, अनुवा, बन्दा, गोलभेडा आदि जस्ता नगदेबालीहरू उत्पादन गरिन्छन् ।^८

यस जिल्लामा शिक्षाको महत्वलाई बुझ्दै गएकोले शिक्षित मानिसहरूको संख्या बढ्दै गएको पाइन्छ । यहाँ जम्मा २८३ वटा विद्यालय छन् । विद्यार्थी संख्या ४८६८० जना छन् । यस जिल्लामा जम्मा जनसंख्या १३४६९८ रहेको छ । यस जिल्लामा स्वास्थ्य संस्थाहरूको संख्या ५४ रहेको छ । यसमा ५० गा.वि.स., इलाका संख्या ११ र संसदीय निर्वाचन क्षेत्र २ वटा छन् । ताप्लेजुङ्गमा शौचालय प्रयोग गर्ने ४७.८ सुधारिएको, स्रोतको खानेपानी खाने ९०.७, विद्युत प्रयोग गर्ने ८.१, टेलिभिजन भएका २.१ र रेडियो भएका ५५.७ रहेको छ ।^९

ताप्लेजुङ्गमा लिम्बू ४१.७५, क्षेत्री ११.८७, ब्राम्हण १०.३७, सेर्पा ९.३४ र राई ५.०३ प्रमुख जातजातिहरू बसोबास गर्दछन् । अन्य जातिहरूमा दमाई, कामी, सार्की तामाङ आदि पनि बस्दछन् । यी सबै जातिहरूको साँस्कृतिक अन्तर पाइए तापनि समग्रमा बालविवाह हटिसकेपनि अझै जाती छुवाछुत कायमै रहेको पाइन्छ । कतिपय ताप्लेजुङ्गका मानिसहरूलाई अन्धविश्वासले सताइरहेको देखिन्छ । देवीदेवताहरूमा विश्वास गर्ने परिपाटी यथावत नै रहेको छ ।^{१०}

ताप्लेजुङ्गमा लिम्बू ३९.८६ प्रतिशतले मातृभाषा बोल्छन्, नेपाली भाषा बोल्ने ३७.००, शेर्पा भाषा बोल्ने ९.४३, वान्तावा भाषा बोल्ने ३.९७ र तामाङ्ग भाषा बोल्ने ३.७६ प्रतिशत छन् । यस जिल्लामा ठेट नेपाली भाषाको प्रयोग, कतै लिम्बू नेपाली मिश्रण, कतै राई मिश्रण र कतै शेर्पा भाषा मिश्रण पनि बोल्ने गरिन्छ । ताप्लेजुङ्ग भेषभूषालाई यहाँका

८ मेचीदेखि महाकाली, भाग -१, पूर्वाञ्चल विकास क्षेत्र

९ ताप्लेजुङ्ग जिल्ला एक चिनारी, केन्द्रीय तथ्याङ्क विभाग, थापाथली काठमाडौं, असार, २०६१

१० ताप्लेजुङ्ग जिल्ला एक चिनारी, केन्द्रीय तथ्याङ्क विभाग, थापाथली काठमाडौं, असार, २०६१

बूढा पाकाहरूले मात्र परम्परागत पोसाक लगाउँछन् । युवा युवतीहरूले भने समयको मागसँगै पोसाकहरू परिवर्तन गर्दै लगेको पाइन्छ । बूढीआमाहरू विविध सूनचाँदीका गरगहना लगाउन मन पराउँछन् । यस जिल्लामा किराँत, हिन्दू, बौद्ध, ख्रीष्टीयन, मुस्लिम र अन्य धर्म मान्ने मानिसहरू बस्दछन् ।^{११}

ताप्लेजुङ्गमा मुख्यगरी कृषि नै भए पनि गैह्रकृषिमा पनि संलग्न रहेको पाइन्छ । यहाँ कुल कृषियोग्य जमिन २१,९९८.० हेक्टर छ । प्रमुख बालीहरूमा धान, मकै, गहुँ, कोदो, जौ, आलु आदि हुन् । यस जिल्लामा गाई, भैंसी, भेडा, बाखा, चौरी, हाँस, कुखुरा, सुँगुर आदि पालिन्छन् । सडकको लम्बाई ३७ कि.मी., हुलाक ५१ वटा र ठूला उद्योग ४ वटा छन् ।

ताप्लेजुङ्ग जिल्ला लिम्बूवानको छ जिल्लाहरूमध्ये एक हो । यो २०१८ सालमा नेपाल अधिराज्यालाई १४ अञ्चल ७५ जिल्लाहरूमा विभाजन गर्नु भन्दा पहिले यो जिल्ला धनकुटा गौडा अन्तर्गत पर्दथ्यो । ताप्लेजुङ्गलाई नेपाली अधिराज्यमा गाभिनुभन्दा अघि 'किराँत प्रदेश'को इतिहाससँग जोडिन्थ्यो । वंशावली अनुसार 'द्वापर युग ८३४००० वर्ष रहयो । द्वापर युगको १५०० वर्षमा नेपाल आएर किरातीहरूले १०००० वर्षसम्म' शासन गरे । यहाँ देवताहरूभन्दा पहिला नै किरातीहरू आएको कुरा पाइन्छ । उक्त कुरा वैदिक शास्त्रहरू पनि उल्लेख भएको देखिन्छ ।^{१२}

ताप्लेजुङ्गको जनगणना अनुसार आर्थिक दृष्टिले सक्रीय जनसंख्या ४२,७३९ मध्ये जम्मा ४२,०५६ जना कृषिकार्यमा र बाँकी ३८३ जना उद्योग, व्यापार र अन्य पेशामा लागेकाछन् । यस जिल्लामा ब्रिटिश र भारत पल्टनमा भर्ती जाने संख्या निकै छ ।

यस जिल्लाको प्रमुख बालीहरू मकै, धान, गहुँ, कोदो र अन्य बालीहरू आलु, जौ, तोरी र फापर हुन् । नगदे बालीहरू चिया, अलैंची, उखु, तोरी आदि हुन् र फलफूलहरूमा मैल, हाडेओखर, नास्पाती, आस्यू हिमवर्ती इलाकामा पाइन्छन् । बेँसी इलाकामा सुन्तला, कागती, आप, कटहर, भूईँकटहर, लिची आदि फलफूल गरिन्छ । यस जिल्लामा नाक, जो, उन्जो, तोली आदिमा चौरी र भेडा, च्याङ्गा, सुँगुर, कुकुर, गाई, भैंसी, राँगो, खसी, घोडा, हाँस, कुखुरा आदि पशुहरू पालिन्छन् ।

११ ताप्लेजुङ्ग जिल्ला: एकचिनारी, केन्द्रीय तथ्याङ्क विभाग थापाथली, काठमाडौँ, असार २०६१

१२ मेचीदेखि महाकाली भाग -१, पूर्वाञ्चल विकास क्षेत्र

यस जिल्लामा कृषि ऋणमा लागि पाथीभरा बहुमुखी सहकारी संस्था भएपनि साहुमहाजनहरूसँग नै निर्भर पर्नु बाध्यता छ । यहाँ ठूला-ठूला नहर र पक्की कुलोहरू छैनन् । स-साना कुलोहरूमा विभिन्न गा.वि.स.हरूमा जम्मा १५ वटा कुलोहरू निर्माण भएकाछन् ।

यस जिल्लाका हिमवर्ती क्षेत्रका मानिसहरू गलैँचा, छेरा, पाङ्गी, नम्बु, घुमराडी, दोचा बुन्छन् । आफूले बुनेका डालो, नाड्लो, हाँडी, धुन्से, मान्द्रो, डोको, नाम्लो, टोपी, ढाकाको सारी, रुमाल आदि बुनेर मुख्य बजारमा बिक्री गरिन्छ । त्यस्तै यस जिल्लामा खुर्सानी, बदाम, काठ, हरूवा, खयर, लाहा, ऊन, नून, याकको साँडे, भ्याङ्लुड, सुकुटी मासु, सुन, चाँदी, लत्ता, कपडा, मट्टीतेल, भाँडावर्तन, फलाम, पाखी, घिउ, जटामसी, चिरैतो, कुड्की पाँच औले, टिम्मुर भोजपत्र आदि वनस्पति र जडीबुटीहरू मुख्य छन् । खासगरी यस जिल्लाका मारवाडी, भोटे, नेवार आदि व्यापारिक पेशामा लागे पनि आज भोलि अन्य जातिहरू पनि लागेकाछन् ।

ताप्लेजुङ्गमा ओलाङ्गोला मूल भन्सार हो भने अन्यहरूमा तोप्के छोटी बजार फेम्भु छोटी बजार र ताडखु छोटीबजार छन् भने यहाँ सदरमुकाममा नेपाल बैंक लिमिटेडको एउटा मात्र उपशाखा छ । यसमा जम्मा ४ वटा ठूला उद्योगहरू छन् ।^{१३}

२.४ धर्म र चाडपर्व

ताप्लेजुङ्गमा धार्मिक विविधता पाइन्छ । समग्रमा हिन्दु धर्म मान्ने मानिसहरूको बाहुल्यता देखिन्छ । अन्य धर्म मान्नेहरूमा ख्रीष्टीयन, किराँत, बौद्ध, मुस्लिम पनि भेटिन्छन् । यस जिल्लामा रुढिवादीता यथावत रहेकाले देवीदेवताको उपासना गर्ने प्रचलन छ । ताप्लेजुङ्गमा मूर्तिपूजक र प्रकृतिपूजक दुबै प्रकारका जातजातिका बसोबास पाइन्छ । टुनामुना, तन्त्रमन्त्र र अलौकिक देवीदेवताको उपासनामा विश्वस्त ताप्लेजुङ्गेहरू मुन्धुम, वेद आदि कुरामा पनि विश्वास गर्दछन् । यहाँका बासिन्दाहरूको आर्य जातिका आफ्नै संस्कार रहेको पाइन्छ तर अनार्य जातिका आफ्नै संस्कार भए पनि समयको मागसँगै धर्म परिवर्तन गर्दै लगेको देखिन्छ । यहाँका लिम्बूहरूको गालीश्राप, माङ्गेन्ना, तडसिडतक्मा, चासोकतङ्नाम आदि परम्परागत मान्यतामा आधारित धार्मिक विश्वासमा अडेका पूजा संस्कार हुन् । लिम्बूहरूमा पूजा उपाउना, राँगा, बाखा, परेवा, सुँगुरपाठा, कुखुरा आदि

१३ मेचीदेखि महाकाली, भाग -१, पूर्वाञ्चलविकास क्षेत्र

बलिदिने प्रचलन अभै यथावत रहेको पाइन्छ । यसरी ताप्लेजुङ्गमा आर्य र अनार्य साथै अन्यजातिहरूमा जातिपिच्छे पृथक संस्कार पाइएकोले ताप्लेजुङ्ग जिल्ला पनि साँस्कृतिक, धार्मिक विविधता भएको जिल्लाको रूपमा परिचित छ ।

यहाँ विविध जातिको बसोबास रहेको पाइएकोले आ-आफ्नै जातिगत चाडपर्व मनाउने गर्दछन् । यहाँ दशैँतिहारलाई प्राथमिकताकासाथ मानिन्छन् । यस जिल्लामा, माघे संक्रान्ति, खीष्टमास, साउने संक्रान्ति, चैते दशैँ, रामनवमी कृष्ण अष्टमी, चण्डी पूणे आदि जस्ता चाडपर्वहरू पनि मनाउने गरिन्छ । जातिगत विविधता भएकाले यहाँ चाडपर्व पनि विविध प्रकारका हुन्छन् । ताप्लेजुङ्गमा मनाइने विविध जातजातिका चाडपर्वमा साकेला, बुद्धजयन्ती, ल्होसार, दुम्जे, मनिरिम्दू पर्वहरू पर्दछन् । ती पर्वहरू त्यहाँका बासिन्दाहरूले धुमधामसाथ मनाउने गर्दछन् ।

२.५ भेषभूषा

ताप्लेजुङ्ग जिल्लाका मानिसहरू विभिन्न प्रकारका परम्परागत र आधुनिक पोषाक लगाउँछन् । बूढापाका र अर्धवैसेहरूले दौरा सुरुवाल ढाकाटोपी, कोट लगाउन रुचाउँछन् भने अर्ध बृद्धहरूले भने दाउराको बाहिर पटुका बाँधेर खुकुरी सिउरेको पनि देखिन्छ । युवायुवतिहरूले सर्ट, पाइन्ट, कोट, कुर्ता सुरुवाल, ज्याकेट स्वीटर आदि लाउन मन पराउँछन् ।

२.६ भाषिक स्थिति

ताप्लेजुङ्गमा बहुजातिहरूको बसोबास भएकोले विभिन्न भाषाहरू बोलिने पनि संचारको माध्यमको रूपमा नेपाली भाषा नै बोलिन्छन् । यहाँ केही कथ्य भाषाको प्रयोग गरिन्छ । ताप्लेजुङ्गमा लिम्बू ३९.८६, नेपाली ३७.००, सेर्पा ९.४३, बान्तावा ३.९७ र तामाङ ३.७६ छ ।^{१४} यस जिल्लामा लिम्बूहरूको बसोबास बढी भएकोले यहाँका सबै भाषाहरूलाई प्रभाव पारेको देखिन्छ । भर्रा नेपाली भाषा, तत्सम शब्दको यथावत प्रयोग, अन्य आगन्तुक शब्दमा अंग्रेजी भाषाको प्रयोग बढी देखिन्छ ।

२.७ ताप्लेजुङ्ग शहर कम भएको जिल्ला हो । यसर्थ लोकसाहित्यको स्थिति सबल देखिन्छ । यहाँका मानिसहरू असारमा असारे गीत, मेलापात, घाँस दाउरा खोज्न जाँदा जीवनका प्रत्येक पाइलाहरूमा लोकगीतहरू गाँउछन् ।

१४ केन्द्रीय तथ्याङ्क विभाग, जिल्ला एक चिनारी, असार १, २०६१ काठमाडौं

यहाँका मूलजाति मानिने लिम्बूहरूको संकारै पिच्छे, लोकसाहित्यको प्रवलता पाइन्छ । लिम्बूहरूले धान नाच्दा भन्ने पालामलाई पनि लोक साहित्यको एउटा राम्रो उदाहरण मान्न सकिन्छ । त्यस्तै गरी तिहारमा देउसी भैलो खेल्ने, दशैमा माल सिरी गाउने गरिन्छ । यसमा ग्रामीण जीवनका प्रशस्त छाप पाइन्छ । त्यस्तै अन्य संस्कारहरूमा त्यहीका जीवन र परम्परालाई समेटिएका लोकसाहित्यका तत्वहरू पाउन सकिन्छ । राति ओछ्यानमा आराम गर्दा हजुरबा, हजुरआमाहरूले नातिनातिनाहरूलाई, बाबु-आमाले छोराछोरीलाई, दाजुदिदीहरूले भाई बहिनीहरूलाई लोककथाहरू सुनाउने गर्दछन् । त्यस्तै गरी गाउँखाने कथाको प्रचलन अझ तीव्र रहेको पाइन्छ । राती आराम गर्दा, मेलामा काम गर्दा बूढाबूढीहरूले आफ्ना नातिनातिनाहरूको दिमाग जचाँउन गाउँखाने कथा सोध्ने गरेको पाइन्छ । प्रत्येक जातजातिका संस्कार भित्र लोकसाहित्यमा पर्ने विधागत स्वरूपका ऋलकहरू प्रशस्तै पाउन सकिन्छ । तर आज गाउँखाने कथा सोध्ने प्रचलन संचारको विकाससँगसँगै परिवर्तनशील गाउँले जीवनसँगै लोपहुने स्थितिमा पुगेको देखिन्छ ।

ताप्लेजुङ्गमा लोकसाहित्यका यस्ता विविध विधाहरू सशक्त रहेको पाइन्छ । तसर्थ लोकसाहित्यका विविध विधाको खोजअनुसन्धान गर्न जरुरी छ । त्यसमा पनि मूलतः लोककथा, गाउँखाने कथाको बारेमा अनुसन्धान गर्नु औचित्यपूर्ण देखिन्छ ।

परिच्छेद तीन

लोकसाहित्यको परिचय र विधागत वर्गीकरण

३.१ परिचय

लोकसाहित्य 'लोक' र 'साहित्य' गरी दुई शब्दको योगबाट बनेको हो । 'लोक' शब्द संस्कृतको लोकदर्शन धातुमा घञ (अ) प्रत्यय जोडेर बनेको हो । लोक शब्दको अर्थ हुन्छ, देख्ने अर्थात् देखिने वाला ।^{१५} लोक शब्दको शाब्दिक अर्थ हुन्छ, जगत्, समाज, जन जीवन भौतिक परिवेश आदि ।^{१६} लोक भनेको समाज^{१७} हो ।^{१८} लोकको साहित्यलाई लोकसाहित्य भनिन्छ । यसको सिर्जना शिष्ट समुदायबाट नभई सामान्य जनसमुदायबाट गरिन्छ । जनसाधारणका बीचमा प्रचलित एवं लोकप्रिय भएर रहेको लोकसृजनाले सामान्य जनसमुदायको जीवनका सुखदुखात्मक प्रत्येक पाटालाई छोएको हुन्छ ।^{१९} 'लोक' र 'साहित्य' को समासबाट लोकसाहित्य बनेको र यसको अर्थ लोकको साहित्य हो । लालित्ययुक्त तथा भावपूर्ण भाषिक कलालाई नै लोकसाहित्य भनिन्छ । संस्कृत वाङ्मयमा 'लोक' शब्दलाई स्थान र सामान्य जनताको रूपमा प्रयोग गरिएको छ । त्यस्तै अंग्रेजीमा फोकलोरलाई ग्रामीण समाजको ज्ञान भनेर नामाकरण गरिएको छ भने संस्कृतमा 'लोक' शब्दले सामान्य जनसमुदायलाई बुझाएको छ ।

युगौदेखि मौखिक रूपमा जीवन्नता कायम रहदै आएको साहित्य लोकसाहित्य हो ।

^{२०} 'साहित्य' संस्कृत शब्द हो । संस्कृतको 'सहिति' शब्दमा 'यत' प्रत्यय लाग्नाले साहित्य

-
- १५ रामनाथ ओझा र मधुसुदन गिरी, लोकसाहित्य, पूर्वआधुनिक नेपाली साहित्य र आधुनिक नेपाली निबन्ध, काठमाडौं वाङ्मय प्रकाशन गृह २०५८, पृ ४
- १६ राजेन्द्र सुवेदी र होम सुवेदी प्राथमिक र माध्यामिक नेपाली साहित्यको रुपरेखा, काठमाडौं सृष्टि प्रकाशन, २०५५, पृ. १
- १७ घट्टराज भट्टराई नेपाली साहित्यको ऐतिहासिक रुपरेखा काठमाडौं, सृष्टि प्रकाशन २०५५
- १८ नेपाली लोकसाहित्य २०५८, पृ. १३
- १९ मोहनराज शर्मा, खगेन्द्र प्र. लुइटेल् २०६३, पृ. १२
- २० राजेन्द्र सुवेदी, होमसुवेदी, पूर्ववत

बन्दछ ।^{२१} साहित्य शब्दले संग भन्ने भाव बुझाउँछ । साहित्यमा शब्द र अर्थको योग हुन्छन् त्यसैमा उदात्र भावको संयोग हुन्छ । अर्को शब्दमा साहित्यमा जीवन र जगतको प्राप्त विभिन्न अनुभूतिहरूको अभिव्यक्ति हुन्छ ।

अहिले हिन्दी भाषामा फोकलोरका लागि लोकवार्ता शब्द नै बढी मात्रामा चलेको छ । नेपाली विद्वानहरूले भने लोक संस्कृति शब्द मन पराएको देखिन्छ । लोक संस्कृतिको समानार्थी अङ्ग्रेजी शब्द फोक कल्चर हुन्छ । 'फोकलोर' र 'फोक कल्चर' ले उही विषय वस्तुलाई समेटे पनि यी दुवैमा तात्विक अन्तर छ । फोकलोर शब्दको रूपान्तर लोकवार्ता बढी उपयुक्त मानिएको छ ।^{२२}

यसरी विभिन्न विद्वानहरूले लोकसाहित्यको बारेमा आ-आपनै दृष्टिकोणले अभिव्यक्त गरे पनि समग्रमा लोकसाहित्य भन्नाले साधारण, गाउँले तथा शहरीया सबैले एकले अर्काको बुद्धिलाई परीक्षण गर्ने एक माध्यम हो, जुन परम्परा देखि नै मौखिक रूपमा हुर्किएर आएको लोकसाहित्यका विधाहरूमा पर्ने एउटा साहित्य हो भन्न सकिन्छ ।

३.२ विधागत वर्गीकरण

ग्रामीण जीवन विताउने मानिसहरूका विचार, धारणा व्यवहार, रीतिरिवाज रहन, बानीवेहोरा, चालचलन आदिको समन्त अभिव्यक्ति नै लोकसाहित्य हो । लोकजीवनमा प्भावकारी र विभिन्न क्रियाकलापको स्वभाविक अभिव्यक्ति रहेको पाइन्छ । लोक जीवनका विभिन्न रूपरङ्ग, सुख, दुःख, हर्ष, विस्मात, मिलन, विछोड आदि क्रियाकलापको परिचय नै लोकसाहित्य हो । लोक साहित्यका विधाहरूमा, लोकगीत, लोककविता, लोककाव्य, लोकगाथा, लोककथा, लोकनाटक, उखान टुक्का एवं पहेलीको नाम लिइन्छ । 'विधा' शब्द अंग्रेजीमा प्रचलित फ्रान्सेली भाषाको जानर (Genre) का निम्ति गरिएको हो । यसको अभिप्राय भाषिक अभिव्यक्तिको विशिष्ट रूप हो ।^{२३}

'विधा' को अर्थ प्रकार भएकोले विधा छुट्याउने विविध सिद्धान्तहरू देखिए पनि यसको विकास भएको छैन लोकसाहित्यका विधाहरू परिवर्तनशील भएको हुनाले यो समय

२१ हिमांशु थापा, साहित्य परिचय, काठमाडौं साभा प्रकाशन, २०५५, पृ. १)

२२ चुडामणि बन्धु, नेपाली लोकसाहित्य २०५८, एकता बुक्स डिस्ट्रिब्युटर्स प्रा.लि., थापाथली काठमाडौं

२३ चुडामणि बन्धु, नेपाली लोकसाहित्य, काठमाडौं एकता बुक्स पृ. २७

र स्थानका आधारमा विधाहरूको उल्लेख गर्न सकिन्छ।^{२४} लोकसाहित्यलाई गतिशील विधा मानिन्छ। यसर्थ शास्त्रका आधारमा गरिने विधागत वर्गीकरणलाई नै आदर्श वर्गीकरण मानिन्छ र लोकजीवनले पनि मानिआएको विधागत वर्गीकरणलाई वास्तविक वर्गीकरण मानिन्छ। नेपाली लोकसाहित्यको वास्तविक वर्गीकरण सम्बन्धी अध्ययन अनुसन्धानको कमी रहेकाले यसका विधाहरूको साहित्य शास्त्रीय वा आदर्श वर्गीकरण गर्नुपर्ने भएकोले यसलाई मुख्यतः साहित्य शास्त्रीय विधासिद्धान्तका आधारमा माध्यम, प्रस्तुति, श्रेणी आकार र प्रकार भनी छुट्याउन सकिन्छ।^{२५}

लोकजीवनमा विविध गुणहरू भेटिन्छन्। लोकसाहित्यका क्षेत्रमा व्यापक र विविधतामय गुण पनि पाउन सकिन्छ। यिनै विविधतामय गुणकै कारण लोकसाहित्यको वर्गीकरण विभिन्न आधारमा गर्न सकिने राय विद्वानहरूको पाइन्छ। दावेन एमोस (१९७६) ले लोकसाहित्यका विधाहरूलाई चार आधारमा बुझ्न सकिने सङ्केत गरेकाछन्। ती हुन्:

१) वर्गीकरणको कोटी	२) स्थायी रूप
३) विकासशील स्वरूप	४) सङ्कथनको प्रकार। ^{२६}

प्रा. मोहनराज शर्मा डा. खगेन्द्र प्रसाद लुइटेलले नेपाली लोकसाहित्यलाई मुख्यतः साहित्य शास्त्रीय विधा सिद्धान्तका आधारमा माध्यमका आधारमा लोकसाहित्यको वर्गीकरण, प्रस्तुतिका आधारमा लोक साहित्यको वर्गीकरण, श्रेणीका आधारमा लोकसाहित्यको वर्गीकरण, आकारको आधारमा लोकसाहित्यको वर्गीकरण, प्रकारको आधारमा लोकसाहित्यको वर्गीकरण गरेका छन्।^{२७}

यसरी लोकसाहित्यका अध्येताहरूले लोकसाहित्यका वर्गीकरणका आधार नदेखाई यसका विधाहरूको वर्गीकरण मात्र गरेकाले यसैलाई नै लोकसाहित्य वर्गीकरणको

२४ मोहनराज शर्मा, खगेन्द्र प्रसाद लुइटेल भोटाहिटी, काठमाडौं २०६३

२५ मोहनराज शर्मा, डा. खगेन्द्र लुइटेल, काठमाडौं एकता बुक्स, पृ. ४७-५२

२६ चूडामणि बन्धु, नेपाली लोकसाहित्य, काठमाडौं एकताबुक्स, २०५८, पृ. २८

२७ मोहनराज शर्मा, डा. खगेन्द्र प्रसाद लुइटेल लोकवार्ताविज्ञान र लोकसाहित्य विद्यार्थी पुस्तक भण्डार, भोटाहिटी, काठमाडौं।

आधार मान्नु पर्ने हुन्छ । यसरी विभिन्न विद्वानहरूको वर्गीकरणलाई आधार मान्दा लोकसाहित्यलाई पाँचवटा आधारमा वर्गीकरण गर्न सकिन्छ ।

लोकसाहित्यलाई विभिन्न विद्वानहरूले व्यक्त गरेका पाँचवटा विधा उपविधाहरू निम्नानुसार छन् ।

३.२.१ माध्यमको आधारमा लोकसाहित्यको वर्गीकरण

कुनै पनि विधालाई प्रकट गर्ने माध्यम नै भाषा हो । भाषिक अभिव्यक्तिका फरक फरक प्रकारका हुन्छन् । जसअनुसार लोकसाहित्यलाई निम्न दुई भेदमा वर्गीकरण गर्न सकिन्छ ।

३.२.१.१ पद्य

पद्य भाषामा प्रकट गर्न सकिने लोक अभिव्यक्तिलाई पनि निम्न पाँ उपभेदमा वर्गीकरण गर्न सकिन्छ । ती हुन्:

- क) लोकगीत
- ख) लोककविता
- ग) लोकगाथा
- घ) लोकनाटक
- ङ) मन्त्र

३.२.१.२ गद्य

गद्य भाषामा व्यक्त गर्न सकिने लोकसाहित्यलाई पाँच उपभेदमा विभाजन गर्न सकिन्छ । ती हुन्:

- क) लोककथा
- ख) लोकनाटक
- ग) गाउँखाने कथा
- घ) उखान
- ङ) टुक्का

३.२.२ प्रस्तुतिका आधारमा लोकसाहित्यको वर्गीकरण

प्रस्तुतिकरणको आधारमा लोकसाहित्यलाई श्रव्य र दृश्य गरी दुई भेदमा वर्गीकरण गर्न सकिन्छ । ती हुन्:

३.२.१ श्रव्य

प्रस्तुतिकरणको आधारमा वर्गीकरण गरिएको लोकसाहित्यको श्रव्य उप-विधालाई पनि आठ भागमा वर्गीकरण गर्न सकिन्छ । ती हुन्:

- क) लोकगीत
- ख) लोककविता
- ग) लोकगाथा
- घ) लोककथा
- ङ) गाउँखाने कथा
- च) उखान
- छ) टुक्का
- ज) मन्त्र

३.२.२ दृश्य

लोकसाहित्यको उपविधा दृश्य अन्तर्गत दुई उपभेदहरू पर्दछन् । ती हुन्:

- क) लोकनाटक
- ख) लोकगाथा

३.२.३ श्रेणीका आधारमा लोकसाहित्यको वर्गीकरण

लोकसाहित्यलाई श्रेणी/क्रमका आधारमा क्रम अनुसार ठूलोदेखि सानो मिलाएर वर्गीकरण गरिन्छ । श्रेणीको आधारमा लोकसाहित्यलाई स्थूल र सूक्ष्म उपविधामा वर्गीकरण गर्न सकिन्छ । ती हुन्:

३.२.३.१ स्थूल

लोकसाहित्यलाई वर्गीकरण गर्ने क्रममा स्थूल अन्तर्गतमा पाँचवटा उपविधाहरू पर्दछन् । ती हुन्:

- क) लोकगीत
- ख) लोककविता
- ग) लोकगाथा
- घ) लोककथा
- ङ) लोकनाटक

३.२.३.२ सूक्ष्म

लोकसाहित्यको वर्गीकरण श्रेणीको उपविधा/भेदमा पर्ने सूक्ष्म अर्थात् निम्न चार वटा पर्दछन् ।

- क) गाउँखाने कथा
- ख) उखान
- ग) टुक्का
- घ) मन्त्र

३.२.४ आकारका आधारमा लोकसाहित्यको वर्गीकरण

लोकसाहित्यको वर्गीकरणमा आधारले रचनाको कलेवरलाई बुझाउँछ । आकारको आधारमा लोकसाहित्यलाई बृहत् र लघु गरी दुई प्रकारमा बाँड्न सकिन्छ । ती हुन्:

३.२.४.१ बृहत्

लोकसाहित्यका बृहत्को भेद निम्न दुई प्रकारमा विभाजन गरिन्छ ।

- क) लोकगाथा
- ख) लोकनाटक

३.२.४.२ लघु

लोकसाहित्यको लघुलाई पनि लघु र लघुतम दुई भेदमा वर्गीकरण गरिन्छ ।

३.२.४.२ क) लघु - लोकसाहित्यको लघुलाई चार भेदमा विभाजन गर्न सकिन्छ ।

- क) लोकगीत
- ख) लोककविता
- ग) लोकगाथा (छोटा)
- घ) लोककथा

३.२.४.२.ख) लघुतम - लोकसाहित्यको लघुतम उपविधाका चारवटा भेदहरूमा वर्गीकरण गरिन्छ । ती हुन्:

- क) गाउँखाने कथा
- ख) उखान
- ग) टुक्का
- घ) मन्त्र

३.२.५ प्रकारगत आधारमा लोकसाहित्यको वर्गीकरण

प्रकारको आधारमा विधा छुट्याउने सिद्धान्तलाई लोक साहित्यको प्रकारगत वर्गीकरण भनिन्छ । प्रकारगत विभाजनलाई वर्गीकरणको विभेदक आधार मानिन्छ । प्रकारगत आधारमा लोकसाहित्यलाई लोकपद्य, लोकगद्य र लोकनाटक गरी तीन भेदमा वर्गीकरण गर्न सकिन्छ । ती हुन्:

३.२.५.१ लोकपद्य

लोकसाहित्यका यस भेदलाई पनि चार उपभेदमा वर्गीकरण गरिएको छ ।

- क) लोकगीत
- ख) लोकगाथा
- ग) लोककविता
- घ) मन्त्र

३.२.५.२ लोकगद्य

लोकसाहित्यको लोकगद्य भेदमा पनि चार उपभेदमा विभाजन गरिएको छ ।

- क) लोककथा
- ख) गाउँखाने कथा
- ग) उखान
- घ) टुक्का (तुक्का)

३.२.५.३ लोकनाट्य

लोकसाहित्यको प्रकारगत वर्गीकरणमा लोकनाटक उपभेद पर्दछ ।

- क) लोकनाट्य

चूडामणि बन्धुले नेपाली साहित्यको विधागत वर्गीकरण यसरी गरेकाछन् । ती हुन्:

- क) लोकगीत
- ख) लोककविता
- ग) लोककाव्य
- घ) लोकनाटक
- ङ) लोककथा
- च) पहेली
- छ) उखान
- ज) टुक्का^{२८}

मोतीलाल पराजुलीले लोकसाहित्यलाई भाषिक अभिव्यक्ति, प्रस्तुतीकरण, संस्कार अनुष्ठान र विषयवस्तुका आधारमा धारा उपधारा गरी चार भागमा वर्गीकरण गरेका छन् ।

२९

२८ चूडामणि बन्धु, काठमाडौं एकताबुक्स

उखान र टुक्कामा केही अन्तर देखिएकोले उखान र टुक्कालाई बेगला-बेगलै विधामा राखेर नेपाली लोक साहित्य अध्येताहरूको वर्गीकरणलाई हेर्दा विषयवस्तुको आधारमा सात भेदमा वर्गीकरण गर्न सकिन्छ ।

- क) लोकगीत
- ख) लोकगाथा
- ग) लोककथा
- घ) लोकनाटक
- ङ) गाउँखाने कथा
- च) उखान
- छ) टुक्का (तुक्का)

लोकसाहित्यका यी सातवटा विधाहरूको संक्षिप्त परिचय दिइने प्रयास गरिएको छ ।

३.२.५.३.१ लोकगीत

‘लोक’ र ‘गीत’ ले बनेको लोकगीत नेपाली लोकसाहित्यको एक विधा हो । सर्वसाधारण जनसमूहले मेलापात, ढिकीजाँतो, घाँस दाउरा गर्दा, थकाई मार्दा आफ्ना मनका अभिव्यक्तिलाई सङ्गीतात्मक ढंगबाट व्यक्त गर्ने विधा हो । सानो संरचना भए पनि तीक्ष्ण हुने लोकगीत एकलै वा समूहमा गाउन सकिन्छ । लोकगीतमा भएको रागात्मकताका कारण पनि लोकगीत गाउँदा आफ्ना दुःख कष्टलाई विर्सिन्छ र रोग भोकलाई पनि विर्सिन्छ ।

लोकगीतहरू स्वतस्फूर्त अभिव्यक्त हुन्छन् । लोकगीतहरू समाजमा हस्तान्तरित हुँदै आएका छन् तर कुनै कुनैले आफ्नै ठानेर मौलिकता समेत थपेर अभिव्यक्त गर्दछन् । लोकसाहित्यका अन्य विधाभन्दा विशाल क्षेत्र भएको लोकगीतलाई अरुबाट छुट्याउने मुख्य आधार यसको लय नै हो । लय नै यसको आत्मा हो । लोकजीवनमा लय, भाका अनेक प्रकारका पनि हुने गर्दछन् जसले स्थानीय रङ्गलाई छोएको हुन्छ । जुवारी, असारे, रत्यौली बालुन आदि लोकगीतहरू हाम्रो गाउँघरमा प्रचलित जीवन्त ढुकढुकीहरू हुन् ।

२९ रामनाथ ओझा र मधुसुधन गिरी, लोकसाहित्य, पूर्व आधुनिक नेपाली साहित्य र आधुनिक नेपाली निबन्ध, काठमाडौं, वाङ्मय प्रकाशन गृह २०२८, पृ. ४

३.२.५.३.२ लोकगाथा

कथा अथवा आख्यानलाई लयात्मक रूपमा व्यक्त गरिने लोकसाहित्यको कलात्मक विधा नै लोकगाथा हो । लोकगाथामा मौखिक परम्परा पाइन्छ, अनि लयात्मकता, कथात्मकता पनि । लोकजीवनका अन्तर्वेदना, हर्षोल्लास, आनन्ददायी, देवस्तुति, करुणादायी घटना एवं वीरतापूर्ण साहसका कुरालाई लयात्मकता दिइएको हुन्छ । लोकगाथामा लोकजीवनमा भैँ लोकगाथामा नृत्य र बाजाहरू आवश्यक पर्न सक्छ ।^{३०}

लोकगाथामा ऐतिहासिक, पौराणिक र सामाजिक वस्तुहरू विषय भएर आएका हुन्छन् । लोकगाथा एक पुस्ताबाट अर्को पुस्तामा मौखिक परम्पराबाटै हस्तान्तरित हुँदै आउँछ । कुनै गाथाहरू जुनसुकै अवस्थामा गाउन सकिन्छ, भने कुनै गाथाहरू अनुष्ठान अवसरमा मात्र गाउन सकिन्छ । चाँचरी, कर्खा सङ्गिनी लोकगाथाहरू हाम्रो गाउँघरमा गाइने प्रचलित गाथाहरू हुन् ।

३.२.५.३.३ लोककथा

लोककथाहरू लोकजीवनमा मौखिक परम्परामा हस्तान्तरण हुँदै आएका हुन्छन् । मानव जीवनका सुख, दुःख, कल्पनात्मक भावनाहरू कलात्मक भाषामा, कलात्मक तरिकाले भनिने कथा नै लोककथा हुन् । मनोरञ्जनपूर्ण घटनाहरू, औपदेशिक प्रसङ्गका घटनाहरू लोककथाका रूपमा भन्ने र सुन्ने चलन भएकोले यस्ता कथालाई भन्ने कथा भन्ने गरेको पाइन्छ । लोककथामा किराफट्याङ्ग्रादेखि आकाश सम्मको प्रसङ्ग पनि ल्याइएको हुनसक्छ ।

लोककथा भन्ने क्रममा मिथक कथा र किम्बदन्तीहरू भन्दा उहिल्यै अथवा परापूर्वकालमा भनेर थालिन्छ । दन्त्यकथाहरू भन्दा एकादेशमा भनी थालिन्छ, र सुन्नेलाई सुनको माला, भन्नेलाई फूलको माला यो कथा वैकुण्ठ जाला भनी पूरा गरिन्छ । लोककथा ग्रामीण जीवनमा दिनभरको थकाइबाट साँभ पख बसिवियालोको क्रममा भन्ने र सुन्ने गरिन्छ । लोककथा प्रायः यथार्थ पृथक रही कल्पनात्मक र भावनात्मक हुने गर्दछ । राजा मैनाको कथा, बाबु फाल्ने डोको, सुनकेसा रानीको कथा गाउँघरमा भन्ने सुन्ने लोककथाहरू छन् ।

३० मधुसुधन गिरी र रामनाथ ओझा, पूर्ववत्

३.२.५.३.४ लोकनाटक

लोकले आफ्नो वरिपरिको क्रियाकलापलाई अनुकरण गर्ने गर्दछ । लोकजीवनमा अभिनयद्वारा अनुकरण गरिने एक विधा नै लोकनाटक हो । हाँस र रुन समेत सिकाउने लोकनाटकमा लोकजीवनका कथाव्यथालाई संवादको माध्यम बनाएर अभिनय गरी प्रस्तुत गर्ने गरिन्छ । लोकजीवनको आस्था र व्यावहारको सरल तर प्रदर्शनमूलक अभिव्यक्तिलाई लोकनाटक भन्न सकिन्छ । लोकनाटक, लोकपरम्परा र रुढीमा आधारित हुने हुँदा शास्त्रीय नियमको पालना गर्न अपरिहार्यता मानिन्दैन । लोकजीवनका कथा व्यथालाई संवादको माध्यमबाट अभिनय गरी प्रस्तुत गरिन्छ । लोकजीवनको आत्मा र व्यवहारको सरल तर प्रदर्शनमूलक अभिव्यक्तिलाई लोकनाटक भन्न सकिन्छ ।

लोकजीवनका साँस्कृतिक पक्षलाई समेट्ने हाँदा लोकनाटकलाई 'लोकनृत्य' भन्ने गरिएको पनि पाइन्छ । मञ्चमा विभिन्न पात्रले चरित्रको अनुकरण गर्दछन् । प्रस्तोताहरूले गीत नृत्य र वाद्य सामग्रीका सहयोगले आफ्ना प्रदर्शनलाई प्रभावकारी बनाउँछन् ।^{३१} लोकजीवनका यस्ता अभिव्यक्तिहरू गाउँघरमा ठाँटी, पौवा, चौतारी, चौपारी, चोक र डबलीहरूमा मञ्चन गर्न सकिन्छ । घाँटु, सोरठी, भारत जस्ता नाट्यरूपहरू पनि लोक स्तरमा पाइन्छन् ।

३.२.५.३.५ गाउँखाने कथा

दुई चारजना एकठाउँमा भेला भएर हाँसी रमाइलोको रूपमा कुरैकुराले अड्को थाप्ने र फुकाउने एक विधा नै गाउँखाने कथा भन्ने सोध्ने परम्पराबाट लोकजीवनलाइ बौद्धिक कसरत गर्ने र मनोरञ्जन गर्ने अवसर मिल्छ । 'पहेली' जान्ने कथा र पश्चिम नेपालमा साइतर भ्याँगा, भिट्टा घाउरा, पनि भन्ने गरिन्छ गाउँखाने कथालाई^{३२}

गाउँखाने कथामा यसको नाम अनुसार कथा वा कथानक पाइदैन । कथाको अत्यन्त सूक्ष्म वा पातलो संकेत मात्र पाइन्छ । अड्को थापेर उत्तर पाउन नसकेमा कुनै गाउँ मागिन्छ । काल्पनिक गाउँ दिए पछि उत्तर भनी दिनुपर्छ । दुईजना भन्दा कम व्यक्तिमा

३१ कृष्णप्रसाद पराजुली नेपाली उखान र गाउँखाने कथा, काठमाडौं रत्न पुस्तक भण्डार तेस्रो संस्करण, २०५४

३२ चूडामणि बन्धु काठमाडौं एकताबक्स

गाउँखाने कथा भन्ने सोध्ने कार्य असम्भव हुन्छ । अनुप्रासयुक्त लयात्मक, उपमानमूलक गाउँखाने कथा हाम्रो समाजमा पाउन सकिन्छ ।

३.२.५.३.६ उखान भाषिक अभिव्यक्तिको साधन हो । भाषिक समुदायको उद्गार र अभिव्यक्तिको सशक्त प्राण हो । उखानले लोकअनुभवलाई बोक्ने र लोकविश्वासलाई सूत्रवद्धरूपमा खिरिलो रूपमा व्यक्त गर्दछ । बनाइलाई रोचक, भतलागदो प्रभावकारी बनाउने उखानले थोरैमा धेरै भन्न सिकाउने अभिव्यक्तिगतकला दिने गर्दछ । उखान कुनै पनि भाषाको अल्डकरण हो ।

उखानलाई लोकोक्ति वा आहान पनि भन्ने गरिन्छ । हिन्दी साहित्य कोषमा भनिएको छ : उखानमा सूत्र प्रणाली हुन्छ । भावको मार्मिकता घनिभूत हुन्छ र लघु प्रयत्नबाट विस्तृत अर्थ व्यक्त गर्ने प्रवृत्ति रहन्छ ।^{३३} आधुनिक लेख्य र लोकसाहित्य दुवैमा उखानको प्रयोग गर्न सकिन्छ । उखान विहीन भाषाको प्रयोग कल्पना गर्न सकिन्छ पनि भाषाको सार्थकता उखानले बोकेको भेटिन्छ ।

सामाजिक जीवनसँग सम्बद्ध ऐतिहासिकता भल्किने क्षेत्रगत विविधता भएका उखानहरू हाम्रो समाजमा व्यापक छन् ।

३.२.५.३.७ टुक्का पनि एउटा भाषिक अभिव्यक्ति नै हो । वाच्यार्थ भन्दा बेलौ अर्थका निमित्त प्रयोग हुने दुई वा दुईभन्दा बढी पदहरूको समूह नै टुक्का हो । टुक्काले आफ्नो अर्थ वाक्यमा प्रयोग भएपछि लाक्षणिक रूपमा दिने गर्दछ । कथ्य र लेख्य दुवै स्तरमा पाइने टुक्का क्रियामुखी हुन्छन् ।

टुक्कालाई उखानभित्र समान रूपमा राखी अध्ययन गर्ने गरिएको पनि पाइन्छ तर उखान र टुक्कामा केही पृथकता पाइन्छ । टुक्कामा पदसमूहको संयोजन हुन्छ भने उखान वाक्य स्तरको हुने गर्दछ । टुक्का गद्यात्मक हुन्छन् तर उखान पद्यात्मक पनि हुन सक्छ । टुक्का वाक्यमा प्रयोग भएपछि मात्र अर्थ दिन सक्षम हुन्छ तर उखानले स्वतन्त्र रूपमा पनि अर्थ दिन सक्छ । जे होस् उखान र टुक्कामा केही समानता तथा असमानता पनि भेटिने भएकोले छुट्टा छुट्टै विधा मान्न सकिने देखिन्छ । विविध पदसमूहबाट बनेको, खेलसँग सम्बन्धित, धनसम्पत्तिसँग सम्बन्धित टुक्काहरू हामी माझ प्रशस्त पाइन्छन् ।

३.३ निश्कर्ष

लोकसाहित्य लोकजीवनमा प्रचलित साहित्य हो जसलाई आजको लिखित साहित्यको बीजरूप मानिन्छ। लोकसाहित्यमा लोकजीवनकै हाँसो, आँशु, हर्ष, पीडा, कथा, व्यथा, उकाली, ओराली, आरोह, अवरोह आदि पाउन सकिन्छ। जे होस् लोकसाहित्यको भण्डार भनेको ग्रामीण जीवन नै हो। मनोरञ्जनको अलवा औपदेशिकता नीतिगत कुरा लगायत बौद्धिक तिखार पनि पाउन सकिने लोकसाहित्य मूलतः अशिक्षित समाज बाट नै जन्मेको साहित्य हो। लोकस्तरमा कथ्य रूपमा मात्र रहेकोले अशिष्ट साहित्य भनिए पनि लोकसाहित्यको ठूलो महत्व रहेको पाइन्छ। विद्वानहरूले लोकसाहित्यको पाँचदेखि सात विधासम्म वर्गीकरण गर्ने प्रयास गरेतापनि पृथकपनका आधारमा स्रोत विधा अन्तर्गत नै अध्ययन गर्नु राम्रो देखिन्छ र यहाँ पनि सोही रूपमा चर्चा गरिएको छ।

परिच्छेद चार

गाउँखाने कथाको सैद्धान्तिक परिचय

४.१ गाउँखानेकथा

४.१.१ परिचय

गाउँखाने कथाको अङ्ग्रेजी समानान्तर शब्द Riddle हो । यसलाई पहेंलीका/पहेंली पनि भनिन्छ । नेपालको पश्चिमी भेगतिर यसलाई साइतर र पूर्वी भेगतिर अड्को/अत्तो पनि भनिन्छ । कतै-कतै लोककथालाई भन्ने कथा र गाउँखाने कथालाई जान्ने कथा भनिएको पनि भेटिन्छ । सुदूर पश्चिमतिर गेय खालका गाउँखाने कथालाई भयाँगा, भिट्टा । गौँडेगीत, घाउटा भन्ने प्रचलन छ । यसको सबैभन्दा पुरानो उदाहरण ऋग्वेदमा पाइन्छ ।^{३४} लोकजीवनमा पाइने अनेक सुखदुःखका क्षणमा आफ्ना जिज्ञासा तथा मनोरञ्जनका निम्ति विविध साधन उपयोग गर्ने गरिन्छ । त्यस्ता रोचक विषय मध्येको एक विषय गाउँखाने कथा पनि हो । गाउँखाने कथालाई विभिन्न भाषामा छुट्टाछुट्टै नामबाट पुकार्ने चलन छ । पहेंली शब्दको प्रयोग अंग्रेजी भाषाको रिडल्स (Riddles) को निम्ति गरिएको पाइन्छ ।^{३५}

लोकजीवनमा गाउँखाने कथाहरू प्रश्नोत्तरको रूपमा प्रचलित छन् । यसलाई मनोरञ्जन लिन वा बौद्धिक विकास गर्न प्रतिकात्मक अड्का/प्रश्नहरू सोध्ने गरिन्छ । गाउँखाने कथा भन्दा एकपक्षले अर्कोपक्षलाई प्रतीकात्मक रूपमा प्रश्न सोध्ने गरिन्छ । उत्तर दिन नसक्ने पक्षले प्रश्नकर्तालाई सोध्दा उत्तरदाता वा पक्षले कुनै पनि काल्पनिक गाउँदिएर मात्र त्यस पक्षले उत्तर दिने गर्दछ । गाउँखाने कथालाई गद्यात्मक वा पद्यात्मक दुवै उक्तिमार्फत कथा भन्दा प्रायः उपमानमूलक अप्रकट वस्तुद्वारा प्रकट वस्तुको संकेत गर्ने प्रयास गरिन्छ । प्रायः गाउँखाने कथा कथ्य रूपमा नै विकास भएको पाइन्छ ।

३४ मोहनराज शर्मा, डा. खगेन्द्रप्रसाद लुइटेल् विद्यार्थी पुस्तक भण्डार, भोटाहिटी, काठमाडौं, पृ. ४७९

३५ चूडामणि बन्धु, एकता बुक्स काठमाडौं, पृ ३०९

४.१.२ परिभाषा

गाउँखाने कथालाई विभिन्न विद्वानहरूले आ-आफ्नो नै तरिकाले चिनाउने प्रयास गरेकाछन् । यसको बारेमा विद्वानहरूले दिएका परिभाषाहरूलाई निम्नानुसार देखाउन सकिन्छन् ।

सत्यमोहन जोशी - यसमा गाउँघरे मानिसहरूको हृदयको उद्गारमा ति खारिएको बुद्धिको देन पनि देखापर्दछ, जुन मामुली भए पनि अर्थपूर्ण हुन्छ र समस्या पूर्तिको रूपमा प्रश्नबनेर सबैका सामुन्ने खडा हुन्छ ।^{३६}

दण्डी - 'मुख्य रहस्य लुकाउने रमाइलो रचना प्रहेलिका हो'

जे.ए. कडन - साहित्यको प्राचीन र सार्वभौमरूप गाउँखाने कथामा सामान्यतः अल्भो थाप्ने प्रश्न रहन्छ ।^{३७}

डा. कुन्दनलाल - गाउँखाने कथामा मानिसको चित्रण र विश्लेषण छिपेको हुन्छ ।^{३८}

शिवकुमार राई - गाउँखाने कथा पनि एकथरीको अड्को नै हो । अड्कोको गाँठो खोल्न नसक्दा गाउँ दिनै पर्ने भएकोले यस थरीको अड्कोको नाउँ गाउँखाने कथा रहन गयो ।^{३९}

सरोजनी रोहतगी - गाउँखाने कथा विशेष कला हो । जस द्वारा बौद्धिकताको स्वरूप चम्कन्छ र त्यसमा एक प्रकारको तीव्रता आउँछ । यो सोदेश्य रचना हो । त्यसको सम्बन्ध बुद्धिको समाहार शक्तिसँग छ । यस प्रकार, गाउँखाने कथाको उद्देश्य त्यसैमा अन्तर्निहित रहन्छ ।^{४०}

३६ सत्यमोहन जोशी, हाम्रो संस्कृति, काठमाडौं रत्न पुस्तक भण्डार, २०१४, पृष्ठ. १६

३७ मोहनराज शर्मा, खगेन्द्र प्रसाद लुइटेल्, भोटाहिटी काठमाडौं २०६३ (पृ. ४८२)

३८ कुन्दनलाल उप्रेती लोकसाहित्य के प्रतिमान अलिगढ, २०३४ (पृ. १४१)

३९ चूडामणि बन्धु, एकताबुक्स, काठमाडौं नेपाल (पृ. ३०९)

४० कृष्ण प्रसाद पराजुली (पृ. १३६)

अच्युत शरण - गाउँखाने कथा लोकसाहित्यका प्रमुख विधामा पर्दछ । लोक प्रचलनमा रहेका वालोपयोगी सामान्य ज्ञान मूलक विधाका रूपमा गाउँखाने कथालाई लिइएको पाइन्छ । गाउँखाने कथा पुरानो र नयाँ सबै ज्ञान समेट्दै अगाडि बढीरहेको पाइन्छ ।^{४१}

इन्साइक्लोपेडिया - गाउँखाने कथाको उद्देश्य प्रायः धुमाउरो अथमा भन्ने गरिन्छ । वर्णन दिइन्छ, तब यसको उत्तर के हो भनी मागिन्छ ।^{४२}

नेपाली वृहत शब्दकोश - वक्ताले प्रश्नको रूपमा अडको हाल्ने र स्रोताले नाउँ मात्रको गाउँ दिएपछि सो अडको फुकाइ दिने कथा, कुट, पहेंली ।^{४३}

नेपाली शब्द सागर - 'वक्ताले प्रश्नको रूपमा अडको हाल्ने र उत्तर दिन नसक्ने स्रोताले नाउँको गाउँ दिए पछि सो अडको फुकाईदिने कथा कुट, प्रश्न, पहेंली जान्ने कथा',^{४४}

उपर्युल्लिखित सबै परिभाषाहरूलाई केलाउँदा गाउँ खाने कथा भनेको साधारण मानिसहरूको तिखारिएको बुद्धि हो जुन रहस्यमय ढंगले भनिने प्राचिन र सार्वभौम रूपभएके जीवना जगतको चित्रण गरिएको अप्रकृत वस्तुको वर्णन गर्न प्रकृत वस्तुको अपेक्षा गरिने, पुरानो नयाँ सबै ज्ञानलाई समेटिएको प्रश्नोतरात्मक शैलीमा एकले अर्काको बौद्धिक परीक्षण गर्नुका साथै मनोरञ्जन गरेर समय विताउने एक कला हो भन्न सकिन्छ ।

४.१.३ नेपाली गाउँखाने कथाको परम्परा

गाउँखाने कथा भने परम्परा धेरै अगाडिदेखि चली आएको हो । यहीँ समयबाट नै गाउँखाने कथा भन्ने प्रचलन शुरु भयो भन्ने किटान चाहिँ गर्न सकिएको छैन । विभिन्न विद्वानहरूले वेदमा समेत गाउँखाने कथाको उल्लेख भएको देखाएका छन् ।

४१ अच्युत शरण अर्याल नेपाली बाल साहित्यको अध्ययन, पृ. १०८, विद्यावारिधी शोध प्रबन्ध त्रि.वि. २०५८, कीर्तिपुर

४२ न्यू इन्साइक्लोपेडिया ब्रिटानिका मोल्यूम - ७ पन्ध्रौँ सम्पादन १७६८, चिकागो विश्वविद्यालय (पृ.नं. ४६०)

४३ बालकृष्ण पोखरेल र अन्य (सम्पा) नेपाली वृहत शब्दकोश, काठमाडौँ ने.रा.प्र.प्र. कमलादी पुन मुद्रण २०६० (पृ. ३१६)

४४ वसन्त कुमार शर्मा नेपाल (सम्पा) नेपाली शब्द सागर, काठमाडौँ मामा पुस्तक भण्डार चावहिल २०५८, पृ. ३५७ ।

प्रहेलिकालाई वैदिक साहित्यमा ब्रह्मोदय भन्ने गरिएको पाइन्छ । 'रामनरेश त्रिपाठीले ऋग्वेदमा पाइने तत्सम्बन्धी ज्ञानका आधारमा यसलाई गाउँखाने कथाको 'वेद' भनेका छन् र डा. सत्यन्द्रले पनि गाउँखाने कथालाई अश्वमेध यज्ञको एक अनुष्ठानका रूपमा स्वीकारेका छन् ।^{४५} संस्कृतमा अन्तलापिका र वहिलापिका भनेर गाउँखाने कथालाई विभाजन गरिएको पाइन्छ । विद्वानहरूले ऋग्वेदको निम्न लिखित सूत्रलाई पहेलीको प्राचीन रूप भनेका छन्' :

चत्वारि श्रृङ्ग त्रयो यस्य पादा

दर्शीषे सप्त हस्ता सो अस्य,

त्रिधा बद्धो वृषमो रोखीति

महादेवो मत्यो आविवेश :

जसका चार सीड, तीन खुट्टा, दुई टाउका, सातहात छन्, जो तीन ठाउँमा बाँधिएको छ र जो मानिसमा प्रवेश गरेर महादेव भई साँडे जस्तै शब्द गर्दछ ।'^{४६}

विद्वानहरूले गाउँखाने कथाको प्रारम्भ ऋग्वेदमा लिखित रूपबाट भएको भनेका छन् । वैदिक साहित्यमा पहेलीलाई ब्रह्मादेय भनियो । शास्त्रीय संस्कृतमा अभू विकसित भई फैलेको पाइन्छ । संस्कृत साहित्यमा पहलीको विकास भई विद्वानहरूले पहेलीलाई साहित्यमा नै चर्चा गरेको पाइन्छ । संस्कृतमा केही काव्यशास्त्रीहरूले पहेलीलाई अलङ्कारमा राखे, अर्काथरी आचार्यले अलङ्कार मानेनन् । महाभारत पछि संस्कृत साहित्यिक पहेलिकाहरूको रचना भएको पाइन्छ ।

'अरब र चीनका इतिहासमा पहेली रचना र पहेली गोष्ठीहरूको चर्चा पाइन्छ ।'^{४७}

नेपाली परम्परामा चाहिँ गाउँखाने कथा मौखिक रूपमा पहिलेदेखि रहेको पाइन्छ । लोकमा रहेका मौखिक परम्पराको गाउँखाने कथाको चर्चा चाहिँ मोतीराम भट्टको उखानको वखान र जान्ने कथाको संग्रहबाट भएको पाइन्छ । यसपछि सिद्धराज ओझाको सचित्र वाल बोध १९९९ मा ४० भन्दा बढी गाउँखाने कथा समाविष्ट छन् । गाउँखाने कथाको

४५ कृष्ण प्रसाद पराजुली

४६ चूडामणि बन्धु, पृ. ३२१

४७ चूडामणि बन्धु, पृ. ३१९, ४३ बन्धु, पृ. ३२१

नमूनासहित चर्चा सत्यमोहन जोशीको हाम्रो लोकसंस्कृति (२०२४) मा पाइन्छ । राम कुमार पाँडेको गाउँखाने कथा (२०२६) मा पनि गाउँखाने कथाहरू सङ्कलित छन् । कर्णाली लोकसंस्कृति खण्ड (२०२८) मा कर्णाली अञ्चलमा प्रचलित साइतरहरू संकलित छन् ।

रत्नबहादुर तमोटको गाउँखाने कथा (२०३३) मा पनि गाउँखाने कथाहरू सङ्कलन गरिएको पाइन्छ । धर्म राज थापा र हंसपुरे सुबेदीको नेपाली लोकसाहित्यको विवेचना (२०३९) मा केही गाउँखाने कथाका नमूना दिइएका छन् । तेजप्रकाश श्रेष्ठको अछामी लोकसाहित्यमा पनि गाउँखाने कथाको संकलन भएको छ । कृष्णप्रसाद पराजुलीको नेपाली उखान र गाउँखाने कथा (२०३९) तेस्रो संकलन रहेको पाइन्छ । चूडामणि बन्धुको नेपाली लोकसाहित्य (२०५८) मा पहेली नाम दिएर गाउँखाने कथाको वर्गीकरणका क्रममा उदाहरण स्वरूप दिएकाछन् । यसरी पुस्तकका रूपमा प्रकाशित पाइए जतिका ग्रन्थहरूका अलावा अन्य अप्रकाशित तथा अप्राप्य ग्रन्थहरूमा पनि गाउँखाने कथाहरू संकलन भएको हुनसक्छ । आजआएर त्रि.वि.वि. अन्तर्गत विविध क्याम्पसबाट स्नातकोत्तर तहको शोधकार्यमा विभिन्न जिल्लाका गाउँखाने कथाहरू संकलन र अध्ययन गर्न थालिएको पाइन्छ ।

४.२ गाउँखाने कथा

४.२.१ स्वरूप

लोकजीवनमा व्याप्त गाउँखाने कथा लोकसाहित्यको एक विधा हो । जसको पृथक पहिचान र स्वरूप छ । त्यसैले यसको विधा पनि पृथक छ । गाउँखाने कथाको स्वरूपलाई निम्नाअनुसार चिनाउन सकिन्छ ।

१. गाउँखाने कथा प्रश्नका रूपमा हुन्छ ।
२. प्रश्न कुनै अल्भो वा समस्याको रूपमा रहन्छ ।
३. प्रश्नको रूपमा प्रस्तुत अल्भो वा समस्याले कुनै अर्थ बोकेको हुन्छ ।
४. यसमा अन्तर्भूत अल्भो वा समस्यालाई बुझाउने अभिप्रायबाट प्रश्न गरिएको हुन्छ ।
५. यो प्रश्नात्मक र अप्रश्नात्मक दुबै प्रकारको हुन्छ । अप्रश्नात्मक हुँदा के हो, को हो जस्ता प्रश्न थपेर यसलाई प्रश्नात्मक तुल्याइन्छ ।

६. यो लोकसाहित्यका अन्य विधा भै मौखिक वा श्रुति परम्पराबाटै विकसित भाषिक संरचना हो ।

७. यो लघुसंरचना हो । यो एक पङ्क्तिदेखि चार पाँच पङ्क्तिसम्मको हुन्छ ।^{४८}

गाउँखाने कथाका जम्मा चारवटा अंग हुन्छन् । ती हुन् :

१. पृष्ठभूमि वा प्रारम्भ
२. विषयको विवरण
३. विषयको पहिचानमा बाधक तत्व
४. उपसंहार अर्थात जवाफ^{४९}

तर यी सबै अङ्गको समन्विति सबै गाउँखाने कथामा हुनसक्दैन ।

४.२.२ नेपाली गाउँखाने कथाको विशेषता

नेपाली गाउँखाने कथा नेपाली समाजको लोक प्रिय र प्रचलित मनोरञ्जनको साधन हो । स-साना केटाकेटीदेखि लिएर युवायुवती हुँदै बूढाबूढीसम्मले उत्तिकै रुचि र महत्वकासाथ गाउँखाने कथालाई प्रयोग गर्दछन् । नेपाली गाउँखाने कथामा आफ्नै किसिमको मिठास पाइन्छ । यी गाउँखाने कथाले लोकजीवनका जिज्ञासाको झल्का दिन्छन् अनि बौद्धिक तीव्रताका झल्का दिन्छन् । फुर्सदको समयमा पीँठी, मभेरी वा अगेनाको डिलमा बसी मनोरञ्जन लिनका लागि गाउँखाने कथा भन्ने गरिन्छ । प्राचीन लोक जीवनदेखि लिएर हालसम्म उत्तिकै लोकप्रिय बन्दै आएका गाउँखाने कथाका आफ्नै विशेषता छन् । जसलाई निम्न लिखित बुँदाका आधारमा प्रस्तुत गरिएको छ ।

४.२.२.१ मनोरञ्जनात्मकता

गाउँखाने कथा भन्ने र सुन्ने दुबैका लागि उत्तिकै प्रिय विधा हो । यसले सुन्ने र भन्ने दुवैलाई मनोरञ्जन प्रदान गर्दछ । दिनभरिको कामको थकाइलाई कम गराउँछ र मनोरञ्जन प्रदान गर्दछ । दिनभरिको काम गराइको थकाइलाई कम गराउँदै मनोरञ्जन लिनका लागि गाउँखाने कथा भन्ने गरिन्छ । चाहे केटाकेटी, चाहे युवायुवती, चाहे

^{४८} मोहनराज शर्मा, खगेन्द्रप्रसाद लुइटेल्, भोटाहिटी काठमाडौं, पृ. ४८३

^{४९} चूडामणि बन्धु, नेपाली लोकसाहित्य, एकता बुक्स काठमाडौं नेपाल, २०५८ पृ. ३१३

बूढाबूढी सबैले उत्तिकै आनन्द र मनोरञ्जनका साथ यसलाई लिनै गर्दछन् । प्रस्तुतीकरणमा कलात्मकता थप्न सके अझ रोचक र मनोरञ्जक पनि हुनसक्छ ।

प्रश्नकर्ताले प्रश्न गरिसकेपछि स्रोताले त्यसको उत्तर दिँदा रमाइलो हुन्छ भने उत्तर मिलाउन नसकेर गाउँदिनु पथ्यो र वाचकले गाउँपाएपछि उत्तर अति सजिलो छ भनी उत्तर बताउँदा भन रोचकता र मनोरञ्जक हुन्छ । गाउँखाने कथा सुन्नेले उत्तर सजिलो लागेपछि अब अर्को प्रश्नको उत्तर मिलाउन सकिन्छ भनेर उत्सुक हुन थाल्छ । गाउँखाने कथाले बालबालिकालाई मनोरञ्जन दिलाउनुका अलवा चनाखो पनि बनाउँछ । जस्तै :

१. आकासको खेलमैदान रुखमा मात्र बास, धर्तीको बिस्कन चुच्चाको गाँस - चरा
२. एउटा गोरुको अनगिन्ती जुरा, सजिलो छ के हो यो कुरा - करेला
३. छ ऊ संसार उजेलो, छैन ऊ दिउँसै अधेरी - सूर्य
४. छुपुछुपु छयाइँ हातखुट्टा छन् पुच्छर मेरो नाई - भ्यागुतो

४.२.२.२ सङ्क्षिप्तता

गाउँखाने कथाको रूप सानो हुन्छ । कथा हाल्ने र फुकाउनलाई त्यति धेरै समय खाँचो पर्दैन । एक बसाइमै टिड्दाहिड्दै धेरै गाउँखाने कथा भन्न सकिन्छ । प्रश्न त्यति लामो नभए पनि उत्तर भन्नलाई केहीक्षण दिमाग खियाउनुपर्ने हुन्छ । उत्तर त भन प्रश्न भन्दा छोटो नै हुन्छ । त्यसैले गाउँखाने कथा छोटो मीठो भन्ने गरेको पाइन्छ । सङ्क्षिप्तताका अलावा खिरिलोपना र लयात्मकता आदि तत्वले गर्दा एकैछिनमा गाउँखाने कथा थुप्रै भन्न र सुन्न सकिन्छ । जस्तै :

१. बाहिर सुन भित्र चाँदी - केरा
२. सानी नानीको मिठो भान्सा - मह
३. फुटाएपछि मात्र प्रयोगमा आउने - अण्डा
४. अलडकी रानी पलड्मा सुत्छे, सूर्यलाई देख्दा लपक्क लुक्छे - शीत

४.२.२.३ बुद्धिको विकास

गाउँखाने कथामा हाम्रो जीवनका सेरोफेरोका सामान्य पक्षलाई घुमाइ फिराइ सोधिएको हुन्छ । हाजिरी जवाफ जस्तै प्रश्नको उत्तर दिनुपर्ने भएकाले स्रोता पक्षले प्रश्न सुनेपछि एकछिन बुद्धि लगाउनै पर्छ । किनकि प्रश्नको उत्तर नआउन्जेलसम्म गाउँखाने

कथाको अन्त्य हुँदैन । गाउँखाने कथाको प्रश्न गराई रहस्यमय किसिमको शब्दको चमत्कार बढी भएको हुनसक्छ । विशेष किसिमको पृष्ठभूमि तयार पाउँदा उत्कण्ठा जगाएर ट्याक्क मिल्ने जिज्ञासाले स्रोतालाई नअल्झाई छाड्दैन । स्रोताले उत्तर भन्न बौद्धिकताको कसरत गर्नुपर्छ, निक्कै सोच्नुपर्छ । प्रश्नको ढाँचा बुझ्नुपर्ने अनिमात्र उत्तर ठम्याउन सकिने हुन्छ । तसर्थ बौद्धिकता यसको अर्को विशेषता हो उदाहरणार्थ यहाँ केही गाउँखाने कथा उल्लेख गरिएको छ ।

१. चार चुच्चे मुख पुच्छे, मानी खान्छे घाममा सुत्छे - रुमाल
२. चारपाटे छ वाक्स होइन, द्यार द्यार बोल्छ मान्छे होइन - रेडियो
३. आकाशमा उडिहिड्ने सेतो कालो चरी, घुमाउँछ मान्छेलाई पेटभित्र राखी - हवाइजहाज
४. हात न खुट्टा उखेल्छ बुट्टा - हावा

४.२.२.४ गाउँखाने कथाको उत्तर सोभो रूपमा मात्र खोज्ने प्रयास गर्नु हुँदैन अतः अनुमानको आधारमा मात्र उत्तर नदिई प्रतीकात्मक रूपमा उत्तर ठम्याउनु यसको विशेषता हो । कथावाचकले उत्तरलाई प्रतीकात्मक रूपमा उभ्याइएको हुन्छ । उत्रर खोज्दा शंकाको भरमा खेज्नु भन्दा पनि प्रतीकात्मक रूपमा खोज्नु उपयुक्त हुन्छ । गाउँखाने कथामा किराफट्याङ्गा, जीवनजगतदेखि विशाल आकाश, प्रकृतिका कुराहरू विषयवस्तु भएर आउँछन् । प्रतिदिन देखिने, खाइने, लाइने, छोइने आदि वस्तुका नाम नै प्रतीकात्मक रूपमा गाउँखाने कथाका विषयका रूपमा आउँछन् ।

जस्तै :

१. सानो-सानो दह, सिन्का परे नसह - आँखा
२. डोब आउँछ किलो रहन्छ - ऐसेलु
३. दुइतिर खोल्सो माभमा डाँडो - नाक
४. हुन पनि हो छन पनि छ खोज्दा पनि पाइन्दैन चाहिन पनि चाहिँदैन - भूकम्प

यसरी गाउँखाने कथा रोचक सङ्क्षिप्त, बौद्धिक प्रतीकात्मक, खिरिलोपन, लयात्मक जस्ता विशेषताले युक्त हुने भएकोले यिनको प्रयोग नेपाली जनसमुदायमा प्रिय विधाको रूपमा रही आएको पाइन्छ ।

४.३ नेपाली गाउँखाने कथाको वर्गीकरण

गाउँखाने कथालाई विभिन्न विद्वानहरूले भिन्नाभिन्दै तरिकाले वर्गीकरण गर्ने प्रयास गरेको छ । विभिन्न विद्वानहरूले गरेका गाउँखाने कथाको वर्गीकरणलाई निम्नानुसार उल्लेख गर्न सकिन्छ ।

चूडामणि बन्धुले गाउँखाने कथालाई पहिली भनी यसलाई संरचनात्मक दृष्टिले पाँच प्रकारमा वर्गीकरण गरेका छन् ।

१. एक वाक्यात्मक
२. बहुवाक्यात्मक
३. कवितात्मक
४. गीतात्मक
५. कथात्मक

यसैगरी चूडामणि बन्धुले नेपाली पहिलीको विषय भनी प्रकृतिजगत सम्बन्धी र मानव निर्मित वस्तु सम्बन्धी भनेर विभाजन गरेका छन् । प्रकृति जगतसम्बन्धी अन्तर्गत भौगोलिक प्रकृति र सेरोफेरो, पशुपंक्षी र जीवजन्तु, शरीरका अङ्ग, नेपाली समाजका फलफूल सम्बन्धी र मानव निर्मित वस्तुसम्बन्धी अन्तर्गत दैनिक जीवनमा प्रयोग गर्ने भाँडाकुँडाहरू नवनिर्मित वस्तु सम्बन्धी भनेर विभाजन गरेका छन् ।^{५०}

प्रा.मोहनराज शर्मा र डा. खगेन्द्रप्रसाद लुइटेलले नेपाली गाउँखाने कथालाई निम्नानुसार वर्गीकरण गरेकाछन् :

१. माध्यमका आधारमा नेपाली गाउँखाने कथाको वर्गीकरण
 - क. गद्यात्मक
 - ख. पद्यात्मक
२. वाक्यप्रकारका आधारमा नेपाली गाउँखाने कथाको वर्गीकरण
 - क. प्रश्नात्मक

५० चूडामणि बन्धु, नेपाली लोकसाहित्य, एकता बुक्स २०५८, पृ. ३२२

- ख. अप्रश्नात्मक
३. संरचनाका आधारमा नेपाली गाउँखाने कथाको वर्गीकरण
- क. सरल वाक्यात्मक
- ख. जटिल वाक्यात्मक
- ग. प्रकरणात्मक
४. विषयवस्तुका आधारमा नेपाली गाउँखाने कथाको वर्गीकरण
- क. वस्तुसम्बन्धी
- ख. प्राणीसम्बन्धी
- ग. शरीरसम्बन्धी
- घ. प्रकृतिसम्बन्धी
- ङ. व्यावसायसम्बन्धी
- च. उब्जनीसम्बन्धी
- छ. कार्यव्यापार सम्बन्धी
- ज. विविध
५. प्रकारगत आधारमा नेपाली गाउँखाने कथाको वर्गीकरण
- क. अड्को
- ख. भयौँगा
- ग. भिठ्टा
- घ. घाउटा
६. क्षेत्रीय आधारमा नेपाली गाउँखाने कथाको वर्गीकरण
- क. अड्को
- ख. भयौँगा

ड. भिड्डा

घ. घाउटा ५१

चूडामणि बन्धुले गाउँखाने कथालाई विषयात्मक आधारमा गाउँखाने कथालाई निम्नाअनुसार वर्गीकरण गरिका छन् ।

१. घरेलु जीवनसम्बन्धी
२. शरीर सम्बन्धी
३. कृषि व्यवसाय सम्बन्धी
४. प्रकृति सम्बन्धी
५. विविध विषयसम्बन्धी ५२

भारतीय विद्वान डा. विद्या चौहानले गाउँखाने कथालाई सात भागमा विभाजन गरेका छन् :

१. खेतीसम्बन्धी
२. भोज्यपदार्थसम्बन्धी
३. घरेलुवस्तुसम्बन्धी
४. प्राणीसम्बन्धी
५. प्रकृतिसम्बन्धी
६. अङ्गप्रत्यङ्गसम्बन्धी
७. अन्य ५३

५१ मोहनराज शर्मा, खगेन्द्रप्रसाद लुइटेले लोकवार्ता विज्ञान र लोकसाहित्य भोटाहिटी, काठमाडौं २०६३, पृ. ४८५-५१७

५२ चूडामणि बन्धु, नेपाली लोकसाहित्य, एकता बुक्स काठमाडौं, नेपाल पृ. ३२४-३२९

५३ विद्या चौहान लोकसाहित्य (कानपुर सरस्वती प्रकाशन, १९८६, जुलाई) पृ. ३५

डा. सत्येन्द्रले गाउँखाने कथालाई सात भागमा विभाजन गरेको पाइन्छ ।

१. खेती सम्बन्धी
२. भोजनसम्बन्धी
३. घरेलुसम्बन्धी
४. प्राणीसम्बन्धी
५. प्रकृतिसम्बन्धी
६. अङ्ग प्रत्यङ्ग सम्बन्धी
७. अन्य ५४

मधुसूदन गिरी र रामनाथ ओझाको लोकसहित्य पूर्वआधुनिक नेपाली साहित्य र आधुनिक नेपाली निबन्ध ग्रन्थमा विभिन्न आधारमा गाउँखाने कथालाई वर्गीकरण गर्न सकिने तापनि मूलतः पाँच भागमा विषयवस्तुका आधारमा वर्गीकरण गर्नु उचित ठान्दछन् । ती हुन् :

१. कृषिव्यावसायसम्बन्धी
२. घरेलुजीवन सम्बन्धी
३. शरीरसम्बन्धी
४. प्रकृतिसम्बन्धी
५. विविध विषय सम्बन्धी

सत्यमोहन जोशीद्वारा नेपाली साहित्य कोशमा गाउँखाने कथालाई ६ प्रकारमा विभाजन गरिएको पाइन्छ ।

१. स-साना आकृतिका
२. ठूलो आकृतिका तर अनुप्रासयुक्त
३. लोकजीवनको चित्रण भएका
४. प्रतीकात्मक बोध गराउने

५. बौद्धिकता प्रधान

६. हास्यरसप्रधान ५५

यसरी विभिन्न विद्वानहरूले विविध तरीकाबाट गाउँखाने कथाको वर्गीकरण गर्ने प्रयास गरेको देखिन्छ । विद्वानहरूको आफ्नै तरीकाको वर्गीकरण आधारलाई निचोड स्वरूप हेर्दाखेरि निम्नानुसार नेपाली गाउँखाने कथाको वर्गीकरण गर्नु उचित देखिन्छ ।

क) रूपात्मक वा संरचनात्मक आधारमा

१. एकवाक्यात्मक

२. बहुवाक्यात्मक

३. अनुप्रासयुक्त

४. लयात्मक

५. उपमानमूलक

६. प्रश्नात्मक

ख) विषयवस्तुका आधारमा

१. कृषि व्यवसायसम्बन्धी

२. घरेलु जीवनसँग सम्बन्धि

३. शरीर सम्बन्धी

४. प्रकृतिसम्बन्धी

५. विविध विषयसम्बन्धी

यसरी विभिन्न विद्वानहरूले आ-आफ्नै तरीकाले गाउँखाने कथाको वर्गीकरण गरेको देखिन्छ । विद्वानहरूले आ-आफ्नै ढंगले यसको वर्गीकरणलाई हेर्दा ताप्लेजुङ्ग जिल्लाको गाउँखाने कथालाई निम्नानुसार वर्गीकरण गर्न सकिन्छ ।

क) संरचनात्मक वा रूपात्मक आधारमा

१. एक वाक्यात्मक

५५ मधुसुधन गिरी र रामनाथ ओझा पृ. १२९

२. बहुवाक्यात्मक
३. अनुप्रासयुक्त
४. लयात्मक
५. उपमानमूलक
६. प्रश्नात्मक

ख) विषयवस्तुका आधारमा

१. कृषि व्यावसायसम्बन्धी
२. घरेलु जीवनसँग सम्बन्धी
३. शरीर सम्बन्धी
४. प्रकृति सम्बन्धी
५. विविध विषयसम्बन्धी

ग) भाषिक आधारमा

संस्कृत, भोटे, लिम्बू, तामाङ, शेर्पा, बान्तावा

४.३.१ संरचनात्मक वा रूपात्मक आधारमा

यसमा विशेष गरी गाउँखाने कथाको बनोट प्रक्रियालाई आधार मानिन्छ । यसको साथै यसको बाह्यपक्षीय रूपलाई पनि हेर्ने गरिन्छ । गाउँखाने कथाको निर्माण तत्वमा पाइने गद्यात्मक वा लयात्मक शब्द संयोजन, शिल्पगत कौशलता आदि जस्ता संरचनात्मक आधारमा नै हेर्ने गरिन्छ । गाउँखाने कथा बन्दा विशेष पूर्णवाक्य, वाक्यांश आदिको पनि भूमिका रहन्छ । यसरी गाउँखाने कथाको संरचनात्मक आधारबाट निम्नानुसार वर्गीकरण गर्न सकिन्छ । यहाँ प्रत्येकको उदाहरण सहित संक्षिप्त रूपमा चर्चा गरिन्छ ।

४.३.१.१ एकवाक्यात्मक

एकवाक्य मै पूर्ण हुने गाउँखाने कथालाई एक वाक्यात्मक भनिन्छ । यस्ता कथाहरू क्रिया भएका र क्रिया नभएका दुवैथरीका हुन्छन् । यस्ता कथाहरू क्रिया भए पनि वा नभएपनि एक वाक्यमा नै पुरा हुन्छन् :

१. डोब आउँछ, किलो रहन्छ -	ऐंसेलु
२. कोठाभरी पुलिसका डफ्फा -	सलाई
३. हरियो चराको दुई पुच्छर -	दूना
४. जोइपोइको एउटै कम्मर पेटी -	तगारो
५. मरेको गोरु गाउँबेसी गर्छ -	जुत्ता

४.३.१.२ बहुवाक्यात्मक

एकभन्दा बढी वाक्यहरूको संयोजनबाट बनेको गाउँखाने कथालाई बहुवाक्यात्मक भनिन्छ। यस्ता कथाहरूमा एक वाक्यदेखि लिएर धेरै वाक्यहरूको प्रयोग भएको हुन्छ।

१. टाउको छ, पुच्छर छ, खुट्टा छैन, आँखा छ, पेट छ, कान छैन -	सर्प
२. हिड्दैछ पाइला, मेट्दैछ -	डुंगा
३. हात छ, खुट्टा छैन, जीऊ छ, आँखा छैन, गर्दन छ, टाउको छैन (कमिज)	
४. सानोसानो मान्छे, पोखरीको पानी खान्छे, महान बनाइदिन्छ, यसले मान्छे -	कलम

४.३.१.३ लयात्मक

गाउँखाने कथाहरू लयमिलाएर कवितात्मक वा गीतात्मक ढाँचामा भनिन्छ। त्यस्ता कलात्मक गाउँखाने कथा भनिन्छ। लयात्मक रूपमा व्यक्त गर्दा रसिलो र मिठासपन थपिने गर्छ। जसले गर्दा गाउँखाने कथा सुन्नेलाई उत्सुकता जगाइदिन्छ।

१. स्वर्गको लिस्नो धर्तीको आड
आगाको कलेजो पानीको हाड -	इन्द्रेणी
२. अलङ्की रानी पलङ्मा सुत्छे
सूर्यलाई देख्दा लुपुक्क लुक्छे -	शीत
३. जानत जानु धर्तीमूनि जानु
खान्छ कि राख्छ कसरी जानु -	आलु
४. दामीनामी उत्तिकै छन् रत्न हुन् हामी -	हीरा

४.३.१.४ अनुप्रासयुक्त

गाउँखाने कथा भन्ने क्रममा एउटै वर्णलाई बारम्बार दोहोर्‍याएर अनुप्रासको सृजना गरिन्छ। यसरी यस्ता कथाहरूमा अनुप्रासको प्रयोगले रोचकता ल्याउँछ।

१. अड्काम चड्काम, तेरो बाबुको टुप्पी चड्काम - जुँघा
२. सानो सानो रुख चढनमा दुःख - सिस्नु
३. लाबरको नली फतक्क गली अनि सास छोड्छ, विस्तारै ढली - कर्कलो
४. उर्लुक्क चरी पुर्लुक्क, पुच्छर छैन ड्याच्चै - ढिकी कुटेको

४.३.१.५ उपमानमूलक

कुनै वस्तुलाई कुनै वस्तुसँग दाजेर भन्नुलाई उपमानमूलक भनिन्छ। यसरी एउटा वस्तुलाई अर्को वस्तुसँग दाँज्दा समानताको दृष्टि राखिन्छ।

१. समुन्द्र छ समुन्द्र होइन, पहाड छ पहाड होइन, शहर छ शहर होइन - नक्सा
२. आँखा जस्तो छ आँखा होइन, पङ्खा जस्तो छ पङ्खा होइन - मजुरको प्वाँख
३. भुँ भुँ गर्छ भमरा होइन, काँधमा जनै लाउछ बाहुन होइन - चर्खो घुमाएको
४. देवाल जस्तो छ देवल होइन, चार मुख छन्, देवता होइन, बोल्छ मान्छे होइन - घण्टा घर

४.३.१.६ प्रश्नात्मक

गाउँखाने कथा भन्ने क्रममा के हो ? त्यो के हो ? त्यसको नाम के हो ? भनेर प्रत्यक्ष वा अप्रत्यक्ष रूपमा प्रश्न गरिन्छ। यस्ता खालको गाउँखाने कथाहरू निम्नछन्।

१. मुख लामो पुच्छर छोटो, म्वाई खाए रुन्छ पो त्यो - सनाई
२. बाहिर सोला भित्र गोला, त्यो खान पाए कस्तो होला - कटहर
३. नल हेर्‍यो तामा जस्तो, फल पयो फलाम गाउँघरमा हुर्की बढ्छ, के हो मेरो नाम - फापर
४. एकै र मुठी जिरीको साग, घिउ तेलले भान त मरेको माछो खेतबारी कुद्छ त्यो के हो - हलोको फाली

४.३.२ विषयवस्तुका आधारमा

गाउँखाने कथालाई संरचनात्मक वा रूपात्मक आधारमा वर्गीकरण गरिए भैं विषयवस्तुको आधारमा पनि वर्गीकरण गरिन्छ । प्रायजसो विद्वानहरूले गाउँखाने कथालाई व्यवहारिक देखेकाले होला विषयवस्तुलाई बढी जोड दिएको पाइन्छ । विषयगत वर्गीकरणले धेरै आधार लिएको पाइन्छ । विशेषगरी बढी प्रचलित विषयमा कुनै कुरालाई संकेत गर्न नेपाली गाउँखाने कथा विभिन्न रूपमा प्रस्तुत भएको पाइन्छ । एउटै उत्तरका निमित्त अनेक कथन हुने गाउँखाने कथा संकलन गर्दा तिनको स्वरूप र ढाँचा दर्जनौ पुग्न सक्छ । कुनै पनि अभिव्यक्तिको मूल प्राप्ति विषय मै गएर टुङ्गिने भएकोले पनि विषयको आधारमा वर्गीकरण गर्न बढी व्यवहारिक देखिन्छ । नेपाली गाउँखाने कथाको वर्गीकरण यसै प्रकृति सुहाउँदो रूपमा गर्नु आवश्यक देखिन्छ । नेपाली गाउँखाने कथाका थुप्रै विषय छन् । खास खास पक्षका आधारमा नेपाली गाउँखाने कथाले लिने विषयवस्तुका आधारमा यसरी वर्गीकरण गर्न सकिन्छ ।

४.३.२.१ कृषि व्यावसाय सम्बन्धी

नेपाल एक कृषि प्रधान देश हो । यो सर्वविदितै छ । कृषिका लागि अपनाइने प्रविधि र उपकरणसम्बन्धी गाउँखाने कथाहरू स्वतः नेपाली जनजीवनमा आउन सक्ने नै देखिन्छ । नेपालीमा कृषिका अलावा अन्य इलम स्वतः नेपाली जनजीवनमा आउन सक्ने नै देखिन्छ । नेपालीमा कृषिका अलावा अन्य इलम र रोजगार सम्बन्धी गाउँखाने कथाहरू पनि पाइन्छ । खेती गर्दा जती नै सामग्रीको प्रयोग हुन्छ । तिनै सामग्री बारेमा गाउँखाने कथा भन्ने परम्परा पाइन्छ । विशेष गरी हलो, कुटो, कोदाली, डोको, नाम्लो, हँसिया, चर्खा घट्ट आदि विषयमा गाउँखाने कथा भन्ने प्रचलन बढी पाइन्छ । जस्तै :

१. चारभाई लडे सयभाई बढे -	मकै
२. पेटकाटे मर्ने टुप्पो काटे सर्ने -	उख)
३. सर्र फुकुटी भिकेपछि सुकुटी -	जाल
४. आमा भन्दा छोरी बोक्सी -	खुसानी

४.३.२.२ घरेलु जीवनसम्बन्धी

नेपाली गाउँखाने कथामा घरेलु जनजीवनसँग सम्बन्धित प्रशस्त पाइन्छन् । दैनिक व्यवहार चलाउन प्रयोग हुने र आवश्यक पर्ने सानाठूला वस्तुदेखि विभिन्न खानेकुरा तथा

खेलौना सम्मका कुरा सबै गाउँखाने कथामा समेटिएको पाइन्छ । घरायसी जीवन निर्वाहका क्रममा आइपर्ने र आवश्यक पर्ने विभिन्न वस्तुलाई लिएर बनाइएका गाउँखाने कथाहरू यस अर्न्तगत पर्दछन् ।

१. भुँडे गोरुको एउटै सिं -	जाँतो
२. सुरिलो रुखको एउटै पात -	पन्यू
३. घरभरी कपडा वीरे नाङ्गै -	थाम
४. तीनभाईको एउटै फेटा -	ओदान

४.३.२.३ शरीर सम्बन्धी

धेरै जसो गाउँखाने कथाहरू शरीर सम्बन्धी पनि पाइन्छन् । यस्ता कथाहरू मानव शरीरका विभिन्न अङ्ग प्रत्यङ्गसँग सम्बन्धित, इन्द्रिय जस्ता अंगसँग जजिक रहेका छन् । शरीरका टाउको, मुख, नाक, कान घाँटी, जिब्रो, दाँत, ओठ, हात, खुट्टा, नाइटो, जुँगा आदिसँग सम्बन्धित छन् । जस्तै :

१. चिचि माथिको पापा -	नङ्
२. उसिन्दा पाक्दैन पोल्दा डढ्छ -	कपाल
३. कालो ओडारमा रातो पुलिस -	जिब्रो
४. छालाको बन्दुक हावाको गोली, भुइँतिर हान्दा नाकतिर पोली -	अपानवायु
५. ओखल भनुं चिउरा कुट्दैन, मूल फुट्छ कुवा होइन -	आँखा

४.३.२.४ प्रकृतिसम्बन्धी

मानिस जन्मिएपछि प्रकृतिसँगै जीवनपर्यन्त अन्योन्याश्रित समबन्ध रहेको हुन्छ । विश्वका मानिसहरू प्रकृतिमा नै जन्मिएर प्रकृतिसँग नै आफ्नो दुःख, सुख, मिलन, हाँसो साट्ने काम गर्दछन् । त्यसैले मानिसको जीवनलाई प्रकृतिसँग अलग्याउन सकिन्दैन । गाउँखाने कथाहरू पनि प्रकृतिसँग समबन्धित प्रशस्त छन् । धर्ती, आकश, घाम, नून, तारा, इन्द्रेणी, भुइँचालो, पहिरो, गाई, गोरु, पंक्षी आदिसँग समबन्धित छन् । यिनै प्रकृतिजगतसँग सम्बन्धित गाउँखाने कथाहरू निम्नछन् ।

१. जति ताछ्यो उति ठूलो हुने -	खाडल

२. सबैलाई तातै गएपछि रातै -	घाम
३. नीलो पोखरीमा चाँदीको थाल -	चन्द्रमा
४. जतापच्यो ओराली, उतै मन बराली -	पानी

४.३.२.५ विविध विषयसम्बन्धी

यी माथि उल्लेख गरिएका गाउँखाने कथाहरूका साथै अन्य वस्तुविषयसँग पनि सम्बन्धित र प्रचलित छन् । अन्य विविध अन्तर्गत हातहतियार, शिक्षा, ज्ञान, भारत, सपना, सुन्य आदि हुन् ।

१. आफू मुढो, डाँको बडो -	बन्दुक
२. आलु भन्छन् खान हुन्न केही होइन हेप्न हुन्न -	सुन्य
३. जति बाँड्यो उति बढने -	विद्या
४. भुट्टो भनौ भलभली देखिन्छ, साचो भनौ पाउन सकिन्न -	सपना
५. एउटा देश छ कतै तीन अक्षर नाम बीचको अक्षर भिके हुन्छ खाने चीज -	भारत

३.३ भाषिक प्रभाव

१) अनुकरणात्मक शब्द

हाल्दा ठनक्क निकाल्दा लुरुक्क -	तुलो
इलिङ् छाता पिलिङ गाँड -	पिडालु
आङ्खुट्टे वाङ्खुट्टे दशबाहाँ आँखा छ यहाँ मुख काहाँ-	गंगटो

२ प्रतीकात्मक शब्द

इरीइरी लहरा पिरी पिरी पहरा -	पूल
गजुर छ मन्दिर होइन, करड छ मान्छे होइन -	छाता
डल्लो गोरु बाँध्ने नसकिने -	उपिया

ढुङ्गा न माटो स्वर्ग जाने बाटो -	इन्द्रेणी
नाड्लो भरी सुपारी गन्त नजान्ने व्यापारी -	जून,तारा
कुप्री बूढीको सयवटा दाँत -	हसियाँ

४.४ निष्कर्ष

रहस्यात्मक कुराहरूलाई घुमाउरो पारामा भन्ने र त्यसको उत्तरको अपेक्षा गरिने एकप्रकारको मौखिक परम्परालाई गाउँखाने कथा भनिन्छ । भयाँगा, भिड्टा, घाउटा, अड्का पनि भन्ने परम्परा छ । भारतीय र नेपाली विद्वानहरूले गाउँखाने कथाको आफ्नै तरिकाले परिभाषा दिने गरेको पाइन्छ । ती सबै परिभाषाहरू देश, काल र परिवेश अनुकूल रहेका छन् । पूर्वमा गाउँखाने कथाको प्रचलन धेरै अगाडिदेखि चलिआएको पाइन्छ । ऋग्वेदमा समेत गाउँखाने कथाको संकेत पाउन सकिने विद्वानहरूको भनाई छ । जेहोस् गाउँखाने कथा भन्ने प्रचलन मौखिक रूपमा एकपुस्ता देखि अर्को पुस्तासम्म हस्तान्तरण हुँदै आएको पाइन्छ । यसै कारणले आजसम्म पनि गाउँखाने कथा जीवित रहेको छ ।

गाउँखाने कथाको उत्पत्तिका बारेमा विद्वानहरूले अनुमान सम्म गरेको पाइन्छ । किटानसाथ यही समयबाट नै सुरुवात भएको हो भन्न सकेका छैनन् । गाउँखाने कथा एक मौखिक परम्परामै सीमित छ तर युगानुकूल नयाँ नयाँ वस्तुको बारेमा गाउँखाने कथा भन्ने चलन चलेको पाइन्छ । गाउँखाने कथाका विशेषता धेरै छन् । ती विशेषतालाई विद्वानहरूले आफ्नै तरिकाले देश, काल अनुसार उल्लेख गरेको पाइन्छ । वर्गीकरणका क्रममा पनि विद्वान बीच मतैक्यता चाहिँ रहेको पाइँदैन । गाउँखाने कथाको वर्गीकरणमा नेपाली विद्वानहरूले केही वैज्ञानिकता अपनाएको पाइन्छ । जे होस् गाउँखाने कथा नेपाली लोकजीवनको एक साहित्यिक सम्पत्ति हो । गाउँखाने कथाको सङ्कलनतिर ध्यान नदिएर भोलि स्वतः लोप भएर जान सक्ने स्थिति देखिन्छ । गाउँखाने कथाले हाम्रो संस्कृति, समाज, चालचलन, भेषभूषालाई प्रतीकात्मक वा अभिधात्मक रूपमा प्रकट गरेको पाइन्छ ।

परिच्छेद पाँच

ताप्लेजुङ्ग जिल्लाका प्रचलित गाउँखाने कथाको संकलन

५.१ ताप्लेजुङ्ग जिल्लामा प्रचलित गाउँखाने कथा

विश्वका जुनसुकै क्षेत्रमा पनि गाउँखाने कथा मौखिक रूपमा रहेको पाइन्छ । गाउँखाने कथा मौखिक रूपमा रहेको पाइन्छ । गाउँखाने कथालाई विभिन्न भाषा र जातमा विविध नामले पुकारिन्छ । यहाँ ताप्लेजुङ्ग जिल्ला भित्रका अत्यन्तै प्रचलित गाउँखाने कथाहरूलाई स्थानीय कथ्य भाषालाई टिपेर राख्ने प्रयास गरिएको छ । यस ताप्लेजुङ्ग जिल्लाको अत्यधिक प्रचलनमा आएका गाउँखाने कथाहरूको वर्णानुक्रम अनुसार संकलन गरेर उल्लेख गरिएको छ ।

५.१.१ ताप्लेजुङ्ग जिल्लामा प्रचलित गाउँखाने कथाको वर्णानुक्रमिक संकलन

‘अ’

१.	अर्रोमटे निमठे आकासतिर निमठे -	नर्सिङ्गा
२.	अलिमाथि जान्छ गाँठो पाछ -	बाँस
३.	अल्लाघरे नरे पल्ला घरमा सरे -	आग्लो
४.	अगाडि शंख पछाडि पंख -	कुकुर
५.	अजङ्ग बाबु विजङ्ग छोरो कालो नाती सेतो पनाती -	कट्टुस
६.	अड्कटा बड्कटा दश बाहाँ आँखा त टिलटिल मुटो काहाँ -	गंगटा
७.	अलि पर जान्छ भारी विसाउँछ -	फर्सी
८.	अगाडि रेडियो बज्दैछ, पछाडि भण्डा हल्लिदै छ -	कुकुर भुक्तै पुच्चर
हलाएको
९.	अप्यारो भिरको प्वाल कहिल्यै नभरिने -	मुख
१०.	अगाडि घाँस काट्दै जाने पछाडि बीऊ छर्दै जाने -	बाखा चर्दै हगेको
११.	अप्यारो भिरमा दुइवटा ओडार -	नाक
१२.	अप्यारो भिरमा दुईवटा मालेगोरु जुध्न लागेको -	आँखा

१३. अधि अधि हिड्छ पछि पछि आउँछ -

छाया

‘आ’

१. आमा भन्दा छोरी कुप्री - निगुरो
२. आमा भन्दा छोरी तिखी - निगुरो
३. आमा भन्दा छोरी मिठी - ऐँसुलु
४. आमा बोक्सी छोरी मिठी - ऐँसेलु
५. आमा भन्दा छोरी बाठी - खुर्सानी
६. आमा छाद्ने छोरी खाने - गाग्रीबाट
पानी सारेको
७. आँखा छ देख्दैन, कान छ सुन्दैन, मान्छे हो तर बोल्दैन - फोटो
८. आमा सुत्ने छोरी नाच्ने - सिलौटामा अचार
पिनेको
९. आँकटे बाँकटे/अङ्कट बङ्कट दश बाहाँ, आँखा त टुलुटुलु मुख कहाँ - गंगटो
१०. आधी हाल्दा ऐया ऐया पुरै हाल्दा छप्प - चुरा लगाएको
११. आमाको रगतमा छोरी पकाइ खाने - तोरीको तेलमा
तोरी पाकाएर खानु
१२. आमा बस्छे, छोरी गाउँभरी डुल्छे - चाभी
१३. आफैँ मार्ने आफैँ रुने - प्याजकाटेको
१४. आठवटा खुट्टा चारवटा आँखा - गंगटो
१५. आकाशमा सेतै भेडाबाखा - तारा
१६. आँखा पनि छैन, खुट्टा पनि छैन, सास पनि छैन तर संसार घुम्छ - चिठ्ठी
१७. आँखा छ देख्दैन, मान्छे छ बोल्दैन - मूर्ति
१८. आइगुजी पाइगुजी पानीदखि डराइ गुजी - जुत्ता
१९. आरामको घोडा चारखुट्टे पुच्छर छैन नाक चुचे - भ्यागुता

२०. आरोआरो तेराबाबुलाई मुसाले दारो, जाँदा हरे कस्तो पारो गए हेर्न भन्ने मारो -
आराकाटेको
२१. आकाशको परी चेपमा परी खुत्रुककै मरी - जुम्रा
२२. आमा बोक्सी छोरी अमृत - ऐंसेलु
२३. आमा लहरमती छोरी फुलमती, म परे गान्टी - फर्सी
२४. आमा भने घरमै बस्छे, छोरी भने तरुनी भएर बजार बजार कुदछ -चाभी
२५. आकाशको फल धर्तीमा भरि, भर्ने बित्तिकै बिलाई मरी - असिना
२६. आकासे खेतको फिरफिरे पात, पाँचजना बाउँसे एकै रोपहार -
कागजमा लेखेको

‘इ’

१. इलिङ छाता पिलिङ गाँड - पिडाँलु
२. इउँ त इउँ इउँ टिप्नेलाई पाँच लाख रूपैया दिऊ - छाँया
३. इनसिङ् पिनसिङ् कालो गाईको तीनसिङ् - ऐंसेलु
४. इउँ नानी इउँ, इउँ टिप्नेलाई सय रूपैयाँ दिउँ - छाँया
५. इरी इरी लहरा पिरी पिरी पहरा - पूल

‘उ’

१. उइटो चोइटो चामलको पिठो चिच्याई उठ्यो - शंख
२. उफ्री चरी उफ्री पुच्छर छैन डुकी - भ्यागुता कराएको
३. उइटो चोइटो चामलको पिठो चिच्याई उठ्यो - शंख
४. उभिन्दो ठेकीमा लतलते दही - सिंगान
५. उपर छाता निचर गाँठा - पिँडालु
६. उधो कुलो उँभो सछ्छ - तड्बाखाको
७. उठ पुड्की चुला माभौ - लोटा

द. उन्नाइस जना चेलीको एउटै ज्वाइँ, चारवटा दुलामा ख्वाँइकी ख्वाँई -
क्यारिमबोर्ड खेलेको

‘ए’

१. एकमाने भाँडामा दुइचोइली भात -	कट्टुस
२. एउटा ओडारमा सेता भेडा -	दाँत
३. एउटी बूढीको सयवटा दाँत -	हसिया
४. एउटा गोरुको सयवटा आँखा -	डोको
५. एउटा थालमा धेरै अक्षता -	तारा
६. एकसिङ्गे गोरु फनफनी घुम्छ -	जाँतो
७. एकलाति दिएर पदाई दिन्छु, कानमा समाती उडाई दिन्छु -मोटरबाइक	
द. एकजना काम गर्ने चारजना लुक्ने -	खैनी माडेको
९. एउटा घरमा हजारौँ मान्छे -	मौरीको घर
१०. एकताले घरको भ्याल न ढोका -	चिहान
११. एउटा गोरुको सयवटा चुरो -	तीतेकरेला
१२. एकवटा बाबुको चार भाई छोरा -	हातको औला
१३. एउटा मान्छे छ, बोल्दैन, खुट्टा छ हिड्दैन -	मूर्ति
१४. एउटा लौरो छ, छेक्नै नसकिने -	सर्प
१५. एकखुट्टे दाईँ दैलोमा नअटाई -	छाता
१६. एकभाई लुक्छ, चारभाई नाच्छन् -	खैनी माडेको
१७. एउटा ओडारमा थुप्रै भेडाबाखा चरेको -	दाँत
१८. एउटा गोठाला थुप्रै भेडा बाखा -	जिब्रो, दाँत
१९. एकखुट्टे धामी थरथरी कामी -	जुका
२०. एउटा पोखरीमा दुलै दुलो -	दुलो

२१. एकचोक्टा मासुले घर भरेको-	जिब्रो
२२. एउटा महादेशभित्र बाह्वटा देश, बाह्वटा देशभित्र तप्नभाईको रेस -घडी	
२३. ऐजन ढुङ्गो बैजनटार -	मान्द्रो
२४. एउटा काठको ठुटीमा दुइवटा गाँड -	केटीको स्तन
२५. एकजना नाच्ने दुइजना हेर्ने -	ढिकी कुटेको
२६. एउटा बटुकामा दुइवटा रंग -	अण्डा
२७. एउटा थालमा तीनभाई नाच्छ -	घडी
२८. एक मुठा खरको घुमाउने घर -	चराको गुँड
२९. एकबेत ब्याई अन्तमा मरी गई -	कोला
३०. एकजना व्यापारीको नाइलोभरी सुपारी -	तारा र जून
३१. एउटा डाँडामा गुलाबको फूल -	फुली
३२. एकजना रोपहार पाँचना बाउँसे -	कपीमा लेख्नु
३३. एउटा ठुटामा दुइवटा च्याउ -	कान
३४. एकफुट उफ्रिन्छ धोती खुस्कन्छ -	बाँसको खवेटा
३५. एउटा टारमा बाघको पाइला -	नाइटो
३६. एकसिङ्गे गाई फनफनी घुम्ने -	जाँतो
३७. एउटै पन्यूले दुइवटा भाँडा चलाएको -	गाईले मानिसको नाक चाटेको
३८. एउटा डाँडामा कुप्री बूढी -	निगुरो
३९. एकमानेमा के छ के छ दुइमानेमा दही छ -	सिँगान
४०. एउटा बाघको सयवटा आँखा-	डोको
४१. एउटा थालभरी अक्षता -	तारा
४२. एउटा पिऊँ सयरूपैया दिउँ -	छाया
४३. एकसिङ्गे गोरुको लादी मिठो -	कटहर

‘क’

१. किच्चेको भाँडामा मीठो भात - ओखर
२. किन्नेले लाउन नपाउने लाउनेले देख्न नपाउने - कात्रो
३. काठको खिचिड् मिचिड् फलामको डोर अधि लागे रामचन्द्र पछि लागे चोर -हलो जोतेको
४. कालो ठुटोमा एउटा चरा नाचिरहेको - कैचिले केश काटेको
५. कालो ओडारमा सेतो भेडा - दाँत
६. कुप्री बूढीको सयवटा दाँत - हसिया
७. काठको कट्याक कुटुक फलामको डोर, अगाडि हिड्छ रामचन्द्र पछाडि हिड्छ चोर - गोरु जोतेको
८. किलो उखेल्दा डोब आउँछ - ऐंसेलु
९. कपनीको लेकमा मैले एउटा चोर भेटाए हस्तानापुरमा लगि हेरी नगरकोट लगि हेरी मारी दिई - जुम्रामारेको
१०. कोरली त कोरली एकैचोटी मरली - कोला
११. काली बूढी चौरीपरी - मरिच
१२. कुप्री बूढी पेटभरी दारा देखाई हिड्छे वरपर वरपर चट्टसँग काटीदिन्छे -हँसिया
१३. काटे पनि नमर्ने रोपे पनि नसर्ने - कपाल
१४. काठको ठेनमिना फलामको डोर, रामचन्द्र अधिलागे पछि लागे चोर - हलो जोतेको
१५. कालो ओडारमा बोक्सी नाचेको - जिब्रो
१६. कालो ओडारमा थुप्रै भेडाबाखा - केशको जुम्रा
१७. कलिपुरको भाले हातापुरमा भाारे, च्यापमा परी चेप्टाएर मारे - केशको जुम्रा निकालेर मारेको
१८. कल्लङ्गे राजा कल्लङ्गे रानी, सूर्यलाई देख्दा सुरुक्कै लुक्ने - हिउँ

१९. कालो ओडारमा बूढी पिङ्ग खेल्दै गरेको - बूलाकी लगाको
२०. कालो जङ्गलमा दाँदे कुदाको - केश काटेको
२१. कालो जङ्गलमा बसि रातो पानी खाई मान्छेले भेट्यो भने त्यसको ज्यान गई - जुम्रा मारेको
२२. कुप्री बूढीको सयवटा दाँत - हसिया
२३. कालो जङ्गलमा सुँगुरको पाठा - केशको जुम्रा
२४. काँचोमा हरियो पाक्दा रातो अलिकति खाँदा जान्छ सातो - खुर्सानी
२५. काँधमा बस्छ खच्चर होइन, भारी बोक्छ, गधा होइन - भोला
२६. कथाना कथौरी कण्डोल छतौरी - माकुरा
२७. किरिमिरी लट्टी फिरी फिरी पात यति कथा जनान्ने कमराको जात -माकुरा
२८. कालो मान्छेले कालै हग्छ - बन्दुक पड्केको

‘ख’

१. खै खै दाई म पहिला जान्छु - लट्टी
२. खाँदै छ हग्दैछ - जाँतो पिनेको
३. खाउँरोटी खाइनसक्नु, दाउँ गोरु दाइनसक्नु टेकी लट्टी टेकी नसक्नु -
जून, बाघ र सर्प
४. खिरिलो रुखको कुपो पात - डाडु
५. खाउँ भने मीठो, टिपु भनेर डर लाग्छ - सिस्नु
६. खाँदै छाड्ने - जाँतो
७. खुट्टा छैन संसार घुमछ, राजा होइन श्रीपेच ओड्छ - पैसा

‘च’

१. गजुर छ मन्दिर होइन, करङ् छ मान्छे होइन पुच्छर छ कुकुर होइन, पखेटा छ चरा होइन् - छाता

२. गणेशको भुँडी हात्तीको सुठी -	किटली
३. गोलो छ इनार होइन्, संसार डुल्छ खुट्टा छैन -	ढक्की पैसा
४. गाई भने कुप्रो घाँस खान्छ थुप्रो -	हसिया
५. गोलो जंगलमा भेडाबाखा चरेको -	केशको जुम्रा
६. गरिबले पर्छाँछ, धनीले सपार्छ -	सिंगान

‘घ’

१. घर भने भुप्रो मान्छे भने थुप्रो -	सलाई
२. घर त छ भ्याल ढोका छैन, मान्छे त छ बोल्दैन -	चिहान
३. घर छ घुमाउने, खानु छ डाडुले घुमाउने -	खोले
४. घगारोको लौरा समाउन नसकिने -	सिस्नु
५. घाम आयो छेकिने, जुन आयो देखिने -	तारा

‘च’

१. चार खुट्टे जन्तु फुल पार्ने -	छेपारो
२. चाँदीको ठेकीमा स्याउलाको विक्रो -	मूला
३. चारकुना छन् मुख भने बुच्चे, पानीसित पौडी खेली घामसित सुत्छे -रुमाल	
४. चरा होइन चुच्चे छ, जनावर होइन खुट्टो छ -	चुलेसी
५. चारभाइले एकै ठाउँमा तीर हानेको -	गाई दोएको
६. चारचुच्चे मुख बुच्चे -	वाकस
७. चारजना नाच्ने, एकजना लुक्ने, पाँचजना छेक्ने -	खैनी माडेको
८. चक्का चइय, सिङ्गो गाना, सिङ्गो कार्की लाटा -	उपिया, भुसुना र जुम्रा

९. चारजना छोरा एउटा बाबु मध्ये, बाबुलाई बोक्ने तर खुट्टा नबोक्ने -
कुर्सीमा मान्छे बसेको
१०. चुइक चुइक चुइक तान, दुइवटा पुच्छर ६ वटा कान - गोरु जोतेको
११. चारभाई एउटै दहमा फाल हान्छन् - दूध दोएको
१२. चिल्लो रुखको मिठो फल - कोला
१३. चारवटा खोलाको एउटै दह -दूध दोएको
१४. चिल्लो माटोमा मृगको पाइलो नाइटो

‘छ’

१. छालाको बन्दुक सासको गोली भुइवाट फर्कि नाकतिर पोली - पाद
२. छ छकुल्लो छैन पानी मछ बकुल्लो - बत्ती बलेको
३. छोरी भन्दा आमा तरुनी - निगुरो
४. छ जुरो भाइको त्यो जन्तु बलियो, काठलाई खान्छ करक करक - चुला
५. छ खाइन्दैन, छैन खान्छ - गोरुको पुच्छर
६. छतिसै वान, छतिसै पात, नफुली फले के हो त्यसको जात - नेभारा
७. छोडछोड नानी म पहिला जान्छु - लठी
८. छेक्दा कहिल्यै छेक्न नसकिने - खोला
९. छिडछिड बाजा बज्दैछ, भ्याम्ले बूढो नाच्यै छ - साइलाको कुकुर भुकेको
१०. छोरी कुट्छे, आमा रुन्छे - घण्टी बजाको
११. छन पनि छ हुन पनि हो, खोज्दा पनि पाइन्दैन चाहिन पनि चाहिदैन - भुइचालो
१२. छ माने छ कुल्ला मरे पनि छैन बकुल्ला - बत्ती

‘ज’

१. जीउभरी आँखा छ आँखा नदेख्ने, अघाउँदा बोक्नु पर्ने भोकाउँदा घोप्टै बस्नु पर्ने - डोको
२. जति तान्यो उति छोटो हुने - चुरोट

३. जंगलमा बसेर खान्छ, रातो पानी, मानिसले देख्यो भने बिच्छु जिन्दगानी -
जुम्रा
४. जति तान्यो उति लामो हुने -
रबर
५. जंगलमा बास बस्छु खान्छु, रातो पानी मानिसले फेला पारे टुट्छु जिन्दगानी -
जुम्रा
६. जति बढ्छु उति धोती फेदै जान्छु -
बाँस
७. जीउभरी नसै नसा, गालाभरी मोसै मोसो -
मादल
८. जंगेबाबु बजंगे छोरो, कालो नाती सेतो पनाती -
कटुस
९. जमिन मुनिको जुँगे राजा -
तरुल
१०. जीउभने सेतै अनुहार भने मोसै मोसो -
मादल
११. जान्नेले बाटोमा फाल्छु, नजान्नेले गोजीमा हाल्छु -
सिँगान
१२. जमिन मूनि सुनको ठुन्का -
बेसार
१३. जाँदै गर्छु कोट फुकाउँदै गर्छु -
बासको खबेटा
१४. जति मासु खान्छु, त्यति लुते हुने -
अचानु
१५. जति गयो उति पछ्याउने -
छाया
१६. जमिन भित्र पलेटी कसेर बस्ने -
अदुवा
१७. जवानीमा हरियो परियो, बूढेसकालमा रातो, बूढो भनी हेप्यो भने खान्छु
यसले सातो -
पाकेको खुर्सानी
१८. जति हिँडे पनि कहिल्यै नपुग्ने -
घडी
१९. जति खाए पनि नअघाउने -
जाँतो
२०. जति ताछ्यो उति ठूलो हुने -
खाडल
२१. जुरुक्क उठेर खोपीमा हात लगाउने -
लुगा लगाएको
२२. जमिनमा बस्छु पलेटी कस्छु -
अदुवा
२३. जति कुट्यो उति उफ्रिने -
बल

२४. जति बाघ कराउँछ उति सर्पले बेछ - मही पारेको
२५. जति घुमाए पनि घुमाउन नसकिने - जाँतो पिन्नु
२६. जति खुट्टाले टेकेपनि माथि उचाल्न नसकिने - ढिकी
२७. जति बज्यो उति बिल्ल - असिना

‘भ’

१. भन काट्यो भन लामो, भन ताछ्यो भन ठूलो - खाडल
२. भुप्रो घरमा थुप्रो मानिस - सलाई
३. भोला माथि दूना, दूना माथि चोक्टा - नाउँ र मानिस
४. भ्याल न ढोका नौतले दरबार - बाँस
५. भ्याम्मै पोखरी बीचमा रानी - बत्ती
६. भ्याम्मै परेको चह्रनै नसकिने - काँडा

‘ट’

१. टेकौ लट्टी टेकनै नसकिने दाउँ गोरु दाउनै नसकिने, खाई रोटी खाइ नसकिने - सर्प,
बाघ र घाम
२. टुप्पोमा खाँदछ, भुँडीमा हग्छ - जाँतो
३. टुप्पोमा समाई रइरई घुमाई - जाँतो
४. टुप्पोमा फुल्ल, फेदमा फल्ल - भुइकटहर
५. टुप्पी तान्दा आन्द्रा भुँडी निस्कने - बत्तीको सलेदो तानेको

‘ठ’

१. ठूला जंगलमा सानो सुँगुर - जुम्रा
२. ठूलो भिरमा रातो साडी सुकाको - सिन्दुर लाको
३. ठूलो गुफामा धेरै मान्छे - सलाई
४. ठूलो ओडारमा एउटा केटी नाँचै गरेको - जिब्रो

५.	ठूलो गुफामा सेतै मान्छे -	दाँत
६.	ठूलो डाँडामा दुइटा मालेगोरु जुध्न लागेको -	आँखा
७.	ठूलो भिरमा एउटा पाइला -	नाइटो
८.	ठूलो भिरमा रातो लालिगुराँस -	टीका
९.	ठूलो ओडारमा सेता भेडा -	दाँत
१०.	ठूलो भिरमा एउटा बाघको पाइला -	नाइटो
११.	ठूलो भिरमा मृगको एउटा पाइला -	नाइटो
१२.	ठूलो जंगलमा कालो भेडा बाखा -	केशको जुम्रा
१३.	ठूलो जंगलमा काल्दाई काल्दाई भन्ने -	बवनमा दाउरा चिरेको
१४.	ठूलो परिवारमा मीठो खाना -	मौरीको मह
१५.	ठूलो भिरमा डम्फू खाँदा खाँदा -	कोला
१६.	ठूलो ओडारमा भ्यागुता बसेको -	जिब्रो
१७.	ठूलो दहमा सेतै पानी -	मही
१८.	ठूलो भिरमा पानी च्याप च्याप -	निधारको पानी
१९.	ठूलो चौरमा हात्तीको पाइला -	नाइटो
२०.	ठूलो मूढामा दुइवटा च्याऊ -	कान
२१.	ठूलो भिरमा एक थुङ्गा फूल -	फूली
२२.	ठूलो कालो जंगलमा एउटा चरी नाचेको -	केश काटेको
२३.	ठूलो भिरमा दुइ हुंग्र दही -	सिँगान
२४.	ठूलो भिरमा निफन्दै गरेको -	जिब्रो
२५.	ठूलो ओडारमा एउटा ल्वाड -	फूली
२६.	ठूलो जंगलमा सिन्दुरको पोका -	लालीगुरास

२७. ठूलो ओडारमा नानी खेल्दै गरेको - जिब्रो
२८. ठूलो ओडारमा चरा नाच्दै गरेको - अचार पिनेको
२९. ठूलो भिरमा सानो ठूटा - फूली
३०. ठूलो थालमा अक्षतै अक्षता खान्छु भनी नचिता - आकाशको तारा
३१. ठूलो पोखरीमा भिलिमिली - बत्ती बलेको
३२. ठूलो भिरमा दुइवटा च्याउ - कान
३३. ठिनीमिनी ठिनीमिनी काठको डोर, रामचन्द्र अघि लागे पछि लागे चोर - हलो जोतेको
३४. ठूलो घरको एउटै खम्बा - छाता
३५. ठूलो ओडारमा सेतो लुगा लगाउने मानिसहरूको जन्ती - दाँत
३६. ठूलो जंगलमा सुनको भाँडा - ऐसेलु
३७. ठूलो भिरमा एउटा खुड्किलो - नाइटो
३८. ठूलो रुखको बाह्रवटा हाँगा, सातओटा पात - वर्ष, महिना र बार
३९. ठूलो थालमा अक्षताको गोडा - तारा
४०. ठूलो ओडारमा एउटा भ्यागुता - जिब्रो

‘ड’

१. डल्लो गोरु बाँध्नै नसकिने - उपिया
२. डोब आउंछ किलो आउंँदैन - ऐंसेलु

‘ढ’

१. ढुङ्गा न माटो स्वर्ग जाने बाटो - इन्द्रेनी

‘त’

१. तासुरी पासुरी लत्ता धन्याड धन्याड - गुन्द्री
२. तनक्क तनक्क तनक्क तान दशवटा खुट्टा छ वटा कान - हलो जोतेको

३. तासी तुसी विमियो खाउँ भने हुँदैन - कपाल खौरेको
४. तीनकुने बाकसभरी पिठो - फापर
५. तीन भाईको एउटै पगरी - ओदान
६. तल्लो घरे आमैको मानो जत्रो दुलो माथिल्ला घरे बाबैले उफ्रि उफ्रि हुलो -
ढिकी कुटेको
७. तीनवटा नाम छ एउटा लेख्छ - लेखेको
८. तल सुर्की माथि फुर्की - कोदो
९. तलतल सन्सरेमा जन्ती नाचेको - मकै भुटेको
१०. तान वटार हान चटार - सिँगान
११. तीनभाईको एउटै देश - ओदान
१२. तीनताले भिरमा पानी तपतप चुहेको - रक्सी पारेको
१३. ताबै नलको मीठो फल - अलैंची
१४. तीनताले घरको आँखी न भ्याल - रक्सी पारेको
१५. तीनभाईको एउटै माला - ओदान
१६. तीनभाईको एउटै भारी बोकेको - ओदान
१७. तान्दा दुख्ने काट्दा नदुख्ने - कपाल
१८. तीनताले घरको कालो मान्छे लुकेको - रक्सी थाप्ने भाँडा
१९. तल फाँचो माथि थुन, भित्र चाँदी बाहिर सुन - कोला
२०. तल फुक्ने माथि सुक्ने - गाग्री

‘थ’

१. थालभरी अक्षता खान्छु भनी नचिता - तारा
२. थलथले सिममा बूढो गोरु नाच्यो - घट्ट

‘द’

१. दिनभरी सुत्ने रातभरी उठ्ने - दाम्लो
२. दुइजना केटीको एउटै मुन्नी - चिम्टा
३. दशजना शिकार खेल्न जाँदा दुइजनाले मात्र शिकार मार्नु - जुम्रा मार्नु
४. दशवटा खुट्टा छ वटा कान फनक्क फर्की ताना तान - हलो जोतेको
५. दुइटा गोरु डाँडामा जुध्न लागेको - आँखा
६. दुइवटा ठेकीमा भएको दही खान नहुने - सिँगान
७. दिउँसो सुत्छ राती उठ्छ - दाम्लो
८. दाउँ गोरु दाउन नसकिने, टेकी लष्टी टेकी नसक्नु, खाइ रोटी खाई नसक्नु -
बाघ, सर्प र सूर्य
९. दुइगोठको मल एकै हातले फाल - सिँगान फालेको
१०. दुइखुट्टाले (हिड्छ) उभिन्छ, हिड्नलाई होइन, कुटुकुटु खान्छु निल्ललाई होइन -
चुलेसी
११. दुइवटा भाँडाको एउटै पन्यू - वस्तुले नाक चाटेको
१२. दुइभन्दा बढी डाँडामा बन्दुक पड्केको - मकै भुटेको
१३. दुइवटा रोडमा एउटै गाडी कुदेको - चिहान
१४. दुई ढुंग्रा भरी घिउ - सिँगान
१५. दशवटा खुट्टा छ वटा कान तीनवटा टाउको तानातान - हलो जोतेको
१६. दुई दाजु भाई तँ तँ म म गर्नु - खुट्टा
१७. दुई भाइका तेसा करड - भय्याङ्
१८. दुई दाजुभाईको एउटै धोती - ढोकाको आग्लो
१९. दल्दादल्दै खिइसकी सेतीसेती मोरी, आफू खिई अरुलाई बनाउँदै गोरी -
साबुन

२०. दुई छेउ आमाबाबु, बीचमा छोराछोरी - भय्याङ
२१. दशले मारी, पाँचले फाली - धागो काल्नु
२२. दलदालपारी लछारी तीनपाथी पानी भारी, टाँगी दिन्छन् डोरीमा बटारेर
भटकारी - लुगा धोएर सुकाएको
२३. दाँत नभएको राँगाले पराल खान्छ - आगो
२४. दुई खापा खुल्छन्, पाँचभाई डुल्छन्, एक भाई तान्छ, सुरुडभिन्न पस्छन् -
खानेकुरा खाएको
२५. दशऔला हाँसिरहन्छन्, दुइटा सियो नाचिरहन्छन् - स्वेटर बुनेको
२६. दश खुट्टा छ कान, तीन मुख दुई हात - दुध दुहेको
२७. दुईतिर चुरीफुरी अधिल्लिर हुल, इनारका मुखमा पदमका फूल - ओखलमा
धान कुट्नु

‘ध’

१. धानी न बिसौली दुइहातले उचाली - ढाका टोपी
२. धर्ती मुनि सुनको टुक्रा - बेसार
३. धुरी मार्ने पहिले, दाँती मार्ने अहिले - घुम
४. धर्तीमुनि जाउँला छाता ओढुँला - पिँडालु
५. धर्तीमुनि कुदिहिड्छ कथुरे गोरु - मुसो
६. धुरीमाथि कुलेसो काटेको - सिउँदो / केराको पात
७. धेरै पहिले गर्दथ्यो है हुलाकीको काम, शान्ति चरी राखेकाछन्, अहिले उसको नाम -
परेवा
८. धर्तीमुनि बल्ड्याङ् बुल्डुङ नाङ्ला जत्रा पात - पिँडालु

‘न’

१. नफुटाई प्रयोगमा नआउने - अण्डा
२. नखाएसम्म आँ गरी बस्छ, खाएपछि लेला ज्यान - करेन्ट
३. नौतले घरको भयाल न ढोका - बाँस
४. नाड्लो भरी सुपारी गन्न नजान्ने व्यापारी- आकाशको जून तारा
५. नाड्लो भरी कनिकै कनिका - तारा
६. नाकमा टेकी कानमा समाति - चश्मा
७. नाउँ के हो कहाँ बाँस, कताबाट आइपछि सत्यनाश - भूकम्प
८. नाउँ छ, डल्ले, कराउँछ बलले - शंख

‘प’

१. पानी बिना जाल हान्ने - माकुरा
२. पहरा बाबु, लहरी आमा, फूलमती दिदी भकुण्डे भाई - फर्सि फलेको
३. पाँचवटा बाबुको मुखमा जाउ पिटीपिटी काट - नड्
४. पानी पनि मेरो जमिन पनि मेरो सर्पको लाग्छ ठूलो डर - भ्यागुतो
५. पिठो माथि लालगेडी - मासको गेडा
६. पानी बिना बल्छी हान्ने - बाँस
७. पारि भिरमा तामाको लोटा - कोलाको बुड
८. पारि ठूलो भिरमा हात्तीको पाइला - नाइटो
९. पल्लो घरको नरे अल्लो घरमा सरे - ढोकामा आग्लो लगाएको
१०. पहेलो सारी फरककै फर्काइ कालो दुलोमा क्वाप्यै हाली - कोला ताछेर
खाएको
११. पुड्के गोरुको सयवटा जुरो - करेला

१२. पाँचजना मानिसले एउटै पटुकी बाँधेको - हातमा चुरा लगाएको
१३. पारि थिच्दा वारि उठ्ने - ढिकी
१४. पकाए काँचै पोले सखापै - रौ
१५. पक्कै छ छाम्दा छैन समात्न सकिन्दैन - छाँया
१६. पाँच भाईको एउटै पाटो - पैतला
१७. पानीमाथि पनि आगो बालेको - बत्ती बालेको
१८. पेट काटे मर्छ, टुप्पो काटे सर्छ - उखु
१९. पुच्छर छ कुरुर होइन, गजुर छ मन्दिर होइन करड छ मान्छे होइन - छाता
२०. पातभरिमा सबैभन्दा उत्तम पात- पानको पात

‘फ’

१. फलामे फल ताबे नल - फापर
२. फेदैमा फल्छ फेदैमा फुल्छ - अलैंची
३. फुत्रुक् चरी फुत्रुक् पुच्छर छैन न्याक्ल्याक - भ्यागुता
४. फुत्रुकचरी लुत्रुक, लुत्रुकचरी फुत्रुक - तुलो
५. फार्दामा टार बेर्दामा दुङ्गो - मान्द्रो
६. फाल्छस भने फाल नभए भुण्डेर मर्छु - सिँगान
७. फिप्टीवान एट्टीवान, जम्पिड उफ्रिदा सुगरक्यान -बाहुन चिनीमा उफ्रेको
८. फुटाएर मात्र प्रयोगमा आउने - अण्डा
९. फल्दा सेतो फल्दा हरियो , पाक्दा रातो - खुर्सानी
१०. फल्दा पनि फल्दैन फुल्दा पनि टोकरी भरी बिक्रछ - नून
११. फेर्दैन सास जिउँदो छैन, तै पनि टिकटिक चल्छ, दिनरातै जतिबेला होस् एकैनासले बोल्छ - घडी

१२. फल लागे फूल लाग्दैन, फूल लागे फल हुँदैन - भाङ्को बोट
१३. फुल्दा चाँदी पाक्दा सुन - सुन्तला
१४. फतफते बूढीको तालुमा भ्याप भ्याप भ्यापली - उन्थुं
१५. फिस्टे चराको मासु थोरै, बोसो धेरै - रिठ्ठो
१६. फ्याक्क फ्याकुली, फ्याकुलीका पेटभित्र पैसैपैसा- फर्सी
१७. फुल्दा चाँदी फल्दा सुन, टिप्न गारो खादा गुन - ऐंसेलु
१८. फल भन्थो भुइँभरि रुख छैन वरिपरि - असिना
१९. फल न फूल डाँठैमा मूल - उखु
२०. फलैफूलै होस् नहोस् पात भुल्छ, त्यहीँ पात पूजा आजामा खुब चल्छ -
वरपीपल
२१. फूल जस्तो आकार मेरो पहेंलो छ रङ, यसलाई पाई महिलाहरू पर्दैछन् है
दंग - नाके फुली/ढुङ्ग्री

‘ब’

१. बाहिर छाला भित्र बोसो, बोसो भित्र काठको ठोसो - लप्सी
२. बाहिर हड्डी भित्र मासु, मासु भित्र आँसु - नरिवल
३. बाहिर सुन भित्र चाँदी - धान
४. बाबु पहरे आमा लहरे छोरी फूलमती भाई भकुण्डे - फर्सी
५. बाह्र देशमा तीनभाईको रेश - घडी
६. बाहिर फुसुक्क भित्र ठुसुक्क - जुत्ता
७. बाहिर चाँदी भित्र सुन - अण्डा
८. बूढी आमाको थैलीमा कम्पनी पैसा - अकबरे खुर्सानी
९. बाटो मुनि बाटो माथि लुतुरेको गाउँ, लुतुरेलाई मार्न लागे अब कता जाउँ -
जुका

१०. बाहिर भने खस्याक खुसुक्क भित्र भने तांती - मकै
११. बिन्द्र वनमा काल्दाई काल्दाई भन्ने - वनमा दाउरा चिरेको
१२. बाजे कालो छोरो सेतो - कट्टुस
१३. बिहानै चारपाइलाले हिड्छ, दिनमा दुइपाइलाले हिड्छ बेलुका तीन खुट्टा/पाइलाले हिड्छ - बाल्य, युव र वृद्धावस्था
१४. बाबु ड्रम बजाउने, आमा रुने, छोरी फोटो खिच्ने -
विजुली चम्किनु, आकाश गर्जनु, पानी पर्नु
१५. बाहिर भने खस्राङ्ग खुसुङ्ग भित्र भने चाँदी, यति कथा नजान्ने लोखर्केको नाति -
मकै
१६. बारीमा बस्छ पलेटी कस्छ - अदुवा
१७. बूढो हुँदैजाँदा कोट फुकाल्दै जाने - बाँस
१८. बाहिर पनि पल्टिन्छ, भित्र पनि पल्टिन्छ - आँखा
१९. बिहानै उठेर खोपीमा हात लगाएको - बिहानै लुगालाको
२०. बस्छ पलेटी कस्छ - अदुवा
२१. बाबु पहरे आमा लहरी, छोराछोरी भल्त्याङ्ग भुल्टुङ्ग दिउन लात्ताले - फर्सी
२२. बाह्रभाई लाटा, तीनभाई बाठा यी तीनभाईले गर्छन परिवारको नाता - घडी
२३. बाहिर छाला भित्र खाला बुटजुत्ताको भात खाला - गोल

‘भ’

१. भुँ भुँ गर्छ भमरा होइन, चारमुख छन् ब्रम्हा होइन, काँधमा जनै लाउँछ बाहुन होइन - चर्खा
२. भुँडे गोरुको एउटै सिङ - चर्खा
३. भुँडे गोरुको एउटै सिङ - जाँतो
४. भित्तामा बस्छ टिलिक्कटिलिक टिल्किन्छ - भित्ते पात्रो

५. भाँडा पाक्छ, चामल पाक्दैन - अम्बक
६. भित्र भने ताँती बाहिर भने खस्याक खुसुक - मकै
७. भुँइ मुनि बस्छ पलेटी कस्छ - अदुवा
८. भित्र सुन बाहिर चाँदी - अण्डा
९. भिरमा बाघको पाइला- नाइटो
१०. भूँडे गोरुको लादी मीठो - कटहर
११. भिरमा पानीको थोपा - आँखा
१२. भित्र भने गज्याड गुज्युड बाहिर भने कालो, त्यति कथा नजान्ने
लोखर्केको सालो - वर
१३. भिरको दुइवटा दुंग्रामा दही - सिँगान
१४. भित्रभने खस्याक खुस्युक बाहिर भने कालो - हाँडीमा मकै भुटेको
१५. भुँइमुनिको राजा - मुसा
१६. भुँइमुनिको तिलरानी - बेसारको दाना
१७. भुँइमा खुट्टा शिरमा जुत्ता - लुगा
१८. रमा तारा अडिएको - टीका
१९. भुइमुनिको जुँगेमाछा - निगुरो
२०. भए दिन्नथे, छैन दिन्छु (खाएर जा) - लिँडे पुच्छर
२१. भाँडो फुट्यो जात छुट्टियो - फुल
२२. भकारी भरि जून लागेको - दहीको ठेकी
२३. भुनभुनाउँदै पाताल छोडी आकाश धाउँथे - मौरी उडेको
२४. भाइगोजत्रो मुख पिँधमा टोपी, जीउभरि आँखा छैनन् खुट्टी - डोको
२५. भित्र खोक्रो, बाहिर बोक्रो - मादल
२६. भित्र खोक्रो पनि छैन, बाहिर बोक्रो पनि छैन - दुङ्गो

२७. भाडा पगरी जीउमा टम्म बस्न हुन्छ, पीँध ह्वाङ्ग - मुढा
२८. भित्र बाहिर लुतेकरड् बीचमा छ, छाला, पानी पर्दा असिना भार्दा यसले काम गर्दा - घुम
२९. भुटिसकेर पनि पोलेर खाने - तमाखु
३०. भैँसी बसिरहन्छ, दाम्लो - तरुल/सखरखण्ड
३१. भित्र इनार बाहिर धारो, यी कथा जान्न साहै सारै - करुवा

‘म’

१. मान्छे त मान्छे तर बोल्दैन - मूर्ति
२. मन्साउँदै अक्षता छर्दै जान्छ - खोला
३. पर्दा पनि आँखा नभिक्काउने - माछा
४. मुख छैन कराउँछ - खोला
५. मार्छस भने मार नत्र भुण्डेर मर्छु - सिँगान
६. माथि गएर बाँस्ने - करेला
७. माटो मुनि बाबा जुँगे - फुलतरुल
८. माटो मुनि सुनको डल्ला - बेसार
९. मान्छे भने पुङ्को कराउँछ, बलले - शंख
१०. माथि भने भिलिमिलि तलभने भयाम्मै - मूला
११. मुनि सुरिलो माथि कुप्रो - डाडू
१२. मरेको गारु डुकिन्छ - दमाहा
१३. मरेको माछा सलसली हिड्छ - फाली
१४. मकै खान्छ, बाँदर होइन, सँड छ हात्ती होइन, पखेटा छ चरा होइन - घुन
१५. माली गाई पानी खान गाई राति भएर आई - रोटी पोलेको
१६. माथि छाता तल गोली गाँठा खुलित्तै पस्यो लुखा जाँठा - पिंडालु

१७. मुख छैन जुँडा छ, लुगा लाउँछ मान्छे होइन - मकै
१८. माथिगबाट भेडो भन्थो लय्याक लय्याक कानटाउको मात्र निस्केपछि, खुकुरीले हान- केरा
१९. मान्छे छ डल्ले कराउँछ बलले - शंख
२०. मान्छे भने लाटो दर्गुन लाटो - गड्यौला
२१. मरेको गोरु हुसहुस गर्छ - भाटी

‘य’

१. यतान उता कण्डोमा बत्ती - जुनकिरी
२. यताबाट आऊ उताबाट आऊ दाँतले दार केही नखाऊ - आरा
३. यताबाट ल्यायो उताबाट ल्यायो, आफ्नै मुखमा पसायो, न हलचल न चहलपहल धूलो बनायो - खरानी
४. यही मेरो ठिकी यही मेरो कल, यही मेरो जाँतो सिपीको खोल - दाँत
५. यो मेरो टेक्ने, यो मेरो छेक्ने, परिआएको बेलामा पुर्पुरो सेक्ने - लौरो
६. यसैले खुसी, यसैले दुःखी, यो भने हिड्छ आफूखुसी - धन
७. यहाँ छन् बनियाँ बजार छैन, त्यो खोजे पाइँदैन, पाए चाहिँदैन - कुहिरो /कुइरो
८. यहाँ छन् वरपीपल काशी गए जरा - बाटो

‘र’

१. रुखमा भएको च्याउ कहिल्यै नखाने- कान
२. राजाको धोती कहिल्यै नडर्ने - बाटो
३. राघे गोरुको बाघे कटेरो - गहत
४. रोक्न पनि नसकिने छेक्न पनि नसकिने - हावा
५. रातो थैलीमा थुप्रै कम्पनी पैसा- डल्ले खुर्सानी

६. रातो रुमाल ओडेर पिङ्ग खेल्ने नानी, त्यसै खायो भने रोइदिने बानी -
खुर्सानी
७. रातभरी उठ्ने दिनभरी सुत्ने -
दाम्तो
८. रंग हुन्छ रातो यसको रूप धूलो, पूजा आजागर्दा दिन्छ कामा ठूलो -
अवीर
९. रातो गोरु दाउँदा कालो हुन्छ -
हाँडी
१०. रातो घोडा माथि सेतो घोडा -
रातो घरमा सेतोले पोतेको
११. राति राति कराउने बानी, घरमा उसको पानी पानी -
भ्यागुतो
१२. राजाकी छोरीको दयावन्ती नाउँ, शिर चढाइ, माइत जाऊँ -
कलश
१३. राति हुल्ने, बिहान भिक्ने -
आग्लो/छेस्किन
१४. राती गाई खर खान्छ, पानी खाए भुत्कुक्कै हुन्छ । राती गाई पानी खान्थी, पानी
खाँदा मरिजान्थी -
आगो

‘ल’

१. लहरे बाबु पहरे आमा फूलमती दिदी भकुण्डे भाई -
फर्सी
२. लाउनेले देख्न नपाएने, किन्नेले लाउन नपाउने -
कात्रो
३. लामो लहराको मीठो फल -
माछा
४. लामकाने बाखाको भामकाने कान, एकहातले नसके दुइहातले तान -
मूला उखेलेको
५. लहरो तान्दा पहरो थक्यो -
मही पारेको
६. लाउदा इज्जत, खादा बेइज्जत -
जुत्ता
७. लामो लामो पुच्छर छोटोछोटो कान, टिलटिले आँखा फिनिस्टान -
ढेंडु
८. लाले गोरुको लादी मीठो -
कटहर
९. लेकको काने औलमा भरि, च्यापमा परी खुत्कुक्कै मरी -
जुम्मा मारेको

१०. लामो बाटो छोटो गाउँ, तेरो टुप्पीमा आगोलाउँ - बत्ती बालेको
११. लेकको चरी औलमा भरि, चेपमा परी खुत्रुककै मरी -
केशको जुम्रा मारेको
१२. लेकैको कुलो औलमा भन्थ्यो, एकजना रोपहार तीनजना बाउसे - लेख्नु
१३. लामो भिरमा नानी भुण्डिएको - मुन्त्री
१४. लिखितिलि लिखितिखि सियो भन्दा मै तिखी - सिरु
१५. लामो हाँगाको एउटै पात - पन्युँ
१६. लामो लामो भुत्तामा ठेकीभरी दही - भकिमिलो
१७. लामो डाँडामा दुइवटा सुरुङ् - नाकको प्वाल
१८. लठ्याएर सुत्छे सँगै, उठ्ता छैन भाग्छे कतै - निद्रा
१९. लमक लमक तान, दसवटा खुट्टा चारवटा कान - गोरु जोतेको
२०. लहरे किल्ला एउटा बार, लेकको भाडीबाट भेडाबाखा भार - काइँयो
२१. लाखौँ छोरा काम न काजका, एक छोरोले सबकाम गर्ने -
तारा र चन्द्रमा
२२. लेकबेंसी, पहाड तराई सबैतिर हुन्छ: बिहान बेलुकी हलुवा पाक्छ, दिउँसो
पड्किन्छ - मकै
२३. लुला खुट्टा स्याउस्याउ पात, लमकन्छ पूणे पचास हात - बाँस
२४. लिरीविरी लहराको चिरीविरी पात, चिरीविरी पातको के होला जात ? - बेल
२५. लाहाका बाकस भित्र मिस्रीका डल्ला/लाहाको सन्दुसमा साँचो जोडी खोलेर
हेर्दा भित्री भरी - कटहर
२६. लिखे तीखे, लिखेतीखे, तँ भन्दा म तीखे - सिस्नु

‘व’

१. वरिपरि गारो बीचमा रायो, रायो टिप्न जाँदा बाघले खायो - बाघ
२. वरिपरि बसेपनि कहिल्यै भेट नहुने - ओदान
३. वारिभय्याङ् बीचैमा तेरा बाबुको लुते करङ् - साँगु / घु
४. वरिपरि डट्टी माभ्रमा घ्वाइ, त्यति कथा नजान्ने लोखर्केको ज्वाई -
दाँत र जिब्रो
५. वरिपरि जंगल बीचमा रातो साडी - सिन्दुर
६. वल्ला घरको नरे पल्ला घरको सरे - ढोकामा आग्लो लगाएको
७. वल्लो पट्टि भिर, पल्लो पट्टी भिर बीचैमा मौरीको गुँड - नार
८. वर तान्दा पर गर्जिन्छ - महीपारेको
९. वरिपरि डाँडैडाडा बीचमा पोखरी - आँखा
१०. वरिपरि जन्ती, बीचमा खन्ती - जिभ्रो र दाँत
११. वारि कुकुर भुक्ता पारि सुनिने - बन्दुक पड्केको
१२. वारि हिउँ पारि असिना - कपास पेलेको
१३. वनमा जन्मे, वनमा हुर्के, वनमै मेरो वास, बाह्र वर्ष जलमा डुबेँ अबकेको
आस- डुङ्गा
१४. वन डढ्यो, राँटो रह्यो - वाटो
१५. वन बगैँचामा डुल्ले राम्रो चरी, पानी पर्दा रमाएर नाच्छ वरिपरि - मुजुर
१६. वरिपरि डिल माभ्रमा खोल्सा - मुख
१७. वरिपरि डिल माभ्रमा टार, काम सकिनासाथ नुहाउन हतार - थाल
१८. वरिपरि पर्खाल तीनतिर गौँडा, त्यहाँ भित्र बस्ने बोक्सीको छौँडा - अगेनु
१९. वरिपरि दाल, माभ्रमा भात - मास र धानको बोट
२०. वनतिर जाँदा घरतिर मुख, घरतिर आउँदा वनतिर मुख - बन्चरो

२१. वरतिर परतिर चारचुच्चे, कान समाउँदा हिड्यो बुच्चे - रुमाल

‘श’

१. शिरमा रानी, पेटमा पानी - बत्ती
२. शरीर पनि सानै भन सानो मुख, आवाज निस्क्यो भने अरुलाई दुःख -
बन्दुक
३. शिर पनि छैन पाउ पनि छैन, दुइहात नभई मिलाउन सकिन्दैन - टोपी
४. शिरकोटको जम्दार नङ्कोटमा आइमन्थो - जुम्रा
५. शत्रुबाट बच्ने यो किराको हो दाल, पूजाआजा गर्दा गुच्छ यही माल - शंख
६. शिरमा ज्वाला, पुच्छरमा आहारा - बत्ती
७. शिवपुरीमा आगो लाग्यो चन्द्रगिरीमा धूवाँ, टुकु दोभानमा खलबल
चल्ल सासले तान्दा सुवा - हुक्का
८. श्रीपेच छ राजा होइन, पखेटाछन् पंखा होइन, नङ्गा छन् भालु होइन -
कुखुराको भाले
९. शुभ काममा अधि बढ्छ, मरेको गोरु डुकिन्दै हिड्छ - दमाहा

‘स’

१. सेतो मान्द्रो कालो बिस्कन - कागजमा लेखेको
२. सानो फुच्चेले सुनको टोपी ओढेको - ऐंसेलु
३. सुरिलो रुखको एउटै पात - पन्युँ
४. सानो सानो रुख चढनमा दुःख - सिस्नु
५. सानो नानीको फलै मीठो - मह
६. सेतो गोरु पानी खान जाँदा रातो भएर आयो - रोटी पोलेको
७. सुरी बिरालो तेर्छा रुखमा तेरा भूँडी च्याट्ट काटी मेरा मुखमा - कटहर
८. सानो मान्छेले टोपी ओढेको - ऐंसेलु

९. सुरिलो रुखको टुप्पामा चराको गुँड - डाडु
१०. सानो सानो डल्ले कराउँछ, बलले - शंख
११. सुइय सुकुटी भुइमा लुकुटी - हलोजोतेको
१२. सेतो ठेकीमा हरियो बिको - मूला
१३. सानो सानो घैटो भित्र दुइ रंगको पानी, त्यही रंगबाट बन्छ, एक जीवको जिन्दगानी - अण्डा
१४. सानो नानीको मीठो फल - कटुस
१५. समय बताउँछ घडी होइन, श्रीपेच ओढ्छ राजा होइन, नङ्गा छ भालु होइन - भाले
१६. सानो नानीको मीठो भान्सा - मौरीको मह
१७. सुरिलो रुखको घुरिलो पात, आए जन्ती खातैखात - कोला
१८. सानो सानो डल्ले उफ्रिन्छ, बलले - उपियाँ
१९. सानो नानीले थुप्रै घाँस बोकेको - मूला
२०. सानो सानो नानीको तेलखाने बानी - कराही
२१. सानी नानीले पटुकी कसेको - कुच्चो
२२. सुरि बिरालो तेस्रो रुखमा तेरो भुँडी फकाइस मेरा मुखमा - रुखे कटहर
२३. सुइया सतली भुँइमा पुतली - सिँगान फालेको
२४. सानो भन्दा सानो ठूलो भन्दा देखिन्दैन - देवता
२५. सानो सानो नानी तेल खाने बानी - दियो बालेको
२६. सानो सानो नानीको उफ्रने बानी - उपियाँ
२७. सानो नानीको परिश्रम मीठो - मह
२८. संसारै घुम्छ, संसारै डुल्छ, दुइथुङ्गा फूल फल्छ - जुन र घाम
२९. सिरिसे सर्पको सातवटा मुख - बाँसुरी

३०. सानो भाँडामा दुइचोइली भात - कट्टुस
३१. सानो सानो डल्ला समातेर हल्ला - साबुनको डल्ला
३२. सानो नानीको धेरै आन्द्रा भूँडी - घर
३३. सुइया सुकुटी, भुँइमा भुकुटी, लाखा तान तान पाखा - माछा मारेको
३४. सानो घरमा थुप्रै मान्छे - सलाई
३५. सानो नानीले कुद्दै गएर किला ठोक्नु - दिशा गरेको
३६. समातेर समाउन नसकिने - आगो
३७. सानो नानी बिहानै उठेर भित्र बाहिर गर्छिन् - कुच्चो
३८. सानो हुँदा लगाएको धोती, जवानीमा फुकाएर देखाउने पो होकि ? -
बासँको तामा
३९. सानो नानीले लिटिपिटी बढारेको - गोबरले भान्सा कोठा सफा गर्नु
४०. सानो नानीले धोती फालेको फलिकै गर्ने - बाँसले खबेटा फालेको
४१. सानो नानी भिरमा भुण्डिएको - मुन्द्री
४२. सानो नानीको लामो खुकुरी - सिमी
४३. सानो नानीको टुप्पी तान्दा आन्द्रा भूँडी निस्कन्छ - बत्तीको सलेदो
४४. सेउली माथि बेउली - खुर्सानी
४५. सुरिलो लठ्ठीको तीखो स्वर - बाँसुरी
४६. सानो आँगनमा नानी नचाको - अचार पिनेको
४७. सानो नानीको पेट चिरिएको - गँहु
४८. सेतो थालमा कालो माम, हातले नसमाती खायो धमाधम - किताब पढेको
४९. सानो मानिसले छाता ओढेको - पिँडालु
५०. सेतो मान्द्रोमा हरियो विस्कन सुकाको - हरियो मसिले कपीमा लेखेको
५१. सुरिलो रुखको पाँचवटा हाँगा - हातको औला

५२. सानो नानीको सरीरैभरी बोसैबोसो - काउली
५३. सानो टाउको ठूलो भुँडी, तीन खुट्टे भाई तेल पिएर आगो निल्लि/निकाल्लि -
स्टोभ
५४. सानो नानीले टीका लगाको - दाल
५५. समुद्र छ समुद्र होइन, पहाड छ पहाड होइन, सहर छ सहर होइन् -
नक्सा
५६. सल्लाजस्ता सल्लै छौ, बाह्र हाँगा फल्दै छौ, पात कपास जस्तो, फूल
गुराँसजस्तो - सिमल
५७. सयभाइको एउटै चिहान - खरानी
५८. सबैको लक्ष्मी साँडेको जोई, यो कथा नजान्ने लाटीको पोइ - गाई
५९. सबैलाई चाहिने मरुभूमिमा नपाईने - पानी
६०. सयौ छ दाँत गजब छ जात, स्याइँस्याइँ गर्दै खान्छ काठ - करौती
६१. सानी नानीको आधा शरीर रातो र कालो - रातीगेडी
६२. सरं फुकुटी, भिकेपछि सुकुटि - जाल
६३. सानो नानी बुद्रुक बुद्रुक गर्छिन्, भातका सिताले पेट भर्छिन् -
चूलो लोटाएको
६४. सानो टाउको लामो जीउ गिदी छैन खान्न घिउ - मदानी
६५. सानो नानीको लामो धोती - चिप्ले किरा
६६. सानो खाल्टोमा देवी नाचेको - जिब्रो/जिभ्रो
६७. सानी सानी सुकुमाई घ्याम्पा जत्रो पेट, काहाँ बसी मोटाइस भीर पहरा लेक -
किर्नु
६८. सानो सानो छ, जुठ्यानमा बस्छ, मानिसलाई नराम्ररी डस्छ - भिंगा
६९. सिउनी न साउनी, छपक्कै लाउनी - कुखुराको भुत्ला
७०. सिङ् देखाउँदै गर्ने, बाटो पोत्दै गर्ने - शंखेकीरा

७१. सेतो वनमा काला भैसी - अक्षर
७२. सेतो लेकमा कालो बीउ रोपेको - लेखेको
७३. स्वादका निमित्त चाहिने, बीउ खोज्दा नपाईने - नून
७४. सोरसारपारी घस्रन्छ, गयो भन्छन् त्यहीं हुन्छ - पहिरो
७५. स्याउँ स्याउँ चल्ला बाह्रगाउँ हल्ला - मौरी
७६. स्वर्ग पुग्यो कि धर्ती छिन्यो - रुख

‘ह’

१. हरियो चराको दुइवटा पुच्छर - दूनु
२. हिड्दैछ पाइला मेट्दैछ - डुंगा
३. हात्ती छिन्यो पुच्छर अड्क्यो - लुगा सिलाएको
४. हुन पनि हो छन पनि छ, खोज्दा पनि पाइन्दैन, चाहिन पनि चाहिँदैन - भुँइचालो
५. हात्ती होइन सुँड छ, भानुभक्त होइन टोपी ओढ्छ - किट्ली
६. हात्ती होइन सुँड छ, पंक्षी होइन उड्छ - घुन्
७. हस्तपुरले सिंगारपुरलाई पछान्यो - हातले सिंगान फालेको
८. हरियो दहमा माछा खेलेको - पकाएको सिस्नुमा फिर्के लगाको
९. हात न खुट्टा उखेल्छ बुट्टा - हावा
१०. हात्तीको खुट्टा छ फुटे, पुच्छर छैन, नाक चुच्चे - कुच्चो
११. हरियो रंगको डल्ले दाइले खाँदी खाँदखी खान्छ - खुर्सानी
१२. हाल्दा ठनक्क निकाल्दा लुरुक्क - तुलो
१३. हुक्काङ् गोरु भित्ता फोरु - मुसो
१४. हिड्छ खुट्टा छैन बोल्छ मुख छैन - खोला
१५. हिड्छ भने खुट्टा छैन, बोल्छ भने मुख छैन तर गुप्त कुरा गर्छ - चिठ्ठी

१६. हात न खुट्टा सयवटा आँखा- डोको
१७. हरियो गाड्छन् सुन फलाउँछन्, सुन फ्याकेर चाँदी तुल्याउँछन् - चामल
१८. हरियो पुतली सिँगार पादैँ नाच्छे - टपरी गाँसेको
१९. हात खुट्टा छैन, जीउ छ आँखा छैन, गर्दन छ, टाउको छैन - कमिज
२०. हात न खुट्टा छैनन बस्छ भोला भित्र, माया गर्न जाने बन्छ सधैँ मित्र -
पुस्तक
२१. हात न खुट्टो, वित्ता नाप्न सिपालो- जूको
२२. हाडमासु छँदै छैन छालामात्र सँछ, हातखुट्टा पनि छैनन् तान्ने काम गर्छ
-हल्लुँडो
२३. हाडछाला छैन बस्छ टुप्पो माथि माया गरे बढ्छ काट्नै पर्छ साथी - नङ्
२४. हिडपुड्के चुला जाँऊ- कसौँडी / लोटा
२५. हिडुँ भने मांस छैन, बोलू भने हंस छैन - सर्पको काँचुली
२६. हिडकाली माइत माइत जाऊँ - तेलको चौठी
२७. हेर्दा काली, नाम भने राती - रात
२८. हेर तँलाई देख् मलाई - ऐना
२९. हेर्दा छ, समात्दा छैन - छाया
३०. हेर्दा लट्टी, चुस्ता कस्ती, थुक्दा कपास - उखु
३१. हो त्यही थिई, हो त्यही थिई - कन्याउनु
३२. हात छैन कान समाउँछ, आँखा होइन दृष्टि लगाउँछ - चस्मा
३३. हाँस्रै पनि छ, रुदै पनि छ - घामपानी
३४. हिडपुड्के बेसी जाऊ, तेरो मुन्टो निमोठेर ल्याऊ - धोक्रो
३५. हिउँचुलीमा डढेलो लाग्यो, भीमफेदीमा खैलाबैला - तमाखु खाएको
३६. हाल्दा लुलो, भिक्ता दहिलो - रोटी पकाएको

३७. हुँ म आँखा वरिपरि बस्थे तीन अक्षरकी मैयाँ, पहिलो अक्षर भिक्का
तिर्खा मेट्छन् दुनियाँ - गाजल
३८. हिड्दैछ मथ्याङ्ग्रा पादैछ - बाखा पाठाले बडकुँल्याएको
३९. हाडी भरी तितौरा, एक ढिको नुन - तार र चन्द्रमा
४०. हुम्ला तात्छ, जुम्ला तन्काउँछ - लगौँटी
४१. हिस्त्रिक बूढी, खिस्त्रिक दाँत - थैली
४२. हेर्दा बलियो, फू गर्दा बिलाउने - बादल

५.२ ताप्लेजुङ्ग जिल्लाका गाउँखाने कथाका विशेषता

गाउँखाने कथाका विशेषताका बारेमा अधिल्लो परिच्छेदमा चर्चा गरिएको छ । ती विशेषताहरू ताप्लेजुङ्ग गाउँखाने कथाका विशेषतासँग पनि मिल्दा जुल्दा छन् । यहाँ ताप्लेजुङ्गका गाउँखाने कथाहरूलाई चिनाउने विशेषताहरूलाई उल्लेख गरिएको छ । ती हुन् :

- ५.२.१ मनोरञ्जनात्मक
- ५.२.२ संक्षिप्तता
- ५.२.३ बुद्धि विकास
- ५.२.४ प्रतीकात्मकता
- ५.२.५ लयात्मकता
- ५.२.६ भाषिक विविधताको प्रयोग
- ५.२.१ मनोरञ्जनात्मक

गाउँखाने कथाको विशेषताहरूमध्ये एकले अर्कालाई मनोरञ्जन प्रदान गर्नु नै हो । गाउँघरमा श्रमिकहरू काम गरेर थाके पछि थकानलाई मेटाएर मनोरञ्जन दिन दिलाउन गाउँखाने कथा भन्ने गरेको देखिन्छ । यसैगरी ताप्लेजुङ्ग गाउँखाने कथाका प्रमुख विशेषता मनोरञ्जन प्रदान गर्नु रहेको छ । विशेष गरी गाउँखाने कथा केटाकेटी र बूढाबूढीइमा बढी प्रिय छ । गोठमा साथीहरूसँग सुत्दा, दाउरा खोज्दा, घाँस काट्दा र विशेष अवसरमा केटाकेटीहरू गाउँखाने कथा हाल्ने गर्दछन् । एकजनाले अडाडि शंख पछ्याडि पंख के हो ?

भनेर सोध्छ । अर्काले एकछिन सोचेर कुकुर भनेर उत्तर भन्छ । उत्तर मिल्यो भने उत्तर दिने धेरै खुशी र यदि उत्तर नमिलेमा प्रश्नकर्ताले कुनै काल्पनिक गाउँ पाए पछि उत्तर भन्छ र अर्कोले फेरी प्रश्न गर्न आग्रह गर्छ । जसले गर्दा एक अर्कालाई मनोरञ्जन प्रदान गरेको हुन्छ । जस्तै :

१. अलिमाथि जान्छ, गाँडो पार्छ -	बाँस
२. धार्नी न विसौली दुई हातले उचाली -	टोपी
३. बाहिर सुन भित्र चाँदी -	धान
४. सानो सानो दह सिन्का परे नसह -	आँखा
५. एकखुट्टे धामी थरथरी कामी -	जूका

५.२.२ संक्षिप्तता

ताप्लेजुङ्गमा प्रचलित गाउँखाने कथाहरू छोटो मीठा र साना हुन्छन् । तसर्थ कथा हाल र अर्थ फुकाउन धेरै समय लाग्दैन गाउँखाने कथाको प्रश्न पनि छोटै हुन्छन् र उत्तर पनि एक दुई वाक्या मै पूर्ण हुने वस्तुपरक नै हुन्छन् । तर सबै गाउँखाने कथा छोटो मात्र हुँदैनन् । जे होस् ताप्लेजुङ्गमा छोटो, मीठो, रसिलो, खिरिलो गाउँखाने कथा पाइन्छन् ।

१. सानो सानो रुख चढनमा दुःख-	सिस्नु
२. आकाशमा सेतै भेडा बाखा -	तारा
३. आमा बोक्सी छोरी अमृत -	ऐंसेलु
४. इलिङ् छाता पिलिङ गाँड -	पिँडालु
५. कालो मान्छेले कालै हग्छ -	बन्दुक पड्केको

५.२.३ बुद्धिको विकास

गाउँखाने कथामा घुमाइ फिराइ कुनै वस्तुको बारेमा अड्को थाप्ने गरिन्छ । अन्य जिल्लामा जस्तै ताप्लेजुङ्गमा गाउँखाने कथाहरूमा पनि खारिएर रहेको हुन्छन् । शब्द चमत्कारको प्रयोगले लुकेर रहेको गहकिलो ज्ञानलाई पत्ता लगाउन विशेष बुद्धिको आवश्यकता पर्नु ताप्लेजुङ्गका गाउँखाने कथाका विशेषता नै हो । प्रश्नको ठीक उत्तर

नआउन्जेल कथा भन्ने कार्य जारी नै राख्नु पर्छ । उत्तरदाता प्रश्नको सही उत्तरको खोजीमा लागि रहने भएकोले उसलाई बौद्धिक अभ्यास गर्नु पर्ने हुन्छ ।

१. एउटा महादेश भित्र बारवटा देश, बारवटा देशभित्र तीन भाईको रेश - घडी
२. एक लाति दिएर पदाई दिन्छु, कानमा समातेर हुइक्याइदिन्छु - मोटरसाइकल
३. आकाशमा उडिहिडने सेतो कालो चरी
घुमाउँछ मान्छेलाई पेटभित्र राखी - हवाइजहाज
४. खुट्टा छैन संसार घुम्छ, राजा होइन श्रीपेच ओढ्छु - पैसा
५. नदेखिने शक्तिवान, छुनपुगे लेला ज्यान - बिजुली

५.२.४ प्रतीकात्मकता

गाउँखाने कथाको उत्तर दिँदा प्रतीकात्मक रूपमा नै दिनु पर्ने हुन्छ किनभने सबै गाउँखाने कथाहरू प्रतीकात्मक हुन्छन् । जीवनका विभिन्न पक्षहरूलाई जीवनजगतका सजीव तथा निर्जीव वस्तुहरूलाई प्रतीकात्मक रूपमा गाउँखाने कथामा समेट्ने गरिन्छ । शरीर सम्बन्धी, पृथ्वीका जून, तारा, घाम, खाद्य तथा अखाद्य वस्तुहरूलाई प्रतीकात्मक रूपमा व्यक्त गरिन्छ । ताप्लेजुङ्ग जीवनलाई प्रतीकात्मक रूपमा व्यक्त गरिने गाउँखाने कथाहरू निम्न छन् :

१. चारभाइले एकै भाइले एकै ठाउँमा फाल हानेको - दूध दुहेको
२. कुप्री बूढीको सयवटा दाँत - हँसिया
३. खाउँ रोटी खाई नसक्नु, दाउँ गोरु दाइ नसक्नु, टेकी लष्टी टेकी नसक्नु -
घाम, बाघ र सर्प
४. घर भने भुप्रो मान्छे भने थुप्रो - सलाई
५. माटो मूनि सुनको फाली - बेसार

५.२.५ लयातमकता

ताप्लेजुङ्गका गाउँखाने कथाहरूमा अनुप्रासमयता, लयागत विविधता पाउन सकिन्छ । यहाँका गाउँखाने कथाहरू गद्यात्मक पद्यात्मक रूपमा कथा भन्ने चलन छ । यस्ता गाउँखाने कथाहरू ताप्लेजुङ्गमा निकै प्रचलित रहेका छन् । जुन निम्न छन् :

१. फेदैमा फुल्छ, फेदैमा फल्छ - अलैची
२. लमकने बाखाको भमकने कान, लौ लौ बूढी बलगरी तान - मूला उखेलेको
३. छालाको बन्दुक सासको गोली, भुँइबाट फर्की नाकतिर पोली - पादेको
४. दुइतिर ताल दिंदा घण्टीसँगै बज्छ, त्यै तालको सुर मिलाई सुब्बा दाई नाच्छ - च्याबुड बजारको
५. वरिपरि गारो बीचमा रायो, रायो टिप्न जाँदा बाघले खायो - आगो

५.२.६ भाषिक विविधताको प्रयोग

ताप्लेजुङ्गमा प्रचलित गाउँखाने कथाहरूमा नेपाली भाषा र अन्य भाषाको पनि प्रयोग पाइन्छ । गाउँखाने कथामा पूर्वेली भाषिक आगन्तुक भाषाको पनि यस जिल्लामा प्रभाव पाइन्छ । ताप्लेजुङ्गमा लिम्बू भाषा नबुझ्ने अन्य जातिहरू पनि बसोबास गर्दछन् । घरायसी व्यवहार चलाउने क्रममा लिम्बूहरूले लिम्बू भाषा बोल्दछन् भने अन्य जातिका मालिसहरूले नेपाली भाषा नै प्रयोग गरेको देखिन्छ ।

१. दुर्घटनाले मान्छे मर्यो येवा (विजुवा) लगलग काम्यो
लिम्बूवानको संस्कृतिलाई यसले टेवा दियो - सेहेमारेको
२. चोरी बिहेको अनुमति टीको टालो फुक्छ
जाँड रक्सी मलाई जाँदा साथमा बोक्नु पर्छ - होक्तवा
३. मुख छ बोल्दैन, खुट्टा छ हिड्दैन, आँखा छ देख्दैन - मूर्ति
४. इङ्गे विङ्गे तीनसिङ्गे - त्रिसुल
५. पानीबिना जाल हान्ने - माकुरा

५.३ ताप्लेजुङ्ग जिल्लाका गाउँखाने कथाको वर्गीकरण

अधिल्लो परिच्छेदमा नेपाली गाउँखाने कथाको वर्गीकरण गरिए भै ताप्लेजुङ्ग जिल्लाका गाउँखाने कथालाई पनि विभाजन गर्न सकिन्छ । यसर्थ त्यसैको आधारमा नै यस जिल्लाका गाउँ खाने कथालाई वर्गीकरण गर्ने प्रयास गरिएको छ । ती वर्गीकरणको आधारमा निम्नछन् :

१. रूपात्मक/संरचनाको आधारमा

२. विषय वस्तुका आधारमा

५.३.१ रूपात्मक/संरचनाको आधारमा

कथाको वनोट वा संरचनात्मक पक्षलाई रूपात्मक वा संरचना भनिन्छ । गाउँखाने कथाको निर्माण तत्वमा पाइने गद्यात्मक वा लयात्मक शब्द संयोजन शिल्पगत सफलता आदि आधार नै संरचनात्मक आधार हो । गाउँखाने कथा बन्दा पूर्णवाक्य, वाक्यांश आदिको पनि भूमिका रहने गर्दछ । गाउँखाने कथा पूर्ण वाक्यका अलावा वाक्यांशमा मात्र पनि निर्माण हुन सक्छ । यसरी गाउँखाने कथाको संरचनालाई आधार मान्दा निम्न प्रकारमा वर्गीकरण गर्न सकिन्छ ।

१. एकवाक्यात्मक

२. बहुवाक्यात्मक

३. अनुप्रासयुक्त

४. लयात्मक

५. उपमानमूलक

६. प्रश्नात्मक

५.३.१.१ एकवाक्यात्मक

क्रियाको प्रयोग भए पनि वा नभए पनि एकै वाक्यमा पूर्ण हुने गाउँखाने कथालाई एकवाक्यात्मक भनिन्छ । वाक्यमा क्रिया भएका नभएका दुवै प्रकारका कथाहरू यस अन्तर्गत पर्दछन् । ताप्लेजुङ्ग जिल्लाका कथाहरू यस अन्तर्गत पर्दछन् । ताप्लेजुङ्ग जिल्लाका प्रचलित एकवाक्यात्मक गाउँखाने कथाहरू निम्नछन् :

१. एउटा ओडारमा भ्यागुता बसेको - जिब्रो
२. चाँदीको ठेकीमा स्याउलाको बिको - मूला
३. एउटा भाँडामा दुइचोइली भात - कटुस
४. वल्ला घरको नरे पल्ला घरमा सरे - ढोकामाआग्लो लाको
५. सानो सानो दह, सिन्का परे नसह - आँखा

५.३.१.२ बहुवाक्यात्मक

एक भन्दा बढी वाक्याहरूको संयोजनबाट बन्ने गाउँखाने कथालाई बहुवाक्यात्मक गाउँखाने कथा भनिन्छ । यस्ता गाउँखाने कथाहरू ताप्लेजुङ्ग जिल्लामा प्रचलित छन् । यस प्रकारका गाउँखाने कथाहरू निम्नानुसार छन् :

१. अजङ्ग बाबु बजङ्ग छोरा, कालो नाती सेतो पनाति - कटुस
२. आरो आरो तेरा बाबुलाई मुसोले दारो, जाँदा हरे कस्तो पारो, गए हेर्न भन्ने मारो - आरा काटेको
३. कपनीको लेकमा मैले एउटा चोर भेट्टाए, हस्तानापुरमा लागि हेरी बिचारी नगरकोट लगेर मारिदिई - जुम्रा मारेको
४. तल्ला घरे बूढीको माना जत्रो दूलो, माथिल्ला घरे बूढाले उफ्री हुलो - ढिकी कुटेको
५. तीरतिरे धारा फिरफिरे पात, तीनजना बाउँसे एउटै रोपहार - कागजमा लेखेको

५.३.१.३ अनुप्रासयुक्त

गाउँखाने कथा भन्दा एउटै अक्षरलाई बारम्बार दोहोरयाउने गरिन्छ जसलाई अनुप्रास भनिन्छ । अनुप्रासले कथालाई रोचकता बनाइदिन्छ । यस्ता गाउँखाने कथा ताप्लेजुङ्गमा प्रचलित छन् । जुन निम्नानुसार देखाउन सकिन्छ ।

१. हात्ती होइन सुँड छ, पंक्षी होइन उड्छ - घुन
२. इरी इरी लहरा पिरीपिरी पहरा - पूल

३. इयूँ त इयूँ इयूँ टिप्नेलाई पाँच लाख रूपैया दिऊ - छाया

४. इन्सिड पिन्सिड कालो गाइको तीनसिड - ऐंसेलु

५.३.१.४ लयात्मक

लय मिलाएर गीतात्मक वा कवितात्मक पारामा भन्न सकिने गाउँखाने कथालाई लयात्मक गाउँखाने कथा भनिन्छ । यस्ता गाउँखाने कथाहरू ताप्लेजुङ्गमा प्रसस्तै छन् । जसले गाउँखाने कथालाई रोचक, रसिलो, मीठो बनाएर स्रोतलाई अझ उत्सुक बनाउँछ । ताप्लेजुङ्गका लयात्मक गाउँखाने कथाहरू निम्नछन् :

१. उफ्री चरी उफ्री

पुच्छर छैन डुक्री - भ्यागुता

२. अर्रोमेट निमठे

आकाशतिर निमठे - नर्सिङ्ग

३. काली बूढी कुनामा लुकिछन् - हाँडी

४. ह्याप्यै पाइला, ल्याप्यै कान

दुइतिर पुच्छर अर्कै जान - हात्ती

५. जवानीमा हरियो परियो, बूढेसकालमा रातो

बूढो भनी हेप्यो भने खान्छ यसले सातो - खुर्सानी

५.३.१.५ उपमानमूलक

उपमानमूलक हुनु गाउँखाने कथाको अर्को विशेषता हो । गाउँखाने कथा भन्दा कुनै वस्तुलाई कुनै अर्को वस्तुसँग तुलना गरिन्छ । यस्ता गाउँखाने कथाहरू वर्गीकरण गर्दा उपमानमूलक भन्न सकिन्छ । कुनै वस्तुलाई दाँज्दा समानताको नजिक राखेर हेरिन्छ । यस्ता गाउँखाने कथाहरू ताप्लेजुङ्गमा प्रशस्त छन् ।

१. भुँ भुँ गर्छ भमरा होइन, जनै काँधमा लाउँछ,, बाहुन होइन - चर्खा

२. सानो सानो डल्ले उफ्रिन्छ बलले - उपियाँ

३. तीनतल्ले घरको भ्याल न ढोका - रक्सी पारेको

४. कोरलीमा कोरली एकै बेतमा मरली - कोला

५. एउटा ओडारमा सेतै भेडावाखा - दाँत

५.३.१.६ प्रश्नात्मक

प्रश्नात्मक हुनु गाउँखाने कथाको अर्को प्रवृत्ति हो । गाउँखाने कथा भनेपछि उत्तर दिनै पर्छ भनी सम्झनु पर्छ । कुनै कुनै गाउँखाने कथा भन्दा प्रश्न मिल्दैन । यस प्रकारका गाउँखाने कथालाई निम्नाअनुसार देखाउन सकिन्छ ।

१. भाडाहरूमा भाँडा खापी चार तला पनि

सबै जातलाई लड्न पार्ने के होला त्यो भने - रक्सी पारेको

२. भुँ भुँ गर्छ भमरा होइन, उडेर जान्छ, चरा होइन, सिस्नो खान्छ, कीरा होइन सुँड छ हात्ती होइन - माखो

३. तारे भिरको गहिरो खाल्डो

यसको नाम के होला अर्को - नाइटो

४. सेतो थालमा कालो माम

हातले नसमाति खायो धमाधम - पढेको

५. चारकुना छन् मुख भने बुच्चे पानीसित पौडीखेली घामसित सुत्छे - रुमाल

५.३.२ विषयवस्तुको आधारमा

नेपाली गाउँखाने कथालाई विषयवस्तुको आधारमा वर्गीकरण गरिएको छ । यहाँ विविध साँस्कृतिकता झल्काउने गाउँखाने कथालाई वर्गीकरण गर्ने प्रयास गरिएको छ । विषयवस्तुका आधारमा गाउँखाने कथालाई निम्नाअनुसार वर्गीकरण गर्न सकिन्छ ।

१. कृषि व्यावसायसँग सम्बन्धित

२. घरेलु जीवनसँग सम्बन्धित

३. शरीरसँग सम्बन्धित

४. प्रकृतिजगतसँग सम्बन्धित

५. विविध विषयसँग सम्बन्धित

विषयवस्तुका आधारमा वर्गीकरण गरिएको गाउँखाने कथालाई निम्नअनुसार संक्षिप्त रूपमा उल्लेख गर्न सकिन्छ ।

५.३.२.१ कृषि व्यावसायसँग सम्बन्धित

नेपाल कृषि प्रधान देश भएकोले यहाँका गाउँखाने कथाहरू पनि कृषिसँग सम्बन्धित विभिन्न प्रविधि र उपकरण ताप्लेजुङ्गका लागि निकटवर्ती कुराका रूपमा आउँछन् । नेपालीका कृषि व्यवसाय र अन्य व्यवसायसँग सम्बन्धित गाउँखाने कथाहरू ताप्लेजुङ्ग जिल्लामा पनि प्रचलित छन् । कृषि कार्यमा प्रयोग गरिने विशेष गरी हलो, डोको, धान, मास, गोरु आदिका बारेमा गाउँखाने कथाहरू बढी प्रचलित छन् । कृषि व्यावसायसँग सम्बन्धित गाउँखाने कथाहरू निम्न छन् :

१. हात न खुट्टा सयवटा आँखा -	डोको
२. सानो केटीले टीका लगाको -	दाल
३. बाहिर सुन भित्र चाँदी -	धान
४. काठको खिचिड मिचिड फलामको डोर, अधि लागे राम चन्द्र पछि लागे चोर -
हलो जोतेको	
५. आमा फाँड्दै जान्छ, छोरी पिङ्ग खेल्दै जान्छ -	वस्तुले पुछ्यार हल्लाउदै
चरेको

५.३.२.२ घरेलु जीवनसँग सम्बन्धित

घरेलु जीवनसँग सम्बन्धित दैनिक व्यावहारमा प्रयोग गरिने साना देखि ठूला-ठूला वस्तु, खानेकुरा, खेलौना आदि गाउँखाने कथामा समेटिएको हुन्छ । ताप्लेजुङ्गका घरेलु जीवनसँग सम्बन्धित गाउँखाने कथाहरूको उदाहरण निम्नाअनुसार देखाउन सकिन्छ ।

१. सुरिलो हाँगाको एउटै पात -	पन्युँ
२. तीनभाइको एउटै फेटा -	ओदान
३. भुँइमुनि सुनको फाली -	बेसार
४. सानो नानीले पटुकी कसेको -	कुँचो
५. छ जुरो भाईको त्यो जन्तु बलियो, काठ खान्छ करक करक -	चूला

५.३.२.३ शरीरसँग सम्बन्धित

मानिसका शरीरसँग सम्बन्धित गाउँखाने कथाहरूलाई शरीरसँग सम्बन्धित गाउँखाने कथा भनिन्छ। मानव शरीरका विभिन्न अंगप्रत्यङ्ग जस्तै: कान, दाँत, नाक, ओठ, आँखा, कपाल, जिब्रो आदिसँग सम्बन्धित कथाहरूलाई गाउँखाने कथा भनिन्छ। यस्तो भन्ने चलन ताप्लेजुङ्गमा पनि प्रचलित छ। यस्ता कथाहरू निम्नछन्।

१. अफ्ठ्यारो भिरमा दुइवटा च्याउ -	कान
२. सानो सानो दह, सिन्का परे नसह -	आँखा
३. चिचिमाथिको पापा -	नङ्
४. पकाउँदा नपाक्ने, पोल्दा उद्ने -	केश
५. अफ्ठ्यारो भिरमा मृगको पाइला -	नाइटो

५.३.२.४ प्रकृतिजगतसँग सम्बन्धित

गाउँखाने कथाको विषयवस्तुलाई हेर्दा प्रकृतिसँग सम्बन्धित गाउँखाने कथाहरू प्रशस्त पाइन्छन्। सुन्दर प्रकृतिको काखमा खेल्ने ताप्लेजुङ्ग जनजीवन प्रकृतिको समीपमा छ। ताप्लेजुङ्गमा पनि विभिन्न जीवजन्तु, पशुपंक्षी, नदी आदिसँग सम्बन्धित गाउँखाने कथा पाइन्छन्। उदाहरणका लागि निम्न छन्।

१. हिड्छ खुट्टा छैन, कराउँछ मुख छैन -	खोला
२. हुन पनि हो, छन् पनि छ, खोज्दा पनि पाइदैन, चाहिन पनि चाहिदैन -	भुँइचालो
३. नेपाली भैसीको दुइतिर पुच्छर -	हात्ती
४. निलो दहमा ढकमक्क फूल -	चन्द्रमा
५. दिउँसो उल्टो, राति सुल्टो -	चमेरो

५.३.२.५ विविध विषयसँग सम्बन्धित

माथि उल्लेखित विभिन्न विषयका साथै अन्य विषयसँग सम्बन्धित गाउँखाने कथाहरूलाई विषयगत कथा अन्तर्गत राखिएको छ। मानव निर्मित विभिन्न हातहतियार, खेलकुद, गानाबजाना, बन्दुक, खुकुरी, हँसिया, दमाहा, खलाँती आदि विविध विषयवस्तु

अन्तर्गत पर्दछ । उदाहरणको लागि ताप्लेजुङ्गमा प्रचलित यस प्रकारका गाउँखाने कथाहरू निम्न छन् ।

१. कालो मान्छेले कालै हग्छ -	बन्दुक
२. मरेको गोरु उसुउस् गछ -	खलाँती
३. बाहिर बोक्रो भित्र खोक्रो गालामा छ लाली त्यो गालामा थप्पड दिँदा बन्छ मीठो ताली -	मादल
४. घोडा जस्तै छ घोडा होइन, भारी बोक्छ भरिया होइन -	गधा
५. घुमाउने थालको पेटभरि घाउ -	टपरी

५.३.३ भाषिक आधारमा

भाषिक आधारमा गाउँखाने कथालाई वर्गीकरण गर्दा ताप्लेजुङ्गको गाउँखाने कथालाई निम्न भाषाहरूमा पनि यस कथालाई भन्न सकिन्छ ।

१. लिम्बू भाषा:

नेपाली गाउँखाने कथालाई पूर्वी ताप्लेजुङ्गमा लिम्बूहरूको बाहुल्यता भएकोले यसको प्रभाव पाउन सकिन्छ ।

उधोकुलो उभो सछ -	तोड्बा खाएको
कित्थिक् कित्थिक् किन्दगी थोत्रो जिन्दगी -	उपियाँ

२. सेर्पा भाषा :

ताप्लेजुङ्गको गाउँखाने कथालाई सेर्पा भाषाबाट पनि प्रभावित देखिन्छ ।

कल्लेङ्ग राजा कल्लेङ्ग रानी सूर्यलाई देख्दा सुरुक्कै लुक्ने - हिउँ

३. तामाङ भाषा :

ताप्लेजुङ्गको गाउँखाने कथालाई तामाङ भाषाले पनि प्रभावित भएको देखिन्छ ।

तासुरीपासुरी लत्ता धन्याङ धन्याङ - गुन्द्री बुनेको

४. बान्तावा भाषा :

यस जिल्लाको गाउँखाने कथामा बान्तावा भाषाको प्रभाव पनि देखिन्छ ।

इरीइरी लहरा पिरीपिरी पहरा -

पूल

नेपाली भाषा : नेपाली भाषा राष्ट्रिय भाषा भएकोले यसले सबै भाषा भाषिहरूलाई प्रभाव पारेको देखिन्छ ।

गणेशको भूँडी, हात्तीको सुँडी -

किट्ली

तनक्क तनक्क तान, दशवटा खुट्टा खुट्टा ६ वटा कान -

हलोजोतेको

बाहिर फुसुक्क भित्र ठुसुक्क -

जुत्ता

५.४ ताप्लेजुङ्गमा प्रचलित गाउँखाने कथामा समाज र संस्कृतिको चित्र

नेपाली गाउँखाने कथालाई ज्ञानको ढुकुटीको रूपमा लिन सकिन्छ । लोकजीवनमा मनोरञ्जन गर्न र मानसिक कसरत गर्न गाउँखाने कथाको विशेष योगदान रहेको छ । नेपाली गाउँखाने कथामा प्रशस्त मात्रामा सामाजिक सांस्कृतिक, नैतिक, आर्थिक तथा धार्मिक जीवनको पर्याप्त छाप रहेको पाइन्छ । नेपाली गाउँखाने कथाले लोक जीवनलाई प्रभावित र अनुप्राणित गर्दै आएको छ । यसकारण सबै गाउँखाने कथाहरू समाज संस्कृतिकै चित्र हुन् । नेपाली गाउँखाने कथामा समाज र संस्कृतिकै चित्र हुन् । नेपाली गाउँखाने कथामा समाज र संस्कृतिका अनेक पक्षहरू पाउन सकिन्छ । विशेष गरेर गाउँखाने कथा सामाजिक, सांस्कृतिक, आर्थिक प्राकृतिक पृष्ठभूमिमा नै भ्याङ्गिएको पाइन्छ । ताप्लेजुङ्गमा प्रचलित गाउँखाने कथाले भल्काएका विविधतालाई निम्नरूपमा उल्लेखित गरिएको छ ।

५.४.१ सामाजिक जीवनको चित्रण

कुनै पनि समाजले आफ्नै ढाँचाको जीवन पद्धति अड्गालेको हुन्छ । त्यस अनुसार उसको क्रियाकलाप तथा व्यावहार पनि चल्दै जान्छन् । ताप्लेजुङ्ग जिल्लामा प्रचलित गाउँखाने कथामा ताप्लेजुङ्गे समाजलाई राम्रो चित्रण गर्न खोजेको पाइन्छ । ताप्लेजुङ्ग जिल्लामा प्रचलित गाउँखाने कथाहरूले कुनै वस्तु चित्रमात्र प्रस्तुत नगरी क्रिया व्यापार देखाएको पनि पाइन्छ ।

एकजना नाच्ने, पाँच जना हेर्ने, चारजना लुक्ने (खैनी माडेको), एक सिडे गोरु होक्का गर्छ हिड्न सक्दैन (जाँतो पिनेको) आदि गाउँखानेकथाले क्रिया व्यापार देखाएको पनि पाइन्छ । ताप्लेजुङ्गको समाजलाई चिनाउने केही गाउँखाने कथाहरूलाई यहाँ उदाहरणार्थ उल्लेख गरिन्छ ।

ठिनीमिनी ठिनीमिनी फलामको डोर, रामचन्द्र अधि लागे पछि लागे चोर ।

गोरु जोतेको

यो ताप्लेजुङ्गको समाजलाई चित्रण गर्ने गाउँखाने कथा हो यसले ताप्लेजुङ्गको विभिन्न गाउँमा हलो जोतेर मात्र खेती गर्न सकिने पक्षलाई सङ्केत गर्दछ ।

माथि खाँदै गर्छ तल हग्दै गर्छ ।

माथिको गाउँखाने कथाले ताप्लेजुङ्गको सामाजिक जीवनसँग सम्बन्धित आहारा निर्माण गर्ने प्रविधिलाई संकेत गरेको देखिन्छ ।

शरीरभरि आँखै आँखा

अगाउँदा बोक्नुपर्ने

भोकाउँदा घोप्टो राख्नुपर्ने -

डोको

यो गाउँखाने कथाले घाँस काट्न जाँदा, दाउरा बोक्न प्रयोग गरिने साधन डोकोलाई ताप्लेजुङ्गहरूको सामाजिक जीवनलाई चित्रण गरेको देखिन्छ ।

फेदैमा फुल्ने फेदैमा फल्ने -

अलैंची

माथिको गाउँखाने कथाले ताप्लेजुङ्गमा प्रयोग गरिने खेतीलाई संकेत गरेको छ ।

यसरी ताप्लेजुङ्गमा आफ्नै छुट्टै पहिचान बोकेका गाउँखाने कथाहरू पाइन्छन् । यसैगरी ताप्लेजुङ्ग समाजलाई संकेत गर्ने अन्य गाउँखाने कथाहरू संकलनमा छन् नै जे होस् ताप्लेजुङ्गमा प्रचलित गाउँखाने कथाको अध्ययनबाट ताप्लेजुङ्गको समाजलाई छर्लङ्ग देख्न सकिने निश्चित छ ।

५.४.२ सांस्कृतिक जीवनको चित्रण

कुनै पनि समाजमा विभिन्न किसिमका संस्कृति मान्ने मानिसहरू बसोबास गर्दछन् । समाजमा बस्ने मानिसहरू सुख, दुःख, विशेष अवसर, जीवनका हरेक पक्षहरूमा बसिवियाँलो गर्दा काम गरेर थाकेको अवस्थामा मनोरञ्जनको आवश्यकता पर्दछ । वर्ष भरीमा आउने विभिन्न चाडपर्वहरू हर्सोल्लासका साथ मनाउने गरिन्छ । यी उल्लासका पक्षहरू नेपाली संस्कृतिका पाटाहरू हुन् । दशैंमा टीका लगाउने , तिहारमा देउसे भैलो खेल्ने, मादल बजाउने, च्याब्रुङ् (ढोल) नाच्ने, चण्डी नाच्ने, वर्ष दिनमा लाग्ने बजारमा धान

नाच्ने, तीजमा नाच्ने, खीष्टमास रमाइलो गर्ने जस्ता क्रियाकलापले जीवनमा सरसता थपिन्छ साथै उनीहरू आल्हादित हुन्छन् ।

ताप्लेजुङ्गमा प्रचलित गाउँखाने कथाको आफ्नै सांस्कृतिक मूल्य र मान्यता बोकेको देखिन्छ । जे होस् प्रत्येक गाउँखाने कथाले लोक जीवनको सांस्कृतिक झल्काएको हुन्छ । ताप्लेजुङ्गे सांस्कृतिक जीवनलाई सङ्केत गर्ने केही गाउँखाने कथाहरूलाई यहाँ उल्लेख गरिन्छ ।

कुटुम्बेरी गर्नलाई हात समाई धान नाच्ने

रातदिन पालाम (दोहोरी) भन्दा कहिल्यै नथाक्ने - धान नाचेको

उपर्युक्त गाउँखाने कथाले पूर्वी ताप्लेजुङ्ग जिल्लाका आदिवासी लिम्बूहरूको संस्कृतिलाई झल्काएको पाइन्छ । लिम्बू जातिका युवायुवतीले एकआपसमा हातसमाई धान नाचेर एक आपसमा माया पिरती लाउने चलन अद्यावधिक नै देखिन्छ ।

नाच्दै दुईतिर तालदिदा घण्टीसँगै बज्छ

त्यै तालको सुरमिलाई लिम्बूदाई नाच्छ - च्याब्रुड

यस गाउँखाने कथाले लिम्बू समाजमा विवाह घर बैसो र विशेष अवसरमा च्याब्रुड (ढोलनाच) बोकेर घण्टीको सहायताले नाचिने लोकप्रिय प्रथालाई संकेत गरेको पाइन्छ ।

पोहोर मन्यो बूढो गोरु डुक्नी हिड्छ अहिले

मर्दा पर्दा हामी सबै प्रयोग गछौं जहिले - दमाहा बजाएको

यो गाउँखाने कथाअनुसार गोरुको छालाबाट दमाहा बनाइने र त्यसलाई मर्दा पर्दा प्रयोग गरिने प्रसङ्गमा उठाएको छ । यसरी ताप्लेजुङ्गे जनताका विविध काममा दमाहा प्रयोग गरिने कुरालाई यस गाउँखाने कथाले प्रस्ट्याएको छ ।

अरौं मटे निमोठे, आकार तिर निमोठे - नर्सिङें

यो माथिको गाउँखाने कथाले ताप्लेजुङ्गे जनताहरूले विशेष गरेर लिम्बू जातिहरूले मरणमा बर्खन्तमा विवाहमा नर्सिङ्गा बजाउने प्रचलनलाई देखाएको छ ।

कालो मानिसले कालै हग्छ, वारिपारि सबलाई तर्साउँछ - बन्दुक

उपर्युक्त गाउँखाने कथाले ताप्लेजुङ्गाका जनताहरूले विशेष लिम्बू समाजमा कसैको मृत्यु भयो भने एक नाल र विवाहमा दुइनाल बन्दुक पङ्काउने संस्कृतिलाई देखाएको छ ।

५.४.३ आर्थिक स्थितिको चित्रण

साहित्य समाजको दर्पण हो भने भैँ लोकको दर्पण पनि लोक साहित्य नै हो । गाउँखाने कथा लोकसाहित्यमा पर्ने एउटा विधा हो । ताप्लेजुङ्गे गाउँखाने कथाहरूमा अवश्य ताप्लेजुङ्गाको जनजीवनको छाँया पाउन सकिन्छ । ताप्लेजुङ्गा जस्तो नेपालको सुदुर पूर्वमा अवस्थित जनताले आफ्नो जीविकोपार्जन गर्नलाई कृषि पेशा नअँगाली धेरै पाइदैन । त्यसैले कृषिकार्यमा प्रयोग गरिने विभिन्न साधनहरू दैनिक जीवनमा प्रयोग गरिएको हुन्छन् । त्यस्ता कृषि औजारहरूमा हलो, कदालो, हँसिया, वन्चरो, पशुपालन, दाल, मध्यपान, धान, मकै जस्ता विभिन्न खेतीपाती नगरी हातमुख जोडन असम्भव हुन्छ । त्यस्तै विभिन्न फलफूल पशुपंक्षी आदिको बारेमा प्रसस्त गाउँखाने कथा भन्ने गरिन्छ । जे होस् धनभन्दा मन नै ठूलो भन्ने भावनाले अभिप्रेरित ताप्लेजुङ्गे लोकजीवन अनेक सुख र दुःखलाई अँगाल्दै बाँच्नुपर्ने तीतो क्षणलाई यहाँका गाउँखाने कथामा प्रतिविम्बित भएको देखिन्छ । ताप्लेजुङ्गाको आर्थिक स्थितिलाई देखाउने केही गाउँखाने कथाहरू निम्नछन् ।

मरेको भैँसी दिनभरी

खेतबारीमा दौडिन्छ -

हल्लुँग

यो गाउँखाने कथाले ताप्लेजुङ्गा बासीहरूले अभैँ सम्म आधुनिक किसिमले खेती गर्न नसकेको तथ्यलाई देखाउँछ ।

काठको टुप्पी बीचमा मुख दिए जति खाने

खाएपछि पीठो पारी हाम्लाई काम दिने -

जाँतो पिंधेको

यस गाउँखाने कथाले ग्रामीण ताप्लेजुङ्गे महिलाहरूले अभैँ भोग्नुपरेको दुःख, व्यथा र अविकसित अवस्थालाई संकेत गरेको छ ।

तँ उभिइ म तिमी माथि बस्छु

बुई चहृदा थाकीसके आराम गर्छु -

तोक्मा

यस गाउँखाने कथाले ताप्लेजुङ्गमा यातायातको सुविधा पर्याप्त नभएकोले यहाँका मानिसहरूले भारी बोक्नु परेको र भारी बिसाउँदा ढाकरलाई एकछिन बिसाउनु परेको र

भारी बिसाउँदा ढाकरलाई एकछिन बिसाउन तोक्मा प्रयोग गर्नु पर्ने र भारी बोकेर जीविकोपार्जन गर्नु पर्ने बाध्यतालाई भल्काएको छ ।

दशवटा खुट्टा चारवटा कान

वर र पर तानातान-

हलोजोतेको

यो गाउँखाने कथाले ताप्लेजुङ्गका जनताहरू अहिले सम्म आधुनिक तरीकाले खेती गर्न नसकेकोले हलोजोतेर नै आफूलाई आवश्यक पर्ने खाद्यपदार्थ जुटाएको तीतो सत्यलाई देखाएको छ ।

कृप्री बूढीको सयवटा दाँत -

हाँसिया

यो गाउँखाने कथाले ताप्लेजुङ्गमा घाँस काट्न कुनै नयाँ प्रविधि नभएकोले घाँस काट्न हसियाँ नै प्रयोग गरिने तथ्यलाई देखाएको छ ।

एक लात्ति दिन्छु, पढाइ दिन्छु

कानमा समाती उडाई दिन्छु -

भटभटे

आजभोली ताप्लेजुङ्गमा फाट्फुट् भटभटे (बाइक) हरू कुदाउन थालिएकोले केही मात्रामा आर्थिक स्थिति सुध्रिदै गएको देखिन्छ ।

५.४.४ प्राकृतिक चित्रण

प्राकृतिक चित्रण गाउँखाने कथाको विशेषता हो । गाउँखाने कथाले मानिस बसेको स्थान, भू-बनोट, वातावरण, रहन्सहन् आदिको बारेमा भलक दिन्छ । ताप्लेजुङ्गमा प्रचलित गाउँखाने कथाहरूमा धर्ती, आकाश, हिमाल, पहाड, खोलानाला, घाम, जून आदि सबैलाई व्यक्त गर्दछ । प्रकृतिको चित्रण गरिएको ताप्लेजुङ्गका प्रचलित गाउँखाने कथाहरू निम्न छन् ।

बाबु हुंगा लडाउने, छोरी फोटो खिच्ने

आमा धुरु धुरु रुने -

आकाश गर्जी पानी पर्नु

यस गाउँखाने कथाले ताप्लेजुङ्गमा बर्खको समयमा आकाश गर्जेर, विजुली चम्की पानी परेको क्षणलाई प्रतीकात्मक रूपमा चित्रण गरिएको छ ।

जल छ, पोखरी छ, पिइदैन -

हिउँ

यहाँ नेपालको हिमालहरूलाई देखाउन हिउँलाई प्रतीकात्मक रूपमा व्यक्त गरिएको छ । यसले प्रकृतिप्रेमी नेपालीहरूलाई चिनाएको छ ।

हिड्छ खुट्टा छैन, बोल्छ मुख छैन

गएपछि कहिल्यै फर्किदैन -

खोला

यस गाउँखाने कथाले ताप्लेजुङ्गमा वर्षाको सबै खोलाहरूलाई प्रतीकात्मक रूपमा देखाएर ताप्लेजुङ्गमा पर्याप्तता र प्राकृतिक सुन्दरतालाई प्रस्ट्याएको छ । यसले प्रसस्त मात्रामा बिजुली निकाल्न सकिने सम्भावना देखिन्छ ।

एक खुट्टे दाईँ दैलोमा नअटाई -

छाता

यस गाउँखाने कथाबाट ताप्लेजुङ्गमा धेरै पानी पर्ने र उक्तिकै घाम पनि लाग्ने संकेत पाइन्छ । यसले ताप्लेजुङ्गमा मौसम अनुकूल भएको तथ्य पाइन्छ ।

एउटी आमाको दुई छोरा र ५० नाति नातिनाले ताप्लेजुङ्ग जिल्लामा दुई निर्वाचन क्षेत्र, ५० गा.वि.स. लाई प्रतिनिधित्व गरेको छ ।

५.५ ताप्लेजुङ्गमा प्रचलित गाउँखाने कथामा पाइने भाषिक स्वरूप

कुनै पनि ठाउँमा प्रचलित गाउँखाने कथामा प्रयोग गरिएका विभिन्न भाषिक स्वरूप हुनु आवश्यक हुन्छ । गाउँखाने कथामा प्रयोग गरिएका भाषाको मूलस्रोत कुन हो ? कस्ता किसिमका छन् र ती शब्दहरूमा कस्ता कथ्य भाषाहरू पाइन्छन् भनी अध्ययन गर्न चाहने मानुभावहरूलाई ज्यादै उपयोगी हुन्छ । यही कुरालाई मध्यनजर गरी ताप्लेजुङ्गमा प्रचलित गाउँखाने कथामा प्रयोग भएका भाषामा केही स्रोतबारेमा जानकारी दिने प्रयास गरिएको छ ।

५.५.१ संस्कृत भाषाबाट जस्ताको तस्तै आएका केही शब्दहरू

ताप्लेजुङ्गमा प्रचलित गाउँखाने कथामा संस्कृतबाट जस्ताको तस्तै आएका शब्दहरू धेरै छन् तर केही शब्दहरू मात्र यहाँ उदाहरणार्थ उल्लेख गरिएको छ । ती केही शब्दहरू निम्नाअनुसार छन् ।

आकाश

धनी

त्रिशूल

वर्ष

उत्तर

जाल

पाताल	कुकुर
विद्या	अङ्ग

५.५.२ संस्कृतबाट आई तद्भव भएका शब्दहरू

ताप्लेजुङ्ग जिल्लामा प्रचलित गाउँखाने कथा कथ्य स्तरमै सीमित भएको देखिन्छ । यहाँ कथ्यस्तरका भाषा, स्थानीय उच्चारण आदिलाई जस्ताको तस्तै टिपिएको छ । त्यस्तै कथ्यस्तरका भाषामा संस्कृतका अलावा संस्कृतिबाट आई तद्भव शब्दहरूलाई यहाँ उल्लेख गर्न सम्भव नभएकोले केही शब्दमात्र उल्लेख गरिएको छ ।

कुकुर	भित्र
गोरु	दुब्लो
हिउँ	बूढो
मीठो	बाठो
तातो	आकार
समय	तिर
बीस	

५.५.३ नेपाली भाषामा प्रयोग हुने केही भर्रा शब्दहरू

ताप्लेजुङ्गमा प्रचलित गाउँखाने कथामा केही भर्रा नेपाली शब्दहरू प्रयोग गरिएको पाइन्छन् । यहाँ सबै शब्दहरूलाई उल्लेख गर्न सम्भव ठानिएन । त्यसैले केही शब्दहरूमात्र उल्लेख गर्ने प्रयास गरिएको छ ।

अँधेरी	चौर
आङ्खुट्टे	अछेता
कैल्यै	भोला
बेउली	सेताम्मै
खै रउँ	दुइवटा
अमिलपानी	ढक्लाङ्च्या

रचछे

५.५.४ अन्य भाषाबाट आएका आगन्तुक शब्द

ताप्लेजुङ्गमा नेपालीको अतिरिक्त अन्य विदेशी भाषा, स्थानीय जनजातिका भाषाबाट प्रभावित रहेको पाइन्छ । त्यस्ता सबै शब्दहरूलाई उल्लेख गर्न सम्भव नदेखिएकोले केही प्रचलित शब्दलाई मात्र उदाहरणार्थ उल्लेख गरिएको छ ।

साइकल	बन्दुक
मोर्चा	तोड्बा
चेस	होक्तबा
रक्सी	पुलिस
स्कूल	कमिच
फुटबल	तास
टेबुल	थमपिन्
सिकरेट	टेलिफोन

५.५.५ ताप्लेजुङ्ग जिल्लामा प्रचलित केही स्थानीय शब्दहरू

ताप्लेजुङ्ग जिल्लामा प्रचलित गाउँखाने कथामा विशेष ताप्लेजुङ्गतिर बढी मात्रामा प्रयोग हुने शब्दहरूलाई ताप्लेजुङ्गमा प्रचलित केही स्थानीय शब्द भनिएको छ । केही प्रचलित गाउँखाने कथामा बढी प्रयोग हुने शब्दहरू यहाँ उल्लेख गरिएको छ ।

दोटा	दुइवटा
मटरसाइकल	ढुङ्ग्री
होक्तबा	भुँइसी
कित्ती	सुइटर
खोर्सानी	समै
कठर	अम्बक

५.६ निष्कर्ष

ताप्लेजुङ्गमा प्रचलित गाउँखाने कथाहरूलाई संकलन गरेर अध्ययन गर्दा विविध विशेषता बोकेको भेटिएकाछन् । ताप्लेजुङ्ग जिल्लाका गाउँखाने कथाको विशेषतालाई हेर्दा मनोरञ्जनात्मकता, संक्षिप्तता, बुद्धिको विकास, प्रतीकात्मकता, लयात्मकता, भाषिक विविधतासम्म पुग्न सकिएको छ ।

यसरी विविध विशेषता बोकेका ताप्लेजुङ्ग जिल्लामा प्रचलित गाउँखाने कथाहरूलाई रूपात्मक वा संरचनात्मक आधारमा र विषयवस्तुका आधारमा वर्गीकरण गरिएको छ । संरचनात्मक वा रूपात्मक आधारमा गाउँखाने कथाको बाह्यपक्षलाई ध्यानमा राखिन्छ । यसरी ताप्लेजुङ्गमा प्रचलित गाउँखाने कथाको संरचनात्मक आधारबाट एकवाक्यात्मक, बहुवाक्यात्मक, अनुप्रासयुक्त, लयात्मक, उपमानमूलक, प्रश्नात्मक भनी वर्गीकरण गरिएको छ । जुन विषयका गाउँखाने कथा भनिन्छ । त्यहीँ नै गाउँखाने कथाको विषयवस्तुगत वर्गीकरण हो । ताप्लेजुङ्गमा प्रचलित गाउँखाने कथालाई विषयवस्तुका आधारमा कृषि व्यावसायसँग सम्बन्धित, प्रकृति जगतसँग सम्बन्धित विविध विषयसँग सम्बन्धित भनी वर्गीकरण गरिएको छ ।

नेपाली गाउँखाने कथाले लोकजीवनलाई प्रशस्त प्रभावित र अनुप्राणित गर्दै आएका छन् । गाउँखाने कथामा नेपाली समाज र संस्कृतिको अनेक पक्ष भेटिन्छन् । विशेषतः सामाजिक सांस्कृतिक, आर्थिक र प्राकृतिक पृष्ठभूमिमा नै गाउँखानेक कथा भयाँडिएको पाइन्छ । ताप्लेजुङ्गे गाउँखाने कथाले पनि समाजका विविध पक्षलाई समेटेको छ ।

ताप्लेजुङ्गे गाउँखाने कथाले ताप्लेजुङ्ग समाजको चित्रण गरेको छ । यसका साथै ताप्लेजुङ्गे संस्कृति, ताप्लेजुङ्गे आर्थिक स्थिति, ताप्लेजुङ्गे प्रकृतिलाई थाहा पाउन गाउँखाने कथाले सहयोग गरेको छ । ताप्लेजुङ्गमा प्रचलित गाउँखाने कथामा विविध भाषाको प्रयोग गरिएको छ । संस्कृतबाट आएका भाषाहरू जस्ताको त्यस्तै रूपमा प्रयोगमा आएका छन् त कतै संस्कृतिबाट आई तद्भव भएर पनि प्रयोग भएकाछन् । संस्कृतइतर अन्यराष्ट्रका भाषाबाट, नेपालकै राष्ट्रिय भाषाबाट आई आगन्तुक भएका शब्दको प्रयोग पनि ताप्लेजुङ्गे गाउँखाने कथामा उत्तिकै भेटिएको छ । नेपाली भाषाइतर केही पृथक लाग्ने ताप्लेजुङ्गमा बोलिने विशेष भाषा त ताप्लेजुङ्गे गाउँखाने कथामा प्रयोग हुनु निश्चित नै देखिएको छ ।

परिच्छेद छ

उपसंहारः सारांश तथा निष्कर्ष

सामान्यतः लोकको साहित्यलाई लोकसाहित्य भनिन्छ । लोकसाहित्यमा लोकजीवनका हाँसो, आँसु, हर्ष विष्मात, उकाली ओराली समेटिएको छ । लोकसाहित्य त्यो साहित्य हो, जुन आधुनिक सहरिया जीवनदेखि टाढा ग्रामीण जीवनमा प्रचलित जनमानसको मनोरञ्जनको साधन हो । यो अशिष्ट प्रगतिशील र ग्राम केही नभएर समाजको सर्वाङ्गीण आदिम किन्तु सबभन्दा ताजा प्रतिविम्ब नै हो ।

लोकसाहित्य पश्चिममा 'फोकलोर' (Folklore) बाट विकसित भएको मानिन्छ । हिन्दी साहित्यमा विद्वानहरूले 'फोकलोर' शब्दलाई लोकवार्ता भनी नामाकरण गरेको पाइएको छ । लोकवार्ता अन्तर्गत समस्त आचार विचारका सबै पक्ष आउँछन् । जसमा मानवको परम्परित रूप प्रत्यक्ष देखिन्छ र जसको स्रोत मानव नै हुन्छ । लोकवार्ताले मानवजीवनको सम्पूर्ण पक्षलाई समेटेभैं लोकसाहित्यले लोकजीवनको मनोरञ्जन पक्षलाई समेटेको छ । लोकसाहित्य आधुनिक सहरिया जीवनदेखि सर्वसाधारण जनताको जनजीवनमा कथ्य स्तरमै भएपनि जीवित रहिरहन्छ ।

लिखित साहित्यका विविध विधा उपविधाहरू भए भैं लोकसाहित्यका पनि विधा उपविधाहरू हुन्छन् । लोकगीत, लोकगाथा, लोककथा, लोकनाटक, उखान टुक्का र गाउँखाने कथा लोकसाहित्यका विधाहरू हुन् । कुनै पनि विद्वानहरूले लोक नृत्यलाई अर्कै लोकसाहित्यको विधा मान्ने प्रयास गरेको पाइएको छ ।

कुनै पनि रहस्यात्मक कुरालाई घुमाउरो पारामा भन्ने र त्यसको उत्तरको अपेक्षा गरिने एकप्रकारको मौखिक परम्परा गाउँखाने कथा हो । भयाँगा, भिड्टा, घाउटा, पहेंली पनि भनिने गाउँखाने कथामा कुरै कुरामा घुमाउरो पारामा अड्को थाप्ने गरिन्छ । यस्तो गाउँखाने कथाको पर्यायवाची शब्द वैदिक साहित्यमा 'ब्रहमीदय' प्रयोग गरिएको विद्वानहरूको धारणा रहेको छ । संस्कृत साहित्यमा 'प्रहेलिका' 'प्रवल्लिका' शब्द हालको गाउँखाने कथाको रूपमा प्रयोग भएको छ । विद्वानहरूले पहेलीको प्राचीन रूप ऋग्वेदमा भएको बताएका छन् ।

पश्चिमी लोकसाहित्यमा गाउँखाने कथाको पर्यायवाची शब्दका रूपमा 'रिडल' (Riddle) को प्रयोग भएको छ । जसलाई जर्मनी भाषामा 'र्याक्टसेल' (Ractse) भनिन्छ । पाश्चात्य साहित्य जगतमा 'रिडल' लाई एक रहस्यमय घुमाउरो भनाइको रूपमा प्रयोग

गरिएको छ । पूर्वीय विद्वानहरूले गाउँखाने कथालाई मुख्य रहस्य लुकाउने रमाइलो रचनाका रूपमा लिएका छन् । भारतीय विद्वानहरूले गाउँखाने कथामा मानिसको चित्रण र विश्लेषण छिपेर रहने एवं गाउँखाने कथा विशेष बौद्धिक कलाकारूपमा लिएका छन् । जे होस् गाउँखाने कथा एक प्रकारको छोटो भनाई वा प्रश्न हो, जहाँ प्रतीकात्मक रूपमा कुनै एक वस्तुलाई घुमाउरो पारामा अड्को थापिन्छ । त्यो नै गाउँखाने कथा हो । त्यसरी थपिएको अड्को स्रोता अथवा उत्तर जान्नुपर्ने व्यक्तिले फुकाउनुपर्ने हुन्छ । साथै अड्को फुकाउँदा वस्तुगत उत्तर दिइन्छ । यो नै गाउँखाने कथाको पहिचान हो ।

गाउँखाने कथा लामो भन्दा नभई सङ्क्षिप्त हुन्छ, खिरिलो हुन्छ, यसका अलावा बौद्धिकता प्रथम पनि हुन्छ जसले मनोरञ्जन पनि प्रदान गर्छ । केही गाउँखाने कथा लयात्मक पनि हुन्छन् । तसर्थ लयात्मक भन्दा सुन्ने र भन्ने दुबैलाई रोचकता मिल्दछ । तसर्थ गाउँखाने कथा रोचक हुन्छन् । रसिला हुन्छन् । गाउँखाने कथा रसिलोपनकै कारण ग्रामीण स्तरमा अति नै रोचक र अभिन्न अङ्गका रूपमा रहि आएको छ । गाउँखाने कथा भनिए तापनि त्यसमा कथा नै चाहिँ हुँदैन । स्रोता वा उत्तरदाताले अड्को फुकाउन नसक्दा एउटा काल्पनिक गाउँ नै दिनुपर्ने र काल्पनिक गाउँ पाएपछि मात्र प्रश्नकर्ताले अड्को फुकाउने गर्दछ । त्यसैले नै गाउँखाने कथा भनिएको हो ।

गाउँखाने कथालाई भारतीय, नेपाली विद्वानहरूले आ-आफ्नै तवरबाट वर्गीकरण गर्ने प्रयास गरेका छन् । भारतीय, नेपाली विद्वानहरूले गाउँखाने कथालाई विना आधार सात भाग सम्ममा विभाजन गरेको छन् ।

१. खेतीसम्बन्धी
२. भोज्य पदार्थसम्बन्धी
३. घरेलु वस्तुसम्बन्धी
४. प्राणीसम्बन्धी
५. प्रकृतिसम्बन्धी
६. अङ्ग प्रत्यङ्गसम्बन्धी

नेपाली विद्वानहरूले गाउँखाने कथाको वर्गीकरण गर्ने क्रममा संरचनात्मक र विषयवस्तुका आधारमा विभाजन गरेकाछन् । यसरी गाउँखाने कथालाई विविध वर्गीकरण

गर्ने प्रयास गरिए तापनि संरचनात्मक र विषयगत दुई आधारमा वर्गीकरण गर्नु उपयुक्त देखिन्छ र सोही अनुरूप वर्गीकरण गरिएको छ ।

गाउँखाने कथामा एउटा भनाई मात्र हुन्छ । कुनै कुनै गाउँखाने कथामा प्रश्न हुन्छन् भने कुनै कुनै गाउँखाने कथामा प्रश्न हुँदैन स्वतः प्रश्न हो भनी स्रोताले बुझी उत्तर भन्नुपर्छ । गाउँखाने कथाको उत्तर वस्तुगत हुन्छ । गाउँखाने कथामा वाक्यांश, वाक्यात्मक, बहुवाक्यात्मक आदि संरचना पाइन्छ । कुनै पनि कथावस्तु पाइन्न तर कुनै पनि वस्तुलाई प्रतीकात्मक रूपमा प्रश्नात्मक रूपमा व्यक्त गरिएको हुन्छ ।

नेपालका पचहत्तर जिल्ला मध्ये ताप्लेजुङ्ग मेची अञ्चलको एक पहाडी जिल्ला हो । प्रशस्त मात्रामा खोलानाला रहेको ताप्लेजुङ्गमा कतै-कतै सुख्खा ठाउँहरू पनि भेटिन्छन् । ताप्लेजुङ्ग जिल्लामा जम्मा पचास गा.वि.स. र दुई निर्वाचन क्षेत्रमा विभाजन गरिएको छ । ताप्लेजुङ्ग तत्कालीन लिम्बूवानका दस प्रान्त मध्ये एक प्रान्त हो । तसर्थ यस जिल्लामा लिम्बू जातिहरूको बाहुल्यता पाइन्छ । ताप्लेजुङ्ग जिल्ला शैक्षिक क्षेत्रमा सामान्य जागरण आउँदै गरेको छ । विविध जातिका मान्छेहरूको बसोबास रहेको ताप्लेजुङ्ग जिल्लामा प्रकृतिपूजा, मूर्तिपूजा, मूर्तिपूजा नगर्ने प्रथा कायम रहेको छ । सांस्कृतिक विविधता भएको ताप्लेजुङ्ग जिल्लामा दसैं तिहार, चैते दसैंको अलावा सकिला, चासोक तड्नाम, ल्होसार, दुम्जे, मनिरिम्दू खीष्टमास, साउने संक्रान्ति आदि पर्वलाई प्राथमिकताकासाथ मनाइन्छ ।

आधुनिकतादेखि टाढिएको ग्रामीण परिवेशको जिल्ला ताप्लेजुङ्गमा कथ्य स्तरका साहित्यिक खुराकहरू प्रशस्त मात्रामा कथ्य स्तरमै जीवित रहेका छन् । त्यसमा पनि लोकजीवनको मनोरञ्जनको साधन मानिने गाउँखाने कथा त प्रशस्त रूपमा पाइएका छन् । यस शोधपत्रमा ताप्लेजुङ्गमा प्रचलित गाउँखाने कथामात्र सङ्कलन गरिएको छ । संकलित गाउँखाने कथाहरूलाई आधार मानी केही प्रतिनिधि उदाहरणका साथ संरचनात्मक र विषयवस्तुका आधारमा मात्र वर्गीकरण गरिएको छ । केही प्रतिनिधि गाउँखाने कथाहरूलाई उदाहरणका रूपमा उल्लेख गर्दै तिनै प्रतिनिधि गाउँखाने कथाका आधारमा समाजशास्त्रीय र भाषिक रूपमा समेत विश्लेषण गरिएको छ । ताप्लेजुङ्ग जिल्लाका गाउँखाने कथामा मनोरञ्जनात्मकता, संक्षिप्तता, बुद्धिविकास, प्रतीकात्मकता, लयात्मकता, भाषिक विविधता भेटिएका छन् ।

वर्गीकरणको एक आधार संरचनात्मक पक्षमा गाउँखाने कथाको बाह्य पक्षलाई ध्यानमा राखिन्छ । यसरी पाँचथरमा प्रचलित गाउँखाने कथाको संरचनात्मक

आधारबाट एकवाक्यात्मक, बहुवाक्यात्मक, अनुप्रासयुक्त, लयात्मक, उपमानमूलक, प्रश्नात्मक भनी वर्गीकरण गरिएको छ । जुन विषयका गाउँखाने कथा भनिन्छ । त्यही नै गाउँखाने कथाको विषयवस्तुगत वर्गीकरण हो । ताप्लेजुङ्गमा प्रचलित गाउँखाने कथालाई विषयवस्तुका आधारमा कृषि व्यावसायसँग समबन्धित, घरेलु जीवनसँग समबन्धित, शरीरसँग सम्बन्धित, प्रकृतिजगतसँग सम्बन्धित, विविध विषयसँग सम्बन्धित भनी वर्गीकरण गरिएको छ ।

नेपाली गाउँखाने कथाले लोकजीवनलाई प्रशस्त प्रभावित र अनुप्राणित गर्दै आएको छ । गाउँखाने कथामा नेपाली समाज र संस्कृतिका अनेक पक्ष भेटिन्छन् । विशेषतः सामाजिक सांस्कृतिक, आर्थिक, प्राकृतिक पृष्ठभूमिमा नै गाउँखाने कथा भ्याङ्गिएको पाइन्छ । ताप्लेजुङ्ग गाउँखाने कथाले पनि समाजका विविध पक्षलाई समेटेको छ । ताप्लेजुङ्ग जिल्लागाउँखाने कथाले ताप्लेजुङ्गे समाजलाई उतारेको छ । यसका साथै ताप्लेजुङ्गे प्रकृतिलाई थाहा पाउन गाउँखाने कथाले सहयोग गरेको छ ।

ताप्लेजुङ्गमा प्रचलित गाउँखाने कथामा भाषिक विविधता रहेको छ । संस्कृतबाट आएका शब्दहरू जस्ताको तस्तै रूपमा प्रयोगमा आएका छन् त कतै संस्कृतबाट आई तद्भव भएर पनि प्रयोग भएका छन् । केही भर्रा शब्दहरू ताप्लेजुङ्गमा गाउँखाने कथा भन्ने क्रममा प्रयोग गरिन्छन् । संस्कृतइत्तर अन्यरान्द्रका भाषाबाट आएका नेपालकै राष्ट्रिय भाषाबाट आई आगन्तुक भएका शब्दको प्रयोग पनि ताप्लेजुङ्गे गाउँखाने कथामा उत्तिकै भेटिएको छ । नेपाली भाषाइत्तर पृथक लाग्ने ताप्लेजुङ्गमा बोलिने विशेष भाषा त ताप्लेजुङ्गे गाउँखाने कथामा प्रयोग हुनु निश्चित नै देखिएको छ । केही गाउँखाने कथामा त लिम्बू भाषाको प्रयोग पनि भएको पाइन्छ ।

दुर्घटनाले मान्छे मर्च्यो येवा (विजुवा) लगलग काम्यो

लिम्बूवानको संस्कृतिलाई यसले टेवा दियो -

सेहें मारेको

माथिको गाउँखाने कथामा परेको 'येवा' शब्दको अर्थ विजुवा हो । ताप्लेजुङ्गमा प्रचलित गाउँखाने कथाले ताप्लेजुङ्गे लोकजीवनलाई प्रशस्त मात्रामा झल्काएको देखिएको छ । जहाँ लिम्बू जातिको विवाहमा च्याब्रङ्ग बजाई नाच्ने प्रचलन छ । ती सम्पूर्ण पक्षको चित्रण गाउँखाने कथामा भएको छ । यस्ता गाउँखाने कथाबाट नै ताप्लेजुङ्गे जीवनको चित्र उत्रेको छ ।

ताप्लेजुङ्ग जस्तो अविकसित, विकट, ग्रामीण परिवेशमा पक्कै पनि आर्थिक क्षेत्रमा कमी देखिनु स्वाभाविकै हो । जहाँ ढाकरमा भारी बोकिन्छ, भारी बोक्न तोक्माको सहायता लिनु पर्छ, चौतारीमा भारी विसाउनु पर्छ । त्यहाँ त्यस्तै खालका गाउँखाने कथाहरू सिर्जिन्छन् । तोक्माको बारेमा, ढाकरको बारेमा गाउँखाने कथाहरूको परिकल्पना हुन्छ । जहाँ दशैँमा मौलीमा भोग चढाइन्छ । तिहारमा रोटेपिड् खेलिन्छ । त्यहाँ त्यस्तै सांस्कृतिक परिवेशका गाउँखाने कथा भन्ने सोध्ने गरिन्छ । रोटेपिड् र लिङ्गोपिड्का गाउँखाने कथा ताप्लेजुङ्गमा धेरै पाइन्छन् । ताप्लेजुङ्गमा जाँतो पिँध्ने, ढिकी कुट्ने जस्ता घरायसी कार्यहरू गरिन्छन् । त्यस्ता कार्यहरूको विम्बात्मक प्रस्तुति ताप्लेजुङ्गमा प्रचलित गाउँखाने कथामा प्रशस्त पाइन्छन् ।

लोकसाहित्य एकपुस्ताबाट अर्को पुस्तामा सार्ने क्रममा मौखिक रूपबाट नै ज्ञानगुणका कुराहरू पनि हस्तान्तरण हुँदै आउँछन् । लोकसाहित्यबाट अधिल्लो पुस्ताका चालचलन र परिवेशलाई बुझ्न सकिन्छ । त्यस्तै ताप्लेजुङ्गमा प्रचलित गाउँखाने कथाले ताप्लेजुङ्गका जनजीवनका विविध पक्षलाई समेटेको छ । महिलाहरूको घरायसी कामकाज, बालकहरूको बाल्यकालको खेल, बूढापाकाहरूका आनीबानी, क्रियाकलाप, अनुभवहरूलाई गाउँखाने कथामा प्रतीकात्मक रूपमा उतारिएको छ । परम्परामा महिलाहरूले लाउने गरेका बुलाकी, ढुङ्गी, सिरबन्दी, कण्ठा आदिको चित्रण समेत गाउँखाने कथामा परेको छ ।

यसरी ताप्लेजुङ्ग जिल्लामा प्रचलित गाउँखाने कथाले ताप्लेजुङ्गे जनजीवनको आर्थिक दुरावस्था, परम्परागत मान्यतामा रुमलिरहेको परिप्रेक्षमा मनोरञ्जनपूर्ण संस्कृति आदिलाई प्रतीकात्मक रूपमा व्यक्त गरेको छ । ताप्लेजुङ्गका प्रचलित गाउँखाने कथाबाट ताप्लेजुङ्ग एक कृषिप्रधान जिल्ला भएको, कृषिका साथै अन्य अति दुःखपूर्ण पेशालाई अङ्गाल्नुपर्ने जस्ता बाध्यता छ भन्ने कुराको ज्ञान भएको छ ।

ताप्लेजुङ्ग जिल्लाका गाउँखाने कथाहरूको संकलन कार्य सीमित समय र सीमित पक्षमा मात्र केन्द्रित रहेकाले गाउँखाने कथाले सम्पूर्ण क्षेत्र र पक्षलाई चाहिँ समेट्न सकेको छैन । ताप्लेजुङ्गमा प्रचलित गाउँखाने कथा लगायत ताप्लेजुङ्गे लोक साहित्यकै क्षेत्रमा अध्ययन अनुसन्धान भइनसकेको परिप्रेक्षमा यो शोधकार्य एक प्रथमपटक खोलिएको ढोका मात्र हो । यहाँ गाउँखाने कथाका अलावा अन्य लोकसाहित्यका विधाहरूमा प्रशस्त शोधकार्य गर्न सकिने तथा आवश्यक देखिन्छ । त्यसैले यहाँ ताप्लेजुङ्गको

लोसाहित्यका सम्पूर्ण पक्षलाई समेट्ने गरी आउँदा दिनमा गरिने शोधकार्यका लागि सम्भावित शोधशीर्षकहरू निम्नलिखित हुन सक्छन् :

सम्भावित शोधशीर्षकहरू

१. ताप्लेजुङ्गे लोकगीतको संकलन, विश्लेषण तथा मूल्याङ्कन
२. ताप्लेजुङ्गमा प्रचलित टुक्काको संकलन, विश्लेषण तथा मूल्याङ्कन
३. ताप्लेजुङ्गमा प्रचलित लोकनाटक धान नाँचको संकलन, विश्लेषण तथा मूल्याङ्कन
४. ताप्लेजुङ्गमा प्रचलित लोककथाको संकलन, विश्लेषण तथा मूल्याङ्कन

सन्दर्भसामग्री सूची

अर्याल, अच्युत शरण 'पश्चिमी लोकसाहित्य' सर्वेक्षण प्रेस वालिङ् (२०६५)

_____ 'नेपाली बाल लोकसाहित्य' सर्वेक्षण प्रेस वालिङ् (२०६५)

_____ 'नेपाली बालसाहित्यको अध्ययन' सर्वेक्षण प्रेस वालिङ् (२०५८)

_____ 'संस्कृत स्रोतको बालसाहित्य' विश्वविद्यालयमा प्रस्तुत प्रतिवेदन
(२०६२),

ओझा, रामनाथ र गिरी मधुसूदन, 'लोकसाहित्य पूर्व आधुनिक नेपाली साहित्य र आधुनिक
नेपाली निबन्ध' काठमाडौं, बाङ्मय प्रकाशन

कोइराला, शम्भु, 'लोकसाहित्य : सिद्धान्त र विश्लेषण' विराटनगर, धरणीधर पुस्तक भण्डार
(२०५६)

गैरे, इश्वरीप्रसाद 'लोकसाहित्य : पूर्व आधुनिक नेपाली साहित्य र आधुनिक नेपाली निबन्ध',
काडमाडौं दीक्षान्त प्रकाशन

पराजुली, कृष्ण प्रसाद, 'नेपाली उखान र गाउँखाने कथा' काठमाडौं, रत्न पुस्तक भण्डार,
(२०६७)

पराजुली, ठाकुर प्रसाद, 'नेपाली साहित्यको परिक्रमा' काठमाडौं साभा प्रकाशन
(२०५९)

पराजुली, कृष्ण प्रसाद 'नेपाली लोकगीतको आलोक' दो.सं., काठमाडौं वीणा प्रकाशन
(२०५३)

पोखरेल, बालकृष्ण र अन्य (सम्पा) 'पाँचसय वर्ष' ते.सं. ललितपुर साभा प्रकाशन
(२०५३)

बराल, इश्वर र अन्य (सम्पा) 'नेपाली शब्द सागर' काठमाडौं, भाभा पुस्तक भण्डार
चाबहिल (२०५८)

बन्धु, चूडामणि 'नेपाली लोक साहित्य' एकता बुक्स, काठमाडौं, नेपाल (२०५८)

भट्टराई, घट्टराज 'नेपाली साहित्यको ऐतिहासिक रूपरेखा', काठमाडौं, सृष्टि प्रकाशन
(२०५५)

शर्मा, मोहनराज र लुइटेल खगेन्द्र प्रसाद 'लोक वार्ता विज्ञान र लोक साहित्य' (२०६३)
विद्यार्थी पुस्तक भण्डार, भोटाहिटी, काठमाडौं ।

शर्मा बसन्तकुमार, नेपाल .सम्पां 'नेपाली शब्द सागर' (२०५८) काठमाडौं, भाभा पुस्तक
भण्डार, चाबहिल ।

श्रेष्ठ, दयाराम, 'प्रारम्भिक कालको नेपाली साहित्य इतिहास र प्रवृत्ति' (२०३८), काठमाडौं
पाठ्यक्रम विकास केन्द्र, त्रि.वि.वि. ।

श्रेष्ठ, दयाराम र शर्मा मोहनराज, 'नेपाली साहित्यको संक्षिप्त इतिहास' छै.सं (
२०५९) साभा प्रकाशन ।

अन्य भाषाका

उपाध्याय रामनारायण (१९९७) 'लोक साहित्य समग्र' वाराणसी हिन्दी प्रचारक पब्लिकेसन
प्रा.लि.

चौहान, विद्या (१९८६) 'लोक साहित्य' कानपुर, सरस्वती प्रकाशन

शोधपत्र सूची

शर्मा, रामकृष्ण (२०५६) 'प्यूठान जिल्लामा लोककथा संकलन, वर्गीकरण र विश्लेषण',
अप्रकाशित स्नातकोत्तर नेपाली शोधपत्र वि.वि.वि कीर्तिपुर

कुरुम्बाड, हिमाल विक्रम (२०६२) 'पाँचथर जिल्लाका प्रचलित गाउँखाने कथा: संकलन,
वर्गीकरण र विश्लेषण', स्नातकोत्तर नेपाली शोधपत्र त्रि.वि.वि. महेन्द्र बहुमुखी
क्याम्पस, इलाम

भट्ट, देवदत्त 'बैतडेली गाउँखाने कथाको अध्ययन', स्नातकोत्तर नेपाली शोधपत्र त्रि.वि.वि.
कीर्तिपुर काठमाडौं ।

व्यक्ति सूची

लिम्बू, फौदमान, ताप्लेजुङ्ग, सान्थाक्रा

गुरुङ्ग, वीर बहादुर, ताप्लेजुङ्ग, दोखु

लिम्बू, सञ्जहाङ्ग, ताप्लेजुङ्ग, सान्थाक्रा